

وَنَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ تِبْيَانًا لِّكُلِّ شَيْءٍ
وَهُدًى وَرَحْمَةً وَبُشْرَىٰ لِلْمُسْلِمِينَ

تبیان

شماره ۸۶

مجله علمی - تحقیقی تبیان

سال ۱۴۰۴ هـ.ش

په دي ګڼه کې:

- د "إن شاء الله" ویلو شرعي حیثیت
- اخلاق حسنة کار از دیدگاه اسلام
- د قضایې حکم د تأخیر اسباب او ډګرونه
- بازتاب روزه و روزه داران در پرتو آیات قرآن کریم
- په حنفي فقه کې د مالیاتو حکم
- دوره سوم
- ربع: دوهم
- شماره مسلسل: ۸۶
- سال ۱۴۰۴ هـ.ش.
- سال تأسیس: ۱۳۷۹ هـ.ش.
- کابل - افغانستان

TEBYAN

Quarterly Journal

Establishment : 2025

Research and Scientific Publication of
Afghanistan Science Academy

Serial No: 86

Address:

Afghanistan Science Academy
Torabaz Khan, Shahbobo Jan Str.
Shahr-e-Now, Kabul, Afghanistan.
Tel: 0202201279

د افغانستان د علومو اکاډمي

د علومو اکاډمي

معاونیت بخش علوم اسلامی

تبیان

مجله علمی - تحقیقی

عقیده، تفسیر و علوم القرآن، حدیث و علوم حدیث، سیرت، فقه،
اصول فقه، تاریخ اسلام، ثقافت اسلامی، بانگداری اسلامی و
مسایل معاصر

سال تأسیس ۱۳۷۹ هـ.ش

شماره مسلسل ۸۶

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ وَالصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ عَلَى سَيِّدِ الْمُرْسَلِينَ
وَعَلَى آلِهِ وَأَصْحَابِهِ أَجْمَعِينَ.

یادداشت:

- مقاله رسماً از آدرس مشخص با ذکر نام، تخلص، رتبه علمی، نمبر تیلیفون، و ایمیل آدرس نویسنده به اداره اکادمی علوم فرستاده شود.
- مقاله ارسالی باید علمی - تحقیقی، بکر و مطابق معیارهای پذیرفته شده علمی باشد.
- مقاله باید قبلاً در جای دیگری چاپ نشده باشد.
- عنوان مقاله مختصر و با محتوا مطابقت داشته باشد.
- مقاله باید دارای خلاصه حد اقل حاوی ۸۰ الی ۲۰۰ کلمه بوده، و گویای پرسشی اصلی باشد که مقاله در پی پاسخ دهی به آن است. همچنان خلاصه باید به یکی از زبان‌های یونسکو ترجمه شده باشد.
- مقاله باید دارای مقدمه، مبرمیت، هدف، سؤال تحقیق، روش تحقیق، نتایج به دست آمده و فهرست منابع بوده و در متن به منبع اشاره شده باشد.
- مقاله باید بدون اغلاط تایپی با رعایت تمام نکات دستور زبان، تسلسل منطقی موضوعات در صفحه یک رویه کاغذ A۴ در برنامه word تنظیم شده باشد.
- حجم مقاله حد اقل ۷ و حد اکثر ۱۵ صفحه معیاری بوده، با فونت ۱۳ تایپ شود، فاصله بین سطر ها واحد (Single) باشد و به شکل هارد و سافت کاپی فرستاده شود.
- هیأت تحریر مجله صلاحیت رد، قبول و اصلاح مقالات را با در نظر داشت لایحه نشراتی اکادمی علوم دارد.
- تحلیل ها و اندیشه های ارائه شده بیانگر نظریات محقق و نویسنده بوده، الزاماً ربطی به موقف اداره ندارد.
- حق کاپی مقالات و مضامین منتشره محفوظ بوده، فقط در صورت ذکر مأخذ از آن استفاده نشراتی شده می تواند.
- مقاله وارده دوباره مسترد نمی گردد.

ناشر: ریاست اطلاعات و ارتباط عامه اکادمی علوم افغانستان

مدیر مسؤول: سرمحقق عبدالروف هجرت

هیأت تحریر:

سرمحقق عبدالولی بصیرت

سرمحقق سید حبیب شاکر

سرمحقق عبدالرحمن حکیمزاد

معاون سرمحقق احمدالله صابری

معاون سرمحقق محمد نبی الميدانی

دیزاین: عبدالروف هجرت

محل چاپ: مطبعه ستاره همت

تیراژ: ۱۵۰ جلد

آدرس: اکادمی علوم افغانستان، طره باز خان واټ،

کوچه شاه بوبو جان، شهرنو، کابل

شماره تماس ریاست اطلاعات و ارتباط عامه: ۰۰۹۳)۰۲۰۲۲۰۱۲

ایمیل ریاست اطلاعات و ارتباط عامه: info@asa.gav.af

ایمیل مدیریت مجله: tabiyan.af@gmail.com

اشتراک سالانه:

ولایات: ۴۸۰ افغانی

کشورهای خارجی: ۲۰ دالر امریکایی

قیمت یک شماره در کابل:

برای استادان و دانشمندان اکادمی علوم: ۷۰ افغانی

ارشاد الهی

﴿كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ
عَنِ الْمُنْكَرِ وَتُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ﴾ آل عمران: ۱۱۰.

شما بهترین امتی هستید که برای مردم پدیدار شده‌اید به کار
پسندیده فرمان می‌دهید و از کار ناپسند باز می‌دارید و به خدا ایمان
دارید.

فهرست موضوعات

شماره	عنوان	نویسنده	صفحه
۱.	د "إن شاء الله" ویلو شرعي حیثیت.	خېړنوال محمد نبی المیداني	۱
۲.	اخلاق حسنه کار از دیدگاه اسلام.	محقق محمد کریم ادیب	۱۴
۳.	د قضایي حکم د تأخیر اسباب او ډگرونه.	خېړندوی ضیاءالله عادل	۳۹
۴.	بازتاب روزه و روزه داران در پرتو آیات قرآن کریم.	معاون سرمحقق یارمحمدصمدی	۵۹
۵.	په حنفي فقه کې د مالیاتو حکم.	خېړنوال احمدالله صابری	۷۳
۶.	په حنفي فقه کې د مهر احکام: له شرعي وجوب څخه تر عملي ضمانت.	خېړندویه مرسل نسیمی	۸۴
۷.	تحلیل ساختار حقوق در اندیشه اسلامی.	معاون سرمحقق نورالله کوثر	۱۰۶
۸.	ظاهري او باطني مالونو کې د زکات د حکم څرنگوالی.	مفتی ذبیح الله حقانی	۱۳۷
۹.	اسلامي ورورگلوی د قرآن کریم او احادیثو له نظره.	خېړنوال محمد ابراهیم حقاني	۱۶۰

خېړنوال مفتي محمد نبي الميداني

د "إن شاء الله" ویلو شرعي حیثیت

ملخص البحث

عنوان المقالة (إن شاء الله وحيثيتها الشرعية)، ومعنونها يُعلم من اسمها، ذُكرت فيها المقدمة وتشتمل على أهمية البحث، وسبب اختياره، وأهدافه، والأسئلة الأصلية والفرعية، ومنهجه، ثم ذُكر تعريف الموضوع موجزاً، وكثرة ذكر هذه الجملة في القرآن الكريم، والأحاديث النبوية لاسيما في محاورات النبي صلى الله عليه وسلم اليومية، وبعدها ذُكرت حيثيتها الشرعية، والأحكام الفقهية المترتبة عليها، ومنها: ذكر هذه الجملة بعد اليمين، والنذر، والطلاق، والعتاق وغير ذلك حيث يتغير معها كثير من الأحكام، فهي كفارة للأيمان والنذر، ولا يقع معها الطلاق والعتاق، ولا يلزم معها الإقرار، ولا يصير الإنسان معها مخلفاً للوعد. وذُكر من الأخطاء الشائعة التي خطأ كثير من الناس في كتابتها اليوم، وأُلحقت في آخره النتائج والمقترحات المفيدة.

د خېړنې لنډيز

دا موضوع (د "إن شاء الله" ویلو شرعي حیثیت) تر سرلیک لاندې خېړل شوې چې معنون یې له نوم څخه څرگند دی، لومړی سریزه چې د موضوع پر اهمیت، د خېړنې لامل، اهدافو، اصلي او فرعي پوښتنو، منهج او تگلارې مشتمله ده، بیا د موضوع لنډه پېژندنه شوې، په قرآن کریم او نبوي احادیثو کې د "إن شاء الله" جملې ډېر کارول په ځانګړي ډول د رسول الله صلى الله عليه وسلم په ورځنیو ویناوو کې یې ډېر ذکر، بیا یې شرعي حیثیت او پرې مرتب فقهی احکام ذکر

تبیان _____ د «ان شاء الله» ویلو شرعي حیثیت

شوي؛ لکه: له قسم، نذر، طلاق، عتاق او... څخه وروسته یې ذکر کول چې په دې سره ډېر احکام تغییر ورسره کوي، دا جمله د قسم او نذرونو لپاره کفار ده، طلاق او عتاق نه ورسره واقع کېږي، له اقرار سره چې ذکر شي په اقرار کوونکي هغه شی نه لازمېږي، له وعدې سره چې ذکر شي انسان د وعدې مخالف نه گڼل کېږي، د دې جملې په لیکلو کې د ډېری خلکو اشتباه او ناسم لیکل هم پکې ذکر شوي. په پای کې د څېړنې پایلې او غوره وړاندیزونه شوي دي.

سریزه

الحمد لله رب العلمين، والصلوة والسلام على سيد المرسلين وعلى آله وأصحابه أجمعين، وبعد:

د "ان شاء الله" ویلو جمله یو له هغو جملو څخه ده چې ډېر فقهي احکام او مسائل ورسره تړلي دي او په دې اړه کوم مستقل کتاب یا مقاله مې هم تر سترگو نه شوه، نو ومې غوښتل چې د یوې مقالې په بڼه د اړوندې موضوع ځینې مهم مسائل پکې وڅېړم، دا چې ور پورې تړلي احکام یا مسائل کوم دي؟ او د دې جملې په ویلو سره په احکامو کې کوم ډول تغییر راځي دا ټول په دې مقاله کې ځای پر ځای شوي دي.

بنسټیز توري

"ان شاء الله"، شرعي حیثیت، مسائل او احکام.

د څېړنې ارزښت

په ژوند کې ځینې شیان داسې وي چې کله نا کله انسان ورسره مخ کېږي؛ خو "ان شاء الله" هغه جمله ده چې موږ یې ډېره وایو او ډېره یې اورو، ولې موږ په خپلو خبرو کې د "ان شاء الله" جمله ډېره کاروو؟ د دې گټې څه دي؟ کوم احکام ورسره بدلېږي؟ زموږ دهقانان، عام وگړي او نالوستي هم دا جمله په خپلو خبرو کې ډېره کاروي آیا د دې پر احکامو خبر دي؟ د دې ټولو زده کړه او ځان پرې پوه کول خورا ډېر ارزښت او ستر اهمیت لري.

د څېړنې لامل

د دې څېړنې یو له اساسي لاملونو څخه دا و چې د "ان شاء الله" ویلو اړوند کومه مسئله څېړنه مې تر سترگو نه شوه، په داسې حال کې چې ډېری مسائل ورپورې

تبیان _____ د «ان شاء الله» ویلو شرعي حیثیت

تړلي و، نو دا چې له یوې خوا دا مسئله ډېره مهمه او ډېر مسائل ورسره تړلي دي او له بلې خوا عام خلک په دې اړه پوهاوی نه لري نو ما هم وپتېيله چې په اړه یې معلومات را ټول او وڅېړل شي.

د څېړنې اهداف

دا څېړنه لاندې موخې په بر کې نیسي:

۱. خلکو ته د "ان شاء الله" ویلو اړوند قرآني او نبوي لارښوونې په ډاگه کول؛

۲. خلکو ته د "ان شاء الله" اړوند ځینې فقهي احکام بیانول؛

۳. د "ان شاء الله" ویلو پر اهمیت او احکامو عامه پوهاوی رامنځته کول.

اصلي پوښتنه

"ان شاء الله" ویل په شریعت کې څه حیثیت لري؟

فرعي پوښتنې

قرآن کریم او نبوي احادیثو د "ان شاء الله" ویلو په اړه کومې لارښوونې کړي؟

په "ان شاء الله" ویلو سره په احکامو کې کوم تغیر راځي؟

د څېړنې منهج او تگلاره

څېړنه د تحلیلي او توصیفي تگلارو پر مټ تر سره شوې ده چې په ترڅ کې یې کتابونو او د معلوماتو نورو منابعو ته مراجعه شوې.

د "ان شاء الله" شرعي اصالت

دا جمله چې مسلمانان یې په خپلو خبرو کې ډېره کاروي یوه شرعي اصطلاح ده چې باید لا ډېره وکارول شي؛ فقهاء کرام د یو کار د ترسره کولو پر مهال "ان شاء الله" ویل مستحب بولي او لیکي چې په احتمالي شیانو کې خو به هرو مرو "ان شاء الله" ویل کېږي، حتی په یقیني او حتمي کېدونکو شیانو/کارونو کې به هم "ان شاء الله" ویل کېږي^(۱). د دې خبرې استدلال له دې قرآني مبارک آیت څخه

کوي: ﴿لَتَدْخُلَنَّ الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ إِنْ شَاءَ اللَّهُ عَامِينَ﴾ [الفتح ۲۷].

(۱) وفيه فوائد منها أنه يستحب للإنسان إذا قال سأفعل كذا أن يقول إن شاء الله. شرح النووي على مسلم (۱۱/ ۱۱۸).

وجه جوازه: أنه ليس القصد بالاستثناء فيه إلا التبرك؛ اتباعاً لقوله سبحانه وتعالى: {وَلَا تَقُولَنَّ لِشَيْءٍ إِنِّي فَاعِلٌ ذَلِكَ غَدًا (۲۳) إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ} فإنه يعم طلب الاستثناء حتى في قطعي الحصول، وقد صرح به فيه في: {لَتَدْخُلَنَّ

تبیان _____ د «ان شاء الله» ویلو شرعي حیثیت له دې سره سره چې د الله جل جلاله خبره او کار هرو مرو کېدونکی دی، خو بیا یې هم د "إن شاء الله" جمله کارولې ده^(۱).

د "إن شاء الله" د نه ویلو له امله د وحې تأخیر

مشرکینو د یهودانو په لمسون له رسول الله صلی الله علیه وسلم څخه څو پوښتنې وکړې چې یوه پکې د اصحاب کهف په اړه هم وه؛ رسول الله صلی الله علیه وسلم ورته وفرمایل: سبا به ځواب درکړم، رسول الله صلی الله علیه وسلم په دې ډاډه و چې سبا به جبرئیل علیه السلام راشي او په اړه به یې معلومات ترې واخلم او دوی ته به یې ووايم، خو جبرئیل علیه السلام تر پنځلس ورځو پورې را نغی، رسول الله صلی الله علیه وسلم ډېر غمجن شو او مشرکینو په خدا او مسخرو پیل وکړ، تر دې چې الله سبحانه و تعالی د کهف په سورت کې د اړوندې موضوع ټول معلومات ورکړل او دا یې هم ورته وویل: ﴿وَلَا تَقُولَنَّ لِشَئٍ إِنِّي فَاعِلٌ ذَٰلِكَ غَدًا ۖ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ﴾ [الكهف ۲۳-۲۴].

(او مه وایه له سره په هېڅ باب کې چې بېشکه زه کوونکی یم د دغه کار سبا مگر (متصل ورسره ووايه اې محمده!) که اراده فرمایلي وي الله)، نو الله جل جلاله رسول الله صلی الله علیه وسلم ته فرمایي چې د وعدې پر مهال د "إن شاء الله" توري کاروه نو موږ ته هم ښايي چې په داسې مواردو کې یاده جمله ووايو او ټول کارونه د الله جل جلاله تر مشیت پورې وتړو.

د سلیمان علیه السلام کیسه

قرآن کریم د سلیمان علیه السلام په اړه یوې عجیبې کیسې ته اشاره کوي ﴿وَلَقَدْ فَتَنَّا سُلَيْمَانَ عَلَىٰ كُرْسِيِّهِ جَسَدًا ثُمَّ أَنَابَ﴾ [ص: ۳۴].

چې یاده کیسه رسول الله صلی الله علیه وسلم په خپلو مبارکو احادیثو کې په تفصیل سره ذکر کړې ده؛ موږ یې په لنډه توګه یوازې ژباړه را اخلو:

له عبدالرحمن بن هرمز څخه روایت دی چې وایي: ما له ابوهریره رضي الله تعالی عنه څخه اورېدلي دي چې هغه له رسول الله صلی الله علیه وسلم څخه روایت

الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ إِنَّ شَاءَ اللَّهُ آمِينَ} مع أن خبره تعالیٰ قطعاً الصدق، تعلیمًا وتأديبًا لعباده في صرف الأمور كلها إلى مشيئته. الفتح المبين بشرح الأربعين (ص: ۱۷۴).

(۱) المرجع السابق.

تبیان _____ د «ان شاء الله» ویلو شرعي حیثیت

کاوه، رسول الله صلی الله علیه وسلم وفرمایل: یو وخت سلیمان علیه السلام داسې پرېکړه وکړه چې هرو مرو به نن شپه له سلو یا نهه نوي مېرمنو سره جماع کوي (په دې اراده چې) هره یوه به یو بچی زېږوي او د الله جل جلاله په لاره کې به جهاد کوي، ملگري یې ورته وویل: "ان شاء الله" ووايه، سلیمان علیه السلام "ان شاء الله" ونه ویله، کله چې له یادو مېرمنو سره یوځای شو نو یوازې یوې مېرمنې حمل واخیست چې د هغې بچی هم نیمگړی و، رسول الله صلی الله علیه وسلم وفرمایل: زما دې په هغه ذات قسم وي چې د محمد روح یې په واک کې دی که "ان شاء الله" یې ویلې وای نو ټولو به د الله جل جلاله په لاره کې جهاد کاوه^(۱).

د بني اسرائيلو غوا: په سورت بقره کې الله جل جلاله د بني اسرائيلو عامل نومي مقتول کیسه ذکر کړې چې هغوی ته د ځانگړو صفاتو درلودونکې غوا د ذبحې امر پکې شوی چې له همدې امله د دې سورت نوم "سورة البقرة" کېښودل شوی، د دې غوا په اړه بني اسرائيلو له موسی علیه السلام څخه بېلابېلې پوښتنې کړي چې د ډېرو پوښتنو کولو له امله یاده موضوع هم ورته سخته شوې خو بیا هم بني اسرائيلو په پای کې وویلې: ﴿وَإِنَّا إِن شَاءَ اللَّهُ لَمُهْتَدُونَ﴾ [البقرة ۷۰].

مفسرین لیکي: که چېرې بني اسرائيلو "ان شاء الله" نه وی ویلي نو تر نن پورې به یې هم په هغو صفاتو غوا نه وای موندلې، په دې اړه ځینو کتابونو یو حدیث هم نقل کړی، عکرمه رضي الله عنه روایت کوي چې رسول الله صلی الله علیه وسلم وفرمایل: وَلَوْلَا أَنَّهُمْ قَالُوا: {إِن شَاءَ اللَّهُ لَمُهْتَدُونَ} مَا وَجَدُوهَا^(۲)

(که چېرې بني اسرائيلو د "ان شاء الله لَمُهْتَدُونَ" خبره نه وای کړې نو یاده غوا به یې نه وای موندلې^(۳)).

د رسول الله صلی الله علیه وسلم د خبرو پر مهال د "ان شاء الله" څو بېلگې

۱- د بنو سالم قبیلې یو صحابي (عتبان بن مالک) رسول الله صلی الله علیه وسلم

(۱) صحیح البخاري (۲۲/۴)، د حدیث شمېره: ۲۸۱۹.

(۲) سنن سعید بن منصور (۵۶۵/۲).

(۳) قوله تعالى: (وَإِنَّا إِن شَاءَ اللَّهُ لَمُهْتَدُونَ) استثناء منهم، وفي استثنائهم في هذا السؤال الأخير إنابة ما وانتقاد، ودليل ندم على عدم موافقة الأمر. وروي عن النبي صلى الله عليه وسلم أنه قال: (لو ما استثنوا ما اهتدوا إليها أبدا). تفسير القرطبي (۴۵۲/۱).

تبیان _____ د «ان شاء الله» ویلو شرعي حیثیت

ته راغی وای: ای د الله رسوله! زه د بنو سالم قبیلې ته د لمانځه جماعت ورکوم، که ته راشې او په یوه ځای کې لمونځ اداء کړې خو یې زه د خپل ځان لپاره د لمانځه ځای وگرځوم، رسول الله صلی الله علیه وسلم ورته وفرمایل: أَفَعَلَ إِنْ شَاءَ اللَّهُ^(۱).

۲- ابوهریره رضي الله عنه وایي: کله چې رسول الله صلی الله علیه وسلم مکې مکرمې ته د راتللو اراده وکړه نو ویې فرمایل: مَنَزَلْنَا غَدَا، إِنْ شَاءَ اللَّهُ، بِخَيْفِ بَنِي كِنَانَةَ^(۲).

۳- ابوهریره رضي الله عنه وایي: رسول الله صلی الله علیه وسلم به هدیرې ته د ورتللو پر مهال ویل: «السَّلَامُ عَلَيْكُمْ دَارَ قَوْمٍ مُؤْمِنِينَ، وَإِنَّا "إِنْ شَاءَ اللَّهُ" بِكُمْ لَاحِقُونَ»^(۳).

۴- عبدالله بن مسعود رضي الله عنه وایي: رسول الله صلی الله علیه وسلم به له غزا څخه د واپسي پر مهال درې تکبیره وویل بیا به یې دا دعاء ویله: «آيِبُونَ إِنْ شَاءَ اللَّهُ تَائِبُونَ، عَابِدُونَ حَامِدُونَ، لِرَبَّنَا سَاجِدُونَ، صَدَقَ اللَّهُ وَعْدَهُ، وَنَصَرَ عَبْدَهُ، وَهَزَمَ الْأَحْزَابَ وَحْدَهُ»^(۴).

۵- عبدالله بن عباس رضي الله تعالى عنهما وایي: رسول الله صلی الله علیه وسلم به د ناروغ د پوښتنې پر مهال هغه ته داسې ویل: «لَا بَأْسَ، طَهُورٌ إِنْ شَاءَ اللَّهُ»^(۵).

په قرآن کریم کې د ځينو پیغمبرانو علیهم الصلاة والسلام ویناوې

په قرآن کریم کې الله جل جلاله د ځينو پیغمبرانو کیسې کړي او د هغوی ځینې ویناوې یې هم را اخیستي، د بېلګې په توګه یې د یو څو یادونه کوو:

موسی علیه الصلاة والسلام له خضر علیه السلام سره د ملګرتیا او سفر کولو پر مهال داسې وویل: ﴿سَتَجِدُنِي إِنْ شَاءَ اللَّهُ صَابِرًا وَلَا أَعْصِي لَكَ أَمْرًا﴾ [الکھف ۶۹].

شعیب علیه الصلاة والسلام موسی علیه الصلاة والسلام ته د عقد کولو پر مهال

(۱) صحیح البخاري (۱/۱۶۷)، د حدیث شمېره: ۸۴۰.

(۲) صحیح البخاري (۲/۱۴۸)، د حدیث شمېره: ۱۵۸۹.

(۳) صحیح مسلم (۱/۲۱۸)، د حدیث شمېره: ۳۹.

(۴) صحیح البخاري (۴/۷۶)، د حدیث شمېره: ۳۰۸۴.

(۵) صحیح البخاري (۴/۲۰۲)، د حدیث شمېره: ۳۶۱۶.

تبیان _____ د «ان شاء الله» ویلو شرعي حیثیت

داسې وویل: ﴿وَمَا أَرِيدُ أَنْ شَعِيبَ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ مُوسَى عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ تَه د عقد کولو پر مهال أَشَقَّ عَلَيْكَ سَتَجِدُنِي إِنْ شَاءَ اللَّهُ مِنَ الصَّالِحِينَ﴾ [القصص ۲۷]. او اسماعیل علیه الصلاة والسلام خپل پلار ابراهیم علیه الصلاة والسلام ته د هغه د ذبحه کولو پر مهال داسې وویل: ﴿يَأْتِيَتْ أَفْعَلَ مَا تُؤْمَرُ سَتَجِدُنِي إِنْ شَاءَ اللَّهُ مِنَ الصَّالِحِينَ﴾ [الصافات ۱۰۲].

له ذکر شویو څو بېلگو څخه دا جوتیږي چې پخوانیو پیغمبرانو به د وعدې او په راتلونکي کې د هر نیک کار کولو د یادونې پر مهال "ان شاء الله" لوستله او موږ ته هم ښایي چې د پیغمبرانو د دې نیکې تگلارې پیروي وکړو.

د "ان شاء الله" اړوند فقهي احکام

د "ان شاء الله" اړوند ځینې ضروري فقهي مسائل دي چې ذکر کول یې ډېر اړین دي؛ ځکه چې د "ان شاء الله" لفظ له ویلو سره ډېر احکام تړلي او په لوستلو سره یې حکم بدلیږي نو غواړو په ځینو مسئلو یې دلته په لاندې ډول رڼا واچو:

په قسم کې "ان شاء الله" ویل

که چېرې یو شخص د الله جل جلاله په نوم قسم وکړي او وروسته یې "ان شاء الله" ووايي نو په دې قسم کې نه حانث کیږي، البته دا ضروري ده چې د "ان شاء الله" لفظ به د قسم له الفاظو سره متصل ویل کیږي، که چېرې متصل ونه ویل شي بیا یې دغه استثناء نه صحیح کیږي^(۱).

مسئله

متصل دا معنی چې د قسم او استثناء تر منځ په نورو خبرو، بل کار او سکوت کولو سره بېلتون را نه شي، که چېرې یې تر منځ په توخي، آسوبي، پرنجي او تنفس کولو سره جدایي را شي باک نه لري، ځکه چې دا اتصال بلل کیږي^(۲).

(۱) وإذا حلف على يمين أو نذر، وقال: إن شاء الله موصولا فليس عليه شيء عندنا. المبسوط للسرخسي (۸/ ۱۴۳).

(۲) ويصح الاستثناء موصولا لا مفصولا لما روينا، ولأنه إذا سكت ثبت حكم الأول، فيكون الاستثناء أو التعليق بعده رجوعا عنه فلا يقبل، ولو سكت قدر ما تنفس أو عطس أو تجشأ أو كان بلسانه ثقل فطال تردده ثم قال: إن شاء الله صح الاستثناء، وإن تنفس باختياريه بطل، ولو حرك لسانه بالاستثناء صح. الاختيار لتعليل المختار (۳/ ۱۴۲)، فصل الطلاق بالمشيئة.

تبیان _____ د «ان شاء الله» ویلو شرعي حیثیت
یادونه: ذکر شوی حکم یوازې په یوه مسئله کې نه بلکې په ټولو مسئلو کې دی، د
مثال په ډول: قسم، نذر، طلاق، عتاق او داسې نور^(۱).

مسئله

فقهاء کرام لیکي چې د "إن شاء الله" جمله د الله جل جلاله له لوري په خپلو
بندگانو باندې یوه ستره مهرباني ده، ځکه چې په دې سره یې له کفارې خڅه
خلاص کړي، که دا جمله نه وای نو ډېر خلک به حانت کېدل او کفار به یې
ورکوله، نو معلومه ده چې د "إن شاء الله" په ویلو سره انسان نه حانت کېږي^(۲).

په نذر کې استثناء

که چېرې یو شخص په خپل ځان نذر وکړي او وروسته یې "إن شاء الله" ووايي نو
په دې نذر کې نه حانت کېږي، البته دا ضروري ده چې د "إن شاء الله" لفظ به د
نذر له الفاظو سره متصل ویل کېږي، که چېرې متصل ونه ویل شي بیا یې دغه
استثناء نه صحیح کېږي. امام سرخسي رحمه الله لیکي: وإذا حلف على يمين أو
نذر، وقال: "إن شاء الله" موصولاً فليس عليه شيء عندنا. (کله چې یو څوک
قسم یا نذر وکړي او متصل "إن شاء الله" ووايي نو زموږ په مذهب کې پر ده څه
شي نشته)^(۳).

په طلاق کې "إن شاء الله" ویل: که چېرې یو شخص خپلې ښځې ته طلاق
ورکړي او وروسته یې متصل "إن شاء الله"، ما شاء الله، ما لم يشأ الله ووايي نو
طلاق نه واقع کېږي البته دا ضروري ده چې د "إن شاء الله"، ما شاء الله او ما لم
يشأ الله الفاظ به د طلاق له الفاظو سره متصل ویل شوي وي، که چېرې متصل

(ومن حلف بيمين وقال: إن شاء الله) أو إلا أن يشاء الله (متصلاً بيمينه) سواء كان مقدماً أو مؤخراً (فلا حنث عليه)
ولا بد من الاتصال؛ لأنه بعد الفراغ رجوع، في اليمين. الباب في شرح الكتاب (۲۰ / ۴).

(۱) المرجع السابق.

(۲) إن شاء الله. قال المهلب: وإنما جعل الله الاستثناء في اليمين رفقا منه بعباده في أموالهم؛ ليوفر بذلك الكفارة
عليه إذا ردوا المشيئة إليه تعالى. شرح صحيح البخاري لابن بطال (۱۸۳ / ۶).

(۳) وإذا حلف على يمين أو نذر، وقال: إن شاء الله موصولاً فليس عليه شيء عندنا. المبسوط للسرخسي (۸ / ۱۴۳).

تبیان _____ د «ان شاء الله» ویلو شرعي حیثیت

ونه ویل شي بیا یې دغه استثناء نه صحیح کیږي^(۱).

مسئله: که چېرې له طلاق ویلو مخکې هم ذکر شوي الفاظ (إن شاء الله، ما شاء الله او ما لم يشأ الله) ووايي او وروسته د طلاق الفاظ وکاروي بیا همپه اتفاق سره طلاق نه واقع کېږي^(۲).

مسئله

عتاق هم په دې مسئله کې د طلاق په خبر دی؛ یعنې که یو مولى خپل غلام ته ووايي چې أنت حرّ "إن شاء الله" یا خپلې مینځې ته ووايي چې أنت حرّ "إن شاء الله" نو هغه نه آزادېږي، البته دلته هم اتصال پکې شرط دی^(۳).

مسئله: که چېرې طلاق د بل شخص رایې او خوښې پورې وتړل شي د مثال په توګه داسې ووايي: زما ښځه دې طلاق وي که چېرې د فلاني خوښه وي، نو طلاق به د هماغه شخص تر خوښې پورې موقوف وي چې د هغه له خوښې سره سم طلاق واقع کېږي^(۴).

د روژې په نیت کې "إن شاء الله" ویل

که چېرې یو څوک د روژې د نیت پر مهال "إن شاء الله" لفظ ووايي نو په دې سره یې نیت نه باطلېږي او روژه یې صحیح کیږي.

علامه ابن عابدين الشامي رحمه الله لیکي: که چېرې د روژې نیت وکړي او "إن شاء الله" ووايي نه باطلېږي. ابن نجيم المصري رحمه الله په الأشباه والنظائر کې ویلي دي: که چېرې د روژې نیت د الله جل جلاله تر مشیئت پورې معلق کړي دا صحیح ده، ځکه دا استثنی "إن شاء الله" اقوال باطلوي او نیت خو له اقوالو څخه نه دی^(۵).

(۱) (ولو قال لها: أنت طالق إن شاء الله، أو ما شاء الله، أو ما لم يشأ الله، أو إلا أن يشاء الله لا يقع شيء إن وصل)، والأصل فيه قوله - عليه الصلاة والسلام -: «من حلف بطلاق أو عتاق وقال إن شاء الله متصلاً به لا حنث عليه» ولأنه تعليق بشرط لا يعلم وجوده فلا يقع بالشك. الاختيار لتعليل المختار (۳/ ۱۴۲).

(۲) إذا قال لامرأته أنت طالق إن شاء الله فإن كان موصولاً لا يقع الطلاق وإن كان مفصلاً يقع سواء قدم الاستثناء على لفظ الطلاق أو آخر. تحفة الفقهاء (۲/ ۱۹۳).

(۳) قال: (ومن قال لعبده: أنت حر إن شاء الله تعالى: لم يعتق). شرح مختصر الطحاوي للجصاص (۸/ ۲۷۲).

(۴) ولو قال لها أنت طالق إن شاء فلان يتقيد بمجلس علم فلان؛ فإن شاء في مجلس علمه وقع الطلاق. بدائع الصنائع في ترتيب الشرائع (۳/ ۱۲۲).

(۵) فلو نوى الصوم وقال "إن شاء الله" لا يبطل. قال في الأشباه: ولو علقها أي نية الصوم بالمشيئة صحت لأنها إنما تبطل الأقوال والنية ليست منها. الدر المختار وحاشية ابن عابدين (رد المحتار) (۱/ ۴۳۷).

تبیان _____ د «ان شاء الله» ویلو شرعي حیثیت

له اقرار وروسته "ان شاء الله" ویل

که چېرې یو څوک د بل چا پر کوم حق باندې اقرار وکړي او بیا متصل "ان شاء الله" ووايي، د مثال په توګه داسې اقرار وکړي چې د فلاني پر ما باندې یوه اندازه پیسې دي "ان شاء الله"، نو یادې پیسې نه پرې لازميږي، علامه مرغیناني رحمه الله لیکي: څوک چې پر یو حق باندې اقرار وکړي بیا له اقرار سره متصل "ان شاء الله" ووايي، نو دا اقرار نه پرې لازميږي^(۱).

وعده او "ان شاء الله" ویل

پر وعده وفا کول د مؤمن نښه ده او وفا نه کول د منافق نښه ده؛ له همدې امله په آیتونو او احادیثو کې پر وعده د وفا کولو په اړه ډېر ټینګار شوی دی، البته که یو څوک د یوې خبرې کولو پر مهال "ان شاء الله" ووايي او بیا هغه کار ونه کړي نو ګناهکار به نه وي او د وعدې مخالف هم نه بلل کېږي، فقهاء کرامو د دې مسئلې استنباط د موسی علیه السلام له قول څخه کړی چې خضر علیه السلام ته یې وویل: ﴿سَتَجِدُنِي إِنْ شَاءَ اللَّهُ صَابِرًا وَلَا أَعْصِي لَكَ أَمْرًا﴾ [الکھف ۶۹].

(وویل (موسی خضر ته) چې ژر به ومومي ته ما که اراده وفرمایي الله صبر کوونکی او نه به نافرمانی کوم د تا په هېڅ یو امر (حکم) کې. ملا علي قاري رحمه الله لیکي: موسی علیه السلام صبر ونه کړ خو بیا هم د وعدې مخالف ونه بلل شو^(۲).

د "ان شاء الله" ناسم لیکل

د هرې ژبې مصطلحات باید له خپل لیکدو سره سم ولیکل شي؛ د مصطلحاتو او جملو ناسم لیکل عیب او د علم کموالی ګڼل کېږي، ډېری خلک د "ان شاء الله" جمله ناسمه لیکي "انشاء الله" او ځینې یې داسې لیکي: "انشاء الله" او ځینې یې بیا داسې لیکي: "ان شاء الله" چې دا ټولې بڼې یې ناسمې دي، ځکه چې یاده جمله له درې توریو مرکبه ده (ان حرف شرط، شاء فعل ماضي او الله یې فاعل دی)، ان

(۱) قال: "ومن أقر بحق وقال 'إن شاء الله' متصلا بإقراره لم يلزمه الإقرار. الهداية في شرح بداية المبتدي (۳/ ۱۸۲).

(۲) لم يصبر، ولم يعد مخلفا لوعده. فتح باب العناية في شرح النقاية (۴/ ۱۷)، حاشية الشلبي على تبیین الحقائق شرح كنزالدقائق (۵/ ۱۶).

تبيان _____ د «ان شاء الله» ويلو شرعي حيثيت

حرف له شاء فعل څخه بېل دی او يوځای نه ورسره ليکل کېږي، نو اړينه ده چې ياده جمله داسې وليکل شي: "ان شاء الله".

که چېرې "ان شاء الله" په ذکر شويو ناسمو ډولو وليکل شي نو په معنی کې يې هم توپير راځي بلکې معنی يې ډېره ناسمه راځي، "انشاء" د ايجاد په معنی سره راځي چې په دې ځای کې دا معنی ترې مراد نه ده بلکې د "ان شاء الله" معنی داسې ده چې: که د الله جل جلاله خوښه وي.

پايلې

په دې څېړنه کې لاندې پايلو ته رسېږو:

۱. "ان شاء الله" د انبياوو په ويناوو، قرآني آيتونو، نبوي احاديثو او صلحاوو په ويناوو کې ډېره کارول شوې او د دې ويلو ته پکې ترغيب شوی دی.
۲. د يو کار کولو، وعده کولو او دېته ورته نورو چارو کې د "ان شاء الله" ويل مستحب او غوره کار دی.

۳. ياده جمله په سمه بڼه داسې "ان شاء الله" ليکل کېږي او انشاءالله، انشاالله، ان شالله او... ليکل يې ناسم دي حتی معنی يې هم فاسديږي.

۴. د "ان شاء الله" په ويلو سره په ډېرو احکامو کې تغيير راځي، د مثال په توگه طلاق، عتاق، قسم، نذر، وعده او داسې نور، چې په ويلو سره يې ذکر شوي شيان نه لازميږي يا نه واقع کېږي.

وړاندیزونه

د دې څېړنې په اړه لاندې ادارو او جهتونو ته داسې وړاندیزونه کېږي:

۱. د هېواد علماء کرامو، ښوونکو او پوهانو ته وړاندیز دی چې د "ان شاء الله" ويلو په ارزښت او احکامو باندې عام خلک پوه کړي، خو يې ټول مسلمانان په خپلو خبرو کې ډېره وکاروي.

۲. د پوهنې وزارت، لوړو زده کړو او نورو تعليمي ادارو ته وړاندیز دی چې "ان شاء الله" او دېته ورته جملې په نصابي کتابونو کې ځای پر ځای کړي.

تبيان _____ د «ان شاء الله» ویلو شرعي حیثیت

۳. اطلاعاتو او کلتور وزارت ته وړاندیز دی چې د رسنیو له لارې دا او دېته ورته جملو، کلماتو او مصطلحاتو په اړه عامه پوهاوی رامنځته کړي.

مأخذونه

۱. قرآن کریم.
۲. البخاري، محمد بن إسماعيل أبو عبد الله الجعفي، صحيح البخاري، الناشر: دار طوق النجاة.
۳. القشيري، مسلم بن الحجاج أبو الحسن النيسابوري، صحيح مسلم، الناشر: دار إحياء التراث العربي.
۴. النووي، أبو زكريا محيي الدين يحيى بن شرف، شرح النووي على صحيح مسلم، الناشر: دار إحياء التراث العربي.
۵. الهيثمي، أحمد بن محمد بن علي بن حجر السعدي الأنصاري، شهاب الدين شيخ الإسلام، أبو العباس، الفتح المبين بشرح الأربعين، الناشر: دار المنهاج، جدة.
۶. القرطبي، أبو عبد الله محمد بن أحمد بن أبي بكر بن فرح الأنصاري الخزرجي شمس الدين، تفسير القرطبي، الناشر: دار الكتب المصرية، القاهرة.
۷. الجوزجاني، أبو عثمان سعيد بن منصور بن شعبة الخراساني، سنن سعيد بن منصور، الناشر: دار السلفية، هند.
۸. السرخسي، محمد بن أحمد بن أبي سهل شمس الأئمة، المبسوط للسرخسي، الناشر: دار المعرفة، بيروت.
۹. الموصلي، عبد الله بن محمود بن مودود الحنفي، الاختيار لتعليل المختار، الناشر: دار الكتب العلمية، بيروت لبنان.
۱۰. الدمشقي، عبد الغني بن طالب بن حمادة بن إبراهيم الغنيمي الميداني الحنفي، الباب في شرح الكتاب، الناشر: المكتبة العلمية، بيروت.
۱۱. ابن بطل، أبو الحسن علي بن خلف بن عبد الملك، شرح صحيح البخاري لابن بطل، الناشر: مكتبة الرشد، السعودي، الرياض.

- تبيان _____ د «ان شاء الله» ويلو شرعي حيثيت
١٢. السمرقندي، محمد بن أحمد بن أبي أحمد، أبو بكر علاء الدين، تحفة الفقهاء، الناشر: دارالكتب العلمية، بيروت.
١٣. الجصاص، أحمد بن علي أبو بكر الرازي، الحنفي، شرح مختصر الطحاوي للجصاص، الناشر: دار البشائر الإسلامية.
١٤. الكاساني، علاء الدين، أبو بكر بن مسعود بن أحمد، الحنفي، بدائع الصنائع في ترتيب الشرائع، الناشر: دارالكتب العلمية.
١٥. الشامي، ابن عابدين، محمد أمين بن عمر بن عبد العزيز عابدين الدمشقي الحنفي، الدر المختار وحاشية ابن عابدين (رد المحتار)، الناشر: دارالفكر، بيروت.
١٦. المرغيناني، علي بن أبي بكر بن عبد الجليل الفرغاني، أبو الحسن برهان الدين، الهداية في شرح بداية المبتدي، الناشر: دار إحياء التراث العربي.
١٧. القاري، علي بن سلطان محمد القاري الحنفي، فتح باب العناية في

محقق محمد کریم ادیب

اخلاق حسنه کار از دیدگاه شریعت اسلامی

نَحْمَدُهُ وَنُصَلِّي عَلَى رَسُولِهِ الْكَرِيمِ، اما بعد:

ملخص البحث: الأخلاق هي عبارة عن هيئة للنفس راسخة تصدر عنها الأفعال بسهولة ويسر من غير حاجة إلى فكر ورؤية. والعمل مجهود يبذله الإنسان لتحقيق منفعة. أخلاقيات العمل الحسنة هي مجموعة من الصفات الحميدة التي يُعدّ معرفتها ضرورياً وأساسياً للعامل والموظف، ومراعاتها تؤدي إلى استمرار العمل والرسالة، وتحقيق الأهداف المرجوة، وتطوير البرامج والشؤون الإدارية، والحفاظ على الثقة بالنفس، وخلق جوٍّ من الحب والثقة، وتوفير الرفاهية والراحة في حياة الفرد والمجتمع، وفي نهاية المطاف مساعدة الحكومة في وضع الخطط التشغيلية والتنفيذية، وتحقيق حضارة راقية خالية من أي نوع من الفساد الإداري والمخاطر المحتملة.

إن معرفة أخلاقيات العمل الجيدة ومراعاتها تُفيد العمل وإدارة العمل، وتُقدم مساعدة شاملة في تحقيق الأهداف والخطط قصيرة وطويلة الأجل، في الحاضر والمستقبل.

خلاصه: اخلاق هيئت راسخه نفس است كه افعال خوب وبد بدون فكر و نظر به سهولت از آن صادر می شود. کار سعی و تلاشی است که انسان جهت بدست آوردن منافع آنرا بکار می برد. اخلاق حسنه کار مجموعه خصلتهای نیک است که دانستن آن بر کارگر و کارمند لازم و ضروری بوده و رعایت آن باعث دوام کار و مأموریت، بدست آمدن اهداف مطلوب کاری، توسعه برنامه ها و امورات اداری، سبب حفظ عزت نفس، ایجاد فضای محبت و اعتماد، مایه رفاه و آسایش در زندگی فرد و اجتماع گردیده و بالاخره حکومت را در راستای توسعه پلان های عملیاتی و تطبیقاتی و دست یافتن به تمدن عالی و عاری از هر نوع فساد اداری و خطرات احتمالی کمک می نماید.

تبیان ————— اخلاق حسنه کار از دیدگاه شریعت اسلامی

دانستن و رعایت اخلاق حسنه کار، کار و اداره کاری را سود رساننده و در زمینه تحقق اهداف و پلانهای کوتاه مدت و طویل المدت، در حال و آینده همه جانبه کمک و یاری می رساند.

کلمات کلیدی: اخلاق، حسنه، کار، شریعت، اسلام

مقدمه: اسلام دین اخلاق است و پیروانش را به رعایت آن امر کرده است. اسلام اخلاق یا عاداتهای انسان را به دو نوع (حسنة و رذیلة) تقسیم نموده، معیارهای اخلاق حسنة و رذیلة را هم تعیین کرده و مسلمانان را به برگزیدن اخلاق حسنة دستور داده و از اخلاق رذیلة منع کرده است. از همین جهت از علی علیه السلام روایت است که رسول الله صلی الله علیه و آله هنگام نگاه کردن در آئینه از الله متعال اخلاق حسنة خواسته و می فرمود: «اللَّهُمَّ كَمَا حَسَنْتَ خَلْقِي فَحَسِّنْ خُلُقِي».^(۱) (یا الله! چنانچه خلقتم را نیک گردانیده پس اخلاقم را نیز نیک گردان). و همچنان رسول الله صلی الله علیه و آله در یکی از دعاهای شان فرموده است: «وَاهِدْنِي لِأَحْسَنِ الْأَخْلَاقِ».^(۲) (و مرا به اخلاق نیکو هدایت کن). بناءً در اسلام هر شعبه حیات انسان از اخلاق ویژه ای برخوردار است که فرا گیری و رعایت آن بر هر مسلمان لازم است. مانند: اخلاق عبادت، اخلاق خانواده، اخلاق کار، اخلاق دعوت و... بنابراین، عنوان مقاله (اخلاق حسنه کار از دیدگاه شریعت اسلامی) برگزیده شده است.

اهمیت و ضرورت تحقیق: طبیعی است که هر انسان مصروف کاری یا شغلی است و با ده ها و صدها تن دیگر در امور کاری من حیث کارفرما یا کارگر و کارمند رو به رو می شود. اینکه کارها و امورات به وجه احسن و سودمند انجام شود، مزد کارگر و کارمند حلال گردد، صاحب کار خرسند باشد و الله متعال از طرفین کار (کارفرما، صاحب کار- کارگر و کارمند) راضی شود؛ این امر بدون دانستن و رعایت اخلاق کار ممکن نیست. چون هرکار و هر برنامه زندگی مسلمانها حسب ارشادات و رهنمودهای شریعت اسلامی انجام میشود بناءً لازم و ضروری است تا اخلاق حسنه کار از دیدگاه شریعت اسلامی فهم و عملی گردد.

^{۱-} عمل اليوم والليلة لابن السني، باب: ما يقول إذا نظر في المرأة، شماره حدیث: ۱۶۳، ص: ۱۳۸. الدعاء للطيراني، باب: القول عند النظر في المرأة، شماره حدیث: ۴۰۴، ص: ۱۴۵. علامه ابن حجر عسقلانی رحمه الله این حدیث را صحیح دانسته و گفته است که رجال سند این حدیث همه ثقات اند. (المطالب العالیة لابن حجر، ج: ۱۱، ص: ۴۹۹).

^{۲-} صحیح مسلم، باب: الدعاء في صلاة الليل وقيامه، شماره حدیث: ۷۷۱، ج: ۱، ص: ۵۳۴.

تبیان _____ اخلاق حسنه کار از دیدگاه شریعت اسلامی

سوال اصلی: اخلاق حسنه کار در شریعت اسلامی چیست و در امور کاری و دفتری

کارگر و کارمند از چه اهمیتی برخوردار می باشد؟

سوالات فرعی

۱- کار چیست و از نظر شریعت اسلامی چه اهمیت و فضیلتی دارد؟

۲- اخلاق چیست و از دیدگاه شریعت اسلامی به چند نوع است؟

۳- اخلاق حسنه کار چیست و در محیط کاری کارگر و کارمند چه اهمیتی دارد؟

هدف تحقیق

۱- آشنایی کارگران و کارمندان با معنی و مفهوم اخلاق و فضایل آن در پرتو شریعت

اسلامی

۲- آشنایی کارگران و کارمندان به معنی و مفهوم کار و فضایل آن در روشنی احادیث

نبوی ﷺ

۳- آشنایی کارگران و کارمندان با اخلاق حسنه کار در پرتو شریعت اسلامی

۴- ایجاد فضای اسلامی مملو از محبت و عزت در اماکن کاری و اداری با فهم و

رعایت اخلاق حسنه کار در پرتو شریعت اسلامی.

پیشینه تحقیق: به ارتباط اخلاق حسنه کار از دیدگاه شریعت اسلامی، حسب

معلومات بنده در داخل کشور تا هنوز کدام اثر علمی- تحقیقی به شکل کتاب، رساله

و مقاله به زبانهای ملی نوشته و چاپ نه شده است و این نخستین اثر در این زمینه

خواهد بود.

روش تحقیق: تحقیق این موضوع به شکل استقرائی، تحلیلی و کتابخانه ای صورت

گرفته و در نقل احادیث نبوی و اقوال علماء از مصادر اصلی استفاده شده است.

۱- تعریف اخلاق

اخلاق جمع (خُلُق) است که به (خُلُق) نیز جمع می شود، در لغت به معنای: مروءت،

عادت، خوی، طبیعت،

تبیان ————— اخلاق حسنه کار از دیدگاه شریعت اسلامی

سرشت و دین است.^(۱) چنانچه که در قرآن کریم، احادیث نبوی ولغت عرب نیز به همین معانی بکار رفته است. به طور مثال، الله متعال فرموده است: ﴿إِنَّ هَذَا إِلَّا خُلُقُ الْأَوَّلِينَ﴾.^(۲)

(نیست این مگر عادات پیشینیان است). در این آیت دیده می شود که لفظ (خُلُق) به معنای: خوی، عادت و سرشت بکار برده شده است.

اینکه اخلاق اصطلاحاً چه معنی دارد؟ امام جرجانی حنفی رحمه الله (متوفی سنه: ۸۱۶ هـ) آنرا چنین تعریف کرده است: «عبارة عن هيئة للنفس راسخة تصدر عنها الأفعال بسهولة ويسر من غير حاجة إلى فكر ورؤية».^(۳) (اخلاق عبارت از هیئت یا حالت راسخه نفس است که از آن افعال به سهولت و آسانی بدون حاجت به فکر و رؤیت صادر می شود). و علامه ابن عابدین شامی حنفی رحمه الله (متوفی: ۱۲۵۲ هـ) علم اخلاق را چنین تعریف کرده است: «وهو علم يعرف به أنواع الفضائل وكيفية اكتسابها وأنواع الرذائل وكيفية اجتنابها».^(۴) (و اخلاق علم است که بوسیله آن انواع از فضایل و کیفیت اکتساب آن و از انواع رذایل و کیفیت اجتناب آن بحث می کند).

۲- فضائل اخلاق

۱- اخلاق ضرورت زندگی انسان و به خصوص نیاز مبرم حیات فردی و اجتماعی مسلمانها در تمام سطوح است. زیرا یکی از اهداف بزرگ و اساسی بعثت پیامبر ﷺ را اخلاق تشکیل می دهد.^(۵)

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «إِنَّمَا بُعِثْتُ لِأَتَمِّمَ مَكَارِمَ الْأَخْلَاقِ».^(۶) (از ابو هریره رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ روایت است که گفت: رسول الله ﷺ فرمود: «یقیناً من مبعوث شده ام تا مکارم اخلاق را تمام کنم»).

^۱ - تاج العروس من جواهر القاموس، ج: ۲۵، ص: ۲۵۷.

^۲ - (الشعراء: ۱۳۷).

^۳ - کتاب التعريفات، ص: ۱۰۱.

^۴ - رد المحتار على الدر المختار لابن عابدین الشامي، ج: ۱، ص: ۱۰۲.

^۵ - المعتصر من المختصر من مشكل الآثار للملطي الحنفی، ج: ۲، ص: ۲۰۹.

^۶ - السنن الكبرى للبيهقي، باب: بيان مكارم الأخلاق و معاليها، شماره حديث: ۲۰۷۸۲، ج: ۱۰، ص: ۳۲۳. امام زركشي رحمه الله به نقل ابن عبدالبر رحمه الله ذكر کرده است که این حديث متصل السند است. (التذكرة في الأحاديث المشتهرة للزركشي، ص: ۹۸).

تبیان ————— اخلاق حسنه کار از دیدگاه شریعت اسلامی

۲- اخلاق نشانه کمال ایمان است.^(۱) یعنی مسلمان که از اخلاق نیک برخوردار باشد، به کمال ایمان وی دلالت می کند و برعکس اخلاق و عادات بد، دلیل و نشانه ضعف ایمان و عقیده انسان مؤمن است.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ «أَكْمَلُ الْمُؤْمِنِينَ إِيمَانًا أَحْسَنُهُمْ خُلُقًا».^(۲) (از ابو هریره رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ روایت است که گفت: رسول الله ﷺ فرمود: «کامل ترین مؤمنان از روی ایمان نیکو ترین آنها از روی اخلاق است».)

۳- اخلاق نیکو برابر با قیام اللیل یا شب خیزی و برابر با روزه های نفلی است.^(۳) حدیث ذیل بیانگر این امر است: عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ: «إِنَّ الْمُؤْمِنَ لَيُذَرِّكَ بِحُسْنِ خُلُقِهِ دَرَجَةُ الصَّائِمِ الْقَائِمِ».^(۴) (از عائشه رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا روایت است که گفت: از رسول الله ﷺ شنیدم که می فرمود: «بدون شک مؤمن، با اخلاق نیکویش درجه روزه دار، و شب زنده داری کننده را بدست می آورد».)

۴- اخلاق نیکو ثقل ترازوی میزان در روز قیامت است. یعنی انسان مسلمان که از اخلاق نیکو برخوردار باشد، این اخلاق و رویه نیک وی وزمین تر از هر چیزی دیگری به پیشگاه الله متعال در پله ترازوی اعمال وی در روز قیامت می باشد و برعکس سبک ترین چیزی که در ترازوی اعمال انسان گذاشته می شود، اخلاق بد است.^(۵)

^۱- المعتصر من المختصر من مشكل الآثار للملطي الحنفي، ج: ۲، ص: ۲۰۹. الفقه الإسلامي وأدلته للزحيلي، ج: ۹، ص: ۳۱۱.

^۲- سنن الترمذي، باب: ما جاء في حق المرأة عى زوجها، شماره حدیث: ۱۱۶۲، ج: ۲، ص: ۴۵۷. امام ترمذي رحمه الله به ارتباط این حدیث چنین نوشته است: «هَذَا حَدِيثٌ حَسَنٌ صَحِيحٌ». (سنن الترمذي، ج: ۲، ص: ۴۵۷). (این حدیث حسن و صحیح است).

^۳- المعتصر من المختصر من مشكل الآثار للملطي الحنفي، ج: ۲، ص: ۲۰۹.

^۴- سنن أبي داود، باب: في حسن الخلق، شماره حدیث: ۴۷۹۸، ج: ۴، ص: ۳۵۲. علامه ابن حجر عسقلانی رحمه الله این حدیث را صحیح دانسته و چنین نوشته است: «وقال الحاكم: هذا حديث صحيح على شرط الشيخين ولم يخرجاه، ووافقه الذهبي، وهو كما قال». (المطالب العالیة لابن حجر، ج: ۱۱، ص: ۴۴۶). (و حاکم گفته است: این حدیث بر شرط بخاری و مسلم رحمهما الله صحیح است و هر دو آن را تخریج نه کرده است، و ذهبی با او موافقه کرده است، و این حدیث صحیح است که طور که هر دو گفته اند).

^۵- مرقاة المفاتیح شرح مشکاة المصابیح للقاری، ج: ۸، ص: ۳۱۷۷.

تبیان ————— اخلاق حسنه کار از دیدگاه شریعت اسلامی

عَنْ أَبِي الدَّرْدَاءِ رضی الله عنه قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «مَا شَيْءٌ أَثْقَلُ فِي مِيزَانِ الْمُؤْمِنِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مِنْ خُلُقٍ حَسَنٍ».^(۱) (از ابو درداء رضی الله عنه روایت است که گفت: رسول الله ﷺ فرمود: «هیچ چیزی وزمین تر در ترازوی مؤمن در روز قیامت از اخلاق نیکو نمی باشد»).

۵- اخلاق نیکو مظهر محبت با پیامبر ﷺ و تقرب جستن به ایشان در روز قیامت است.^(۲) یعنی پیامبر ﷺ از میان امتانش آنهای را دوست دارد و در روز قیامت به ایشان نزدیک می باشند که صاحب اخلاق حسنه باشند.

عَنْ أَبِي ثَعْلَبَةَ الْخُسَنِيِّ رضی الله عنه قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: "إِنَّ أَحَبَّكُمْ إِلَيَّ، وَأَقْرَبَكُمْ مِنِّي يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَحَاسِنُكُمْ أَخْلَاقًا".^(۳) (از ابو ثعلبه خسنی رضی الله عنه روایت است که گفت: رسول الله ﷺ فرمود: «یقیناً محبوبترین شما به نزد من و نزدیکترین شما به من در روز قیامت خوش اخلاق ترین شماست»).

۶- اخلاق نیکو بهترین هدیه الهی برای انسان مؤمن است.^(۴) یعنی بهترین تحفه الهی بعد از ایمان، اخلاق نیکو است و برعکس غضب الهی بالاتر از اخلاق بد نیست که شخص بدان موصوف باشد اگر چند که ظاهر خوب، سیمای قشنگ و قد وقامت رسا داشته باشد. عَنْ أُسَامَةَ بْنِ شَرِيكٍ رضی الله عنه قَالَ: قَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ ﷺ! مَا أَفْضَلُ مَا أُعْطِيَ الْمَرْءَ الْمُسْلِمُ؟ قَالَ: «حُسْنُ الْخُلُقِ».^(۵) (از اسامه بن شریک رضی الله عنه روایت است که گفت: گفتند: یا رسول الله ﷺ بهترین چیزی که مرد مسلمان را داده شده است، چیست؟ فرمود: «اخلاق نیک است»).

^۱- سنن الترمذی، باب: ما جاء في حسن الخلق، شماره حدیث: ۲۰۰۲، ج: ۴، ص: ۳۶۲. امام ترمذی رحمه الله در آخر همین حدیث چنین نوشته است: «وَهَذَا حَدِيثٌ حَسَنٌ صَحِيحٌ». (این حدیث حسن و صحیح است). یعنی این حدیث به یک سند حسن و به سندی دیگری صحیح است.

^۲- عمدة القاری شرح صحیح البخاری للعینی، ج: ۲۲، ص: ۱۱۹. مرقاة المفاتیح شرح مشکاة المصابیح للقاری، ج: ۸، ص: ۳۱۷۷.

^۳- مصنف ابن أبي شيبة، باب: ما ذكر في حسن الخلق وكرهية الفحش، شماره حدیث: ۲۵۳۲۰، ج: ۵، ص: ۲۱۰. امام مناوی رحمه الله این حدیث را حسن شمرده است. (كشف المناهج والتناقيح في تخريج أحاديث المصابيح، ج: ۴، ص: ۲۲۹).

^۴- المعتصر من المختصر من مشكل الآثار للمطلي الحنفي، ج: ۲، ص: ۲۰۹.

^۵- صحیح ابن حبان، باب: بیان ان حسن الخلق من افضل ما اعطي المرء في الدنيا، شماره حدیث: ۴۷۸، ج: ۲، ص: ۲۲۶. علامه ابن حجر رحمه الله چنین نوشته است: «وقال الحاكم: هذا حديث صحيح الإسناد ولم يخرجاه، ووافقه الذهبي. وهو كما قال». (المطالب العالیة لابن حجر، ج: ۱۱، ص: ۴۳۸).

تبیان ————— اخلاق حسنه کار از دیدگاه شریعت اسلامی

۷- اخلاق نیک از بهترین نوع اعمال است.^(۱) یعنی یکی از بهترین اعمال که الله متعال آن را دوست دارد، اخلاق نیک است. بناءً مؤمن خوش اخلاق، نه تنها شکار قلبهای دیگران می‌گردد، بلکه خالق کائنات نیز وی را دوست میدارد و اخلاق نیک اش را از بهترین اعمال به پیشگاه خود می‌شمارد.

عَنْ أَبِي إِدْرِيسَ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا الدَّرْدَاءِ رضي الله عنه يَخْلِفُ بِاللَّهِ: "مَا عَمِلَ آدَمِيٌّ عَمَلًا أَحَبَّ إِلَى اللَّهِ مِنْ مَشْيٍ إِلَى صَلَاةٍ، وَمِنْ إِصْلَاحِ ذَاتِ الْبَيْنِ وَمِنْ خُلُقٍ حَسَنٍ".^(۲)

(از ابو ادريس رحمه الله روايت است كه گفت: از ابو درداء رضي الله عنه شنيدم كه به الله سوگند ياد ميكرد: «آدم هيچ عملي را انجام نه داده است كه به نزد الله متعال بهتر از قدم زدن بسوي نماز، و از اصلاح دو تن و از اخلاق نيك، بوده باشد»).

۳- انواع اخلاق: اخلاق به دو نوع (اخلاق حسنه و اخلاق رذيله) است.^(۳) كه هر کدام آنرا طی ارقام آتی مورد بحث قرار می‌دهیم:

۱- اخلاق حسنه: نوع نخست اخلاق از لحاظ ماهیت همانا اخلاق حسنه است كه از آن بنام مكارم اخلاقی، اخلاق حسنه، اخلاق مرضيه، اخلاق نيك، عادات پسندیده و سرشت ستوده شده نیز تعبیر می‌شود. امام جرجانی رحمه الله (متوفی: ۸۱۶ هـ) آنرا در اصطلاح چنین تعریف کرده است: «هي الأفعال الجميلة عقلا وشرعا تصدر بسهولة عن النفس».^(۴) (اخلاق نيك عبارت از افعال زیبای عقلی و شرعی است كه به سهولت از نفس صادر می‌شود). مانند: اخلاص، صبر، حلم، تواضع، صداقت، امانت، وفا، محبت، وصل، عفو، احسان، تعاون، ایثار، سلام، عیادت، تهنیت، سخاوت، شجاعت و....

۲- اخلاق رذيله: نوع دوم اخلاق از لحاظ کیفیت یا ماهیت، اخلاق رذيله است كه از آن به رذائل اخلاقی، اخلاق فاسده، اخلاق رديئه، اخلاق دنيئه، اخلاق سيئه، عادات بد، سرشت بد، خُلُق بد و طبیعت ناپسند نیز تعبیر می‌شود. علماء اخلاق رذيله را چنین تعریف کرده اند: «هي كل ما تستقبحه النفس من الصفات المذمومة وتنفر

۱- المعتصر من المختصر من مشكل الآثار للملطي الحنفي، ج: ۲، ص: ۲۰۹.

۲- الكنى والأسماء، باب: من كنيته أبو المعالي، شماره حديث: ۱۸۳۳، ج: ۳، ص: ۱۰۴۳. به ارتباط حكم این حدیث، حسب جستجوی بندگی من، چیزی از نظریات علماء یافت نشد.

۳- رد المحتار على الدر المختار لابن عابدين، ج: ۱، ص: ۴۳.

۴- كتاب التعريفات، ص: ۱۰۱.

تبیان ————— اخلاق حسنه کار از دیدگاه شریعت اسلامی

منها».^(۱) (اخلاق رذيله هر آن چیزی از صفات بدی است، که نفس آنرا بد شمرده و از آن نفرت داشته باشد).

۱- **تعریف کار:** کار لفظ فارسی است که در زبان عربی عمل، مهنت و فعل گفته میشود که در لغت به معنای: فعل، عمل، پیشه، شغل، مسئولیت، کسب، و وظیفه است.^(۲) و در اصطلاح علم اقتصاد آنرا چنین تعریف کرده اند: «مجهود يبذله الإنسان لتحصيل منفعة».^(۳) (کار عبارت از تلاشی است که انسان آنرا برای تحصیل منفعتکار می اندازد). مانند: نجاری، گلکاری، آهنگری، قالین بافی، کشت و زراعت، صنعت، تجارت، دوکانداری، دریوری، مأموریت و.... که هر کدام آن توسط اشخاص مختلف بنابر صلاحیت ها و خبره متفاوت صورت گرفته و در نتیجه منفعت برای شخص و دیگران ببار می آورد.

۲- فضائل کار:

۱- کار به منظور کسب رزق حلال و تکافوی مواد اولیه زندگی و امرار معاش بر هر مرد مسلمان فرض است. امام محمد رحمه الله (متوفی سنه: ۱۸۹ هـ) چنین نوشته است: «طَلَبُ الْكَسْبِ فَرِيضَةٌ عَلَى كُلِّ مُسْلِمٍ كَمَا أَنَّ طَلَبَ الْعِلْمِ فَرِيضَةٌ».^(۴) (طلب کار بر هر مسلمان فرض است، چنانچه که طلب علم فرض است).

۲- الله متعال بنده مؤمن کارگر و صاحب حرفه را دوست دارد.^(۵) حدیث ذیل بیانگر این حقیقت است: عَنْ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُؤْمِنَ الْمُحْتَرَفَ».^(۶) (از ابن عمر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا روایت است که گفت: رسول الله ﷺ فرمود: «بدون شک الله متعال مؤمن صاحب حرفه را دوست دارد»).

^۱- موسوعة الاخلاق، ص: ۲۶.

^۲- فرهنگ معین، ج: ۴، ص: ۵۴.

^۳- معجم اللغة العربية المعاصرة، ج: ۲، ص: ۱۵۵۵.

^۴- الكسب للإمام محمد بن الحسن الشيباني، ص: ۳۲.

^۵- فيض القدير شرح جامع الصغير للمناوي، ج: ۲، ص: ۲۹۰.

^۶- مسند الشهاب، باب: إن الله يحب المؤمن المحترف، شماره حدیث: ۱۰۷۲، ج: ۲، ص: ۱۴۸. نور الدين الهيثمي رحمه الله نوشته است که این حدیث ضعیف است. زیرا در سلسله سند آن عاصم بن عبيدالله است و او ضعیف است. اما ابو الفيض الغماری رحمه الله این حدیث را قوی دانسته و نوشته است: «وفي نظري أن الحديث يقوى بمجموع الطريقين». (المداوي لعلل الجامع الصغير وشرحي المناوي للغماري، ج: ۲، ص: ۳۵۹).

تبیان ————— اخلاق حسنه کار از دیدگاه شریعت اسلامی

۳- کار کردن و نفقه حلال بدست آوردن، باعث مغفرت گناهان انسان می شود. یعنی کسیکه با تحمل ده ها نوع مشقت، کار کرده و روزی حلال را به خانه خود بیاورد، الله متعال گناهان وی را محو می کند. حدیث ذیل بیانگر این حقیقت است: عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبَّاسٍ رضی الله عنه قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ: «مَنْ أَمْسَى كَالَّا مِنْ عَمَلٍ يَدِيهِ أَمْسَى مَغْفُورًا لَهُ».^(۱)

(از عبدالله بن عباس رضی الله عنه روایت است که گفت: از رسول الله ﷺ شنیدم که میفرمود: «کسیکه به سبب سختی ها و مشقت های عمل دستش شب سپری کند، در حال شب را سپری نموده که مورد مغفرت قرار گرفته است»).

۴- کار کردن پیشه انبیاء الصلوات علیهم و غذای کار دست خود انسان، بهترین غذاها است.^(۲) حدیث ذیل بیانگر این حقیقت است: عَنِ الْمِقْدَامِ رضی الله عنه عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ، قَالَ: «مَا أَكَلَ أَحَدٌ طَعَامًا قَطُّ، خَيْرًا مِنْ أَنْ يَأْكُلَ مِنْ عَمَلٍ يَدِهِ، وَإِنَّ نَبِيَّ اللَّهِ دَاوُدَ عليه السلام، كَانَ يَأْكُلُ مِنْ عَمَلٍ يَدِهِ».^(۳)

(از مقدم رضی الله عنه روایت است که رسول الله ﷺ فرمود: «هیچ کسی هرگز غذای را نخورده است که بهتر از خوراک عمل دست خودش باشد، و یقیناً پیامبر الهی داود عليه السلام از عمل دست خودش میخورد»).

۵- یکی از بهترین شغل ها و کارهای که بالوسيله آن نفقه حلال زندگی بدست می آید، جهاد، کشاورزی، نجاری، بزازی (رخت فروشی)، عطاری (عطر فروشی)، خیاطی (لباس دوزی) و بافندگی است.^(۴) از همین جهت پیامبر ﷺ امتش را به آن ترغیب داده است: عَنْ ابْنِ عُمَرَ رضی الله عنه قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «لَوْ أَنَّ اللَّهَ أَذِنَ لِأَهْلِ الْجَنَّةِ بِالتَّجَارَةِ بَيْنَهُمْ لَتَبَايَعُوا الْبَزَّ وَالْعِطْرَ».^(۵) (از ابن عمر رضی الله عنه روایت است که گفت:

^۱ - المعجم الاوسط، باب: من إسمه محمد، شماره حدیث: ۷۵۲۰، ج: ۷، ص: ۲۸۹. عبدالرحیم العراقي رحمه الله این حدیث را ضعیف دانسته است. (تخریج أحادیث الإحياء للعراقي، ص: ۵۳۶).

^۲ - البناية شر الهداية للبابرتي، ج: ۸، ص: ۴۴۹. منحة السلوك في شرح تحفة الملوك للعيني، ص: ۴۶۶.

^۳ - صحيح البخاری، باب: كسب الرجل و عمل بيده، شماره حدیث: ۲۰۷۲، ج: ۳، ص: ۵۷.

^۴ - الكسب للإمام محمد بن الحسن الشيباني، ص: ۳۵. المحيط البرهاني في الفقه النعماني لابن مازة، ج: ۵، ص: ۳۵۶. الإخيار لتعليق المختار للبلدحي، ج: ۴، ص: ۱۷۰. لسان الحکام لإبن الشحنة الحنفي، ج: ۱، ص: ۴۳۷.

^۵ - حلية الأولياء وطبقات الأصفياء، باب: إبراهيم بن أحمد المولد و منه المثبت، ج: ۱۰، ص: ۳۶۵. به ارتباط حکم این حدیث حسب جستجوی بندگی خویش، چیزی را بدست نیارودم.

تبیان ————— اخلاق حسنه کار از دیدگاه شریعت اسلامی

گفت: رسول الله ﷺ فرمود: «اگر الله متعال اهل جنت را به تجارت اجازه میداد، ضرور رخت و عطر می فروختند».

۶- کار کردن و نفقه حلال و مشروع بدست آوردن، جهاد است.^(۱) حدیث ذیل بیانگر این حقیقت است: عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «طَلَبُ الْحَلَالِ جِهَادٌ».^(۲) (از ابن عباس رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا روایت است که گفت: رسول الله ﷺ فرمود: «طلب کردن حلال جهاد است»).

۷- یکی از بهترین نامها به نزد الله متعال کارگر است. حدیث ذیل بیانگر این امر است: عَنْ أَبِي وَهَبٍ الْجُشَمِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «تَسَمَّوْا بِأَسْمَاءِ الْأَنْبِيَاءِ، وَأَحِبُّ الْأَسْمَاءِ إِلَى اللَّهِ عَبْدُ اللَّهِ، وَعَبْدُ الرَّحْمَنِ، وَأَصْدَقُهَا حَارِثٌ، وَهَمَامٌ، وَأَقْبَحُهَا حَرْبٌ وَامْرَأَةٌ».^(۳)

(از ابو وهب جشمی رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ روایت است که گفت: رسول الله ﷺ فرمود: «به نامهای پیامبران نامگذاری کنید، و بهترین نامها به نزد الله متعال، عبدالله، عبدالرحمن است و صادق ترین نامها حارث و همام است و بدترین نامها حرب و مره است»).

۸- کار کردن و پیدا کردن نفقه حلال، عبادت است. حدیث ذیل بیانگر این حقیقت است: عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: بَيْنَا نَحْنُ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ، إِذْ طَلَعَ عَلَيْنَا شَابٌّ مِنَ الثَّنِيَّةِ، فَلَمَّا رَمَيْنَاهُ بِأَبْصَارِنَا، قُلْنَا: لَوْ أَنَّ ذَا الشَّابِّ جَعَلَ نَشَاطَهُ وَشَبَابَهُ وَقُوَّتَهُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ، فَسَمِعَ مَقَالَتَنَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ، فَقَالَ: «وَمَا سَبِيلُ اللَّهِ إِلَّا مَنْ قَتَلَ؟ مَنْ سَعَى عَلَى وَالِدَيْهِ فِي سَبِيلِ اللَّهِ، وَمَنْ سَعَى عَلَى عِيَالِهِ فِي سَبِيلِ اللَّهِ، وَمَنْ سَعَى مُكَاتِرًا فِي سَبِيلِ الطَّاغُوتِ».^(۴)

^۱- لسان الحکام لابن الشحنة الحنفی، ج: ۱، ص: ۴۳۷.

^۲- مسند الشهاب، باب: طلب الحلال جهاد، شماره حدیث: ۸۲، ج: ۱، ص: ۸۳. ابو الفیض الغماری رحمه الله این حدیث را به سبب ضعف اسحاق بن حمدان، ضعیف دانسته است. (المداوی لعلل الجامع الصغیر وشرحی المناوی للغماری، ج: ۴، ص: ۴۱۹).

^۳- سنن ابی داود، باب: فی تغیر الأسماء، شماره حدیث: ۴۹۵۰، ج: ۴، ص: ۲۸۷. بوصیری رحمه الله به ارتباط این حدیث نوشته است: «هَذَا أَسْنَدٌ رَوَاهُ ثِقَاتٌ». (إتحاف الخیرة المهره بزوائد المسانید العشرة للبوصیری، ج: ۵، ص: ۳۳۲). (این اسناد است و راویان آن ثقه اند).

^۴- المعجم الاوسط، باب: من إسمه العباس، شماره حدیث: ۴۲۱۴، ج: ۴، ص: ۲۸۴. نور الدین الهیثمی رحمه الله به ارتباط این حدیث چنین نوشته است: «وَفِيهِ رِبَاحٌ بَنُ عُمَرَ وَثَقَّهُ أَبُو حَاتِمٍ وَضَعَفَهُ غَيْرُهُ، وَبَقِيَّةُ رَجَالِهِ الصَّحِيحُ». (مجموع الزوائد و منبع الفوائد للهیثمی، ج: ۸، ص: ۱۴۴). (و در این حدیث رباح بن عمر است و ابو حاتم او را ثقه دانسته است و غیر وی او را ضعیف دانسته است و رجال باقیمانده آن رجال صحیح اند).

تبیان ————— اخلاق حسنه کار از دیدگاه شریعت اسلامی

(از ابو هریره رضی الله عنه روایت است که گفت: ما با رسول الله صلی الله علیه و آله بودیم که جوانی از ثنیه بر ما آمد، وقتی با چشمان ما او را نگاه کردیم، گفتیم: ای کاش آن جوان نشاط و جوانی و قوتش را در راه الله قرار میداد، رسول الله صلی الله علیه و آله سخن ما را شنید، فرمود: «و راه الله جز جهاد چیزی دیگری نیست»؟ کسیکه بخاطر والدینش تلاش کند، آن راه الله است، و کسیکه بخاطر خانواده اش تلاش کند، آن راه الله است، و کسیکه بیشتر از نیاز تلاش میکند، در راه طاغوت (شیطان) است.

۹- اسلام پیروانش را از غفلت، تنبلی، کاهلی، بیکاری و سستی منع می نماید تا بار دوش دیگران قرار نگرفته و دست به سوال و گدایی نزنند. از همین جهت کار کردن را بهتر از سوال نمودن دانسته است: عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضی الله عنه يَقُولُ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: «لَا يَخْتَطِبُ أَحَدُكُمْ حُرْمَةً عَلَى ظَهْرِهِ خَيْرٌ لَهُ مِنْ أَنْ يَسْأَلَ أَحَدًا فَيُعْطِيَهُ أَوْ يَمْنَعَهُ».^(۱)

(از ابو هریره رضی الله عنه روایت است که میگفت: رسول الله صلی الله علیه و آله فرمود: «اگر یکی از شما پشتاره از هیزم را بر پشت خود حمل کند، او را بهتر از آن است که از کسی سوال کند، که برای وی بدهد یا ندهد»).

اخلاق حسنه کار: اخلاق حسنه کار که بنام اخلاقی ایجابی نیز یاد می شود، آنست که اسلام آنرا ستوده و پیروانش را به حفظ و رعایت آن دستور داده است. مانند: اخلاص، شناخت وقت، اتقان، مشوره، صداقت، عدل، احترام و اطاعت، تسامح، تواضع و....

۱- اخلاص: نخستین اخلاق حسنه کاری اخلاص است.^(۲) به این ارتباط امام سرخسی رحمه الله (متوفی: ۴۸۳هـ) چنین نوشته است: «فَإِذَا نَوَى الْعَامِلُ بِعَمَلِهِ التَّمَكُّنَ مِنْ إِقَامَةِ الطَّاعَةِ أَوْ تَمَكِّينَ أَخِيهِ مِنْ ذَلِكَ كَانَ مُتَابًا عَلَى عَمَلِهِ بِاعْتِبَارِ نِيَّتِهِ».^(۳)

(وقتی کارگر با در اجرای کارش نیت تمکن اقامه طاعت یا از آن تمکن برادرش را داشته باشد، به اعتبار نیتش بر کارش مستحق ثواب می شود).

بناءً انسان هر کاری را که انجام میدهد، آنرا به نیت عبادت انجام دهد و باور داشته باشد که الله متعال کارهای او را می بیند و در برابر هر کار و فعالیتش در دنیا و آخرت

^۱ - صحیح البخاری، باب: بیع الحطب والکلا، شماره حدیث: ۲۰۷۴، ج: ۵، ص: ۲۴۴.

^۲ - الفقه الإسلامی وأدلته للزحلی، ج: ۵، ص: ۴۱۳.

^۳ - المبسوط للسرخسی، کتاب الکسب، ج: ۳۰، ص: ۲۶۵.

تبیان ————— اخلاق حسنه کار از دیدگاه شریعت اسلامی

او را عوض و پاداش داده میشود که پایان آن بهشت پُر از نعمتها است. نه اینکه کار و فعالیتش به باور اخذ معاش صورت گیرد، و اگر مزد و معاشش کسر شود، تعطیل و تأخیر گردد، در اجرا و انجام کار تعلل، سستی، غفلت و بی پروائی کند: عَنْ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ رضی الله عنه قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ: «إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ وَإِنَّمَا لِكُلِّ امْرِئٍ مَا نَوَى».^(۱)

(از عمر بن الخطاب رضی الله عنه روایت است که گفت: از رسول الله ﷺ شنیدم که می فرمود: بدون شک دار و مدار اعمال به نیتها است، و برای هر انسان است آنچه که نیت میکند»).

۲- شناخت وقت: دومین اخلاق حسنه کاری شناخت وقت است. یعنی مأمور و کارگر وقت شناس بوده باشد. از همین جهت الله متعال به وقت قسم یاد کرده و فرموده است: ﴿وَالْعَصْرِ ۝ إِنَّ الْإِنْسَانَ لَفِي خُسْرٍ﴾.^(۲) (و قسم است به وقت، بدون شک انسان در تاوان است).

شناخت وقت دو مفهوم را افاده می کند: نخست اینکه بالعموم بدون موجب شرعی و قانونی در طول سال، ماه و هفته غیرحاضری نکند و یا همه روزه از میعاد تعیین شده تخلف نه ورزد، نه ناوقت بیاید و نه وقت تر ترک مکان شغلی کند.

بنابراین کارگر در میعاد تعیین شده کاری حق اجرای کار شخصی، کار دیگران و حتی حق انجام عبادات نفلی (نماز، روزه، تلاوت و ذکر) را ندارد. و اگر چنین کرد، مستحق اجره کامل نمی گردد. به این ارتباط امام قدروی رحمه الله چنین نوشته است: «وَلَا جِيرَ الْخَاصِّ: الَّذِي يَسْتَحِقُّ الْأَجْرَةَ بِتَسْلِيمِ نَفْسِهِ فِي الْمُدَّةِ وَإِنْ لَمْ يَعْمَلْ كَمَنْ أَسْتَوْجَرَ شَهْرًا لِلْخِدْمَةِ».^(۳)

(و اجیر یا کارگر خاص: آنست که با تسلیم نفسش در مدت مقرر مستحق مزد یا اجره می شود و اگر چند که کار نکند مانند کسیکه برای یک ماه خدمت اجیر گرفته شود). محمد قدری باشا حنفی رحمه الله (متوفی: ۱۳۰۶ هـ) نوشته است: «لیس للأجیر الخاص أن يعمل في مدة الإجارة لغير مستأجره وإن عمل للغير ينقص من الأجر بقدر ما

^۱ - صحيح البخاری، باب: كيف كان بدء الوحي إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم، شماره حدیث: ۱، ج: ۱، ص: ۳.

^۲ - (العصر: ۱-۲)

^۳ - مختصر القدوري، ص: ۱۰۲. بداية المبتدي للمرغيناني، ج: ۱، ص: ۱۹۰. العناية شرح الهداية للبارتري، ج: ۹، ص: ۱۲۸.

تبیان ————— اخلاق حسنه کار از دیدگاه شریعت اسلامی

عمله و لیس له أن یشغل بشيء آخر سوى المكتوبة حتى لا یصلی النافلة».^(۱) (برای اجیر خاص جایز نیست که در مدت اجاره برای غیر مستأجر خویش کار کند و اگر برای غیر کار کند، به اندازه کارش مزدش کم می شود او برای او جایز نیست که به جز نمازهای فرضی به چیزی دیگری خود را مشغول کند حتی تا آنکه نماز نفلی را نخواند).

۳- اتقان: سومین اخلاق حسنه کاری اتقان کار یا عمل است. از همین جهت دوکتور وهبه زحیلی حنفی رحمه الله (متوفی: هـ) نوشته است: «وَجَبَ إِتْقَانُ الْأَعْمَالِ وَتَحْسِينُهُ».^(۲)

(اتقان کارها و انجام نیکوی آن واجب شده است). یعنی کارگر و مؤلف کارهای محوله و سپرده شده اش را به وجه احسن، با دقت تمام، و سعی تام انجام دهد. یا به زبان ساده حق کار را اداء کند و از آنچه مفید و سودمند نبوده باشد، بپرهیزد، ابتکار، نوآوری های کاری داشته باشد. حدیث ذیل بیانگر این حقیقت است: عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: «إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ يُحِبُّ إِذَا عَمَلَ أَحَدُكُمْ عَمَلًا أَنْ يُتْقِنَهُ».^(۳) (از عائشه رضی الله عنها روایت است که بدون شک رسول الله ﷺ فرمود: «یقیناً الله عزوجل دوست دارد که یکی از شما وقتی کاری را انجام میدهد، آنرا درست انجام دهد»).

۴- مشوره: چهارمین اخلاق حسنه کاری، مشوره است. زیرا رسول الله ﷺ با صحابه ﷺ در ارتباط همه امور حتی به ارتباط نفقه خانواده اش مشوره می کرد.^(۴) یعنی کارگر و مؤلف از انجام کارها، تطبیق پلانشا، طرح ها و برنامه های کاری اش مراجع مافوق خود را در جریان بگذارد، آراء و نظریات و مشوره های لازم شان را شنیده و از آن بهره گیرد و همچنان با آنانکه ماتحت وی اند، نیز کارها و پلان ها را به موقع شریک کند. مشوره از خصلت های نیک مسلمانان صدر اسلام بود. الله متعال فرموده است: «وَأْمُرُهُمْ شُورَىٰ بَيْنَهُمْ».^(۵)

^۱ - مرشد الحیران إلى معرفة أحوال الإنسان، ص: ۸۰.

^۲ - الفقه الإسلامي وأدلته للزحيلي الحنفی، ج: ۷، ص: ۴۱.

^۳ - المعجم الاوسط، باب: من إسمع أحمد، شماره حدیث: ۸۹۷، ج: ۱، ص: ۲۷۵. به ارتباط حکم این حدیث علامه ابن حجر رحمه الله چنین نوشته است: «الحدیث بهذا الإسناد ضعيف؛ لضعف مصعب بن ثابت». (المطالب العالیة لابن حجر، ج: ۷، ص: ۱۹۷). (حدیث به این اسناد ضعیف است؛ بخاطر ضعف مصعب بن ثابت).

^۴ - المبسوط للسرخسي، ج: ۱۶، ص: ۱۷۴.

^۵ - (الشوری: ۳۸).

تبیان ————— اخلاق حسنه کار از دیدگاه شریعت اسلامی

(و کارها میان شان به مشوره است). و از سوی دیگر مشوره انسان را پشیمانی های آینده مصئون می دارد. حدیث ذیل بیانگر این امر است: عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رضی الله عنه قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «مَا خَابَ مَنِ اسْتَخَارَ، وَلَا نَدِمَ مَنِ اسْتَشَارَ، وَلَا عَالَ مَنِ اقْتَصَدَ».^(۱)

(از انس بن مالک رضی الله عنه روایت است که گفت: رسول الله ﷺ فرمود: «زیانمن نشده است کسیکه استخاره کرده است، و پشیمان نشده است کسیکه مشوره کرده است، و فقیر نشده است کسیکه میانه روی کرده است»).

۵- صداقت: پنجمین اخلاق حسنه کاری، صداقت است.^(۲) یعنی شخص کارگر ومؤظف اقوال و افعالش همخوانی داشته باشد، به کذب میان مؤظفین یا میان مراجع مافوق و مراجع ماتحت کینه، حسد، نفرت و جدال ایجاد نکند، از امور که انجام نشده است، به مراجع مافوق گزارش کاذبانه ندهد، و به ناحق قسم و قرآن نخورد و در اسناد و مدارک کاری جعل و تزویر ننماید.

الف. الله متعال فرموده است: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَقُولُوا قَوْلًا سَدِيدًا﴾.^(۳)

(ای آنانکه ایمان آورده اید، از الله بترسید و سخن راست و درست بگوئید).

ب - عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضی الله عنه أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: «وَمَنْ غَشَّنَا فَلَيْسَ مِنَّا».^(۴) (از ابو هریره رضی الله عنه روایت است که بدون شک رسول الله ﷺ فرمود: «و کسیکه ما را فریب میدهد، از پس ما نیست»).

۶- عدل: ششمین اخلاق حسنه کاری، عدل است. یعنی کارگر و مأمور عادل باشد، طوریکه در حقوق و منافع میان دیگران، میان خود و دیگران، و در تقسیم مسؤولیتها میان خود و دیگران، یا میان دیگران و در بیان مسأله حق اگر چند که صاحب حق فقیر، ناشناس، و جانب مقابلش رئیس مافوق نیز بوده باشد، عدل نماید. در استخدام

^۱- المعجم الاوسط، باب: من إسمه محمد، شماره حدیث: ۶۶۲۷، ج: ۶، ص: ۳۶۵. المعجم الصغير، باب: من اسمه محمد، شماره حدیث: ۹۸۰، ج: ۲، ص: ۱۷۵. نور الدین الهیثمی رحمه الله چنین نوشته است: «رواه الطبرانی في الأوسط والصغير من طريق عبد السلام بن عبد القدوس وكلاهما ضعيف جدا». (مجمع الزوائد و منبع الفوائد للهیثمی، ج: ۸، ص: ۹۶). (این حدیث را طبرانی رحمه الله در الاوسط و الصغير از طریق عبدالسلام بن عبدالقدوس روایت کرده است و هر دوی آن بسیار ضعیف است). اما امام سخاوی رحمه الله به ارتباط ضعف آن چیزی نگفته است. (المقاصد الحسنة لابن حجر، ص: ۵۷۹).

^۲- الفقه الإسلام وأدلته للزحيلي، ج: ۵، ص: ۴۱۳.

^۳- (الحزاب: ۷۰)

^۴- صحيح مسلم، باب: قول النبي صلى الله عليه وسلم: «من غشنا فليس منا»، شماره حدیث: ۱۴۶، ج: ۱، ص: ۲۶۶.

تبیان ————— اخلاق حسنه کار از دیدگاه شریعت اسلامی

کارکنان و موظفین اهلیت، ظرفیت و شایستگی را در نظر بگیرد، نه آنکه بنابر وجوهای مختلف (زبان، قوم، منطقه، نژاد و...) مسوولیت‌های بیشتر را بر دوش دیگران بگذارد، کسی را مسوولیتی بالاتر از توان و کسی را مسوولتی پائین تر از ظرفیت اش دهد، یا در تقسیم مسوولیتها میان افراد تفکیک کند، اما خودش از مسوولیت ها فرار نماید و برعکس در تقسیم صلاحیت ها و امتیازات خود را در مرجع بالا قرار داده و دیگران را نادیده بگیرد. حدیث ذیل بیانگر این حقیقت است: عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضی الله عنه قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «إِذَا ضُيِّعَتِ الْأَمَانَةُ فَأَنْتَظِرُ السَّاعَةَ»، قَالَ: كَيْفَ إِضَاعَتُهَا يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ قَالَ: «إِذَا أُسْنِدَ الْأَمْرُ إِلَى غَيْرِ أَهْلِهِ فَأَنْتَظِرُ السَّاعَةَ».^(۱)

(از ابو هریره رضی الله عنه روایت است که گفت: رسول الله ﷺ فرمود: «وقتیکه امانت ضایع شود پس منتظر قیامت باشید، گفت: یا رسول الله ضایع شدن آن چگونه است؟» فرمود: وقتیکه امر یا کار به غیر اهل آن داده شود، پس منتظر قیامت باشید). علامه عینی حنفی رحمه الله در شرح این حدیث نوشته است: «وَالْمَرَادُ مِنَ الْأَمْرِ جِنْسُ الْأُمُورِ الَّتِي تَتَعَلَّقُ بِالْدِّينِ كَالْخِلَافَةِ وَالسُّلْطَانَةِ وَالْإِمَارَةِ وَالْقَضَاءَ وَالْإِفْتَاءَ، وَقَالَ الْكُرْمَانِيُّ: أُسْنِدَ الْأَمْرِ، أَي: فَوْضَ الْمَنَاصِبِ إِلَى غَيْرِ مُسْتَحْقِيهَا كَتَفْوِضِ الْقَضَاءِ إِلَى غَيْرِ الْعَالِمِ بِالْأَحْكَامِ كَمَا هُوَ فِي زَمَانِنَا».^(۲)

(و مراد از امر جنس امور یا کارهای است که به دین مانند خلافت، سلطنت، امارت، قضاء و افتاء تعلق می گیرد> و کرمانی رحمه الله گفته است: أُسْنِدَ الْأَمْرِ، یعنی مناصب به غیر مستحق آن تفویض شود مانند تفویض قضاء به شخص که عالم به احکام نیست، چنانچه که در زمان ما چنین است).

۷- مراقبت نفس: هفتمین اخلاق حسنه کاری مراقبت نفس است. یعنی کارگر و مأمور قبل از توجه به دیگران، مراقب و متوجه شخصیت و کارهای خود بوده باشد، خالق کائنات را ناظر و مراقب همه اعمال خود بداند، قبل از آنکه به مراقبت شخصیت و کارهای دیگران بپردازد. پس کارگر و موظف که به اشتباهات خود پی نبرد، با نفس خود محاسبه نکرد و بخاطر اصلاح آن سعی و تلاش نه ورزید و پلان و تدبیر نگرفت، طبیعی است که از یکسو کارهای خودش بجا باقیمانده و از سوی دیگر مانع انجام

^۱- صحیح البخاری، باب: رفع الأمانة، شماره حدیث: ۶۱۳۱، ج: ۵، ص: ۲۳۸۲.

^۲- عمدة القارئ شرح صحیح البخاری للعینی، ج: ۲۳، ص: ۸۳.

تبیان ————— اخلاق حسنه کار از دیدگاه شریعت اسلامی

درست و تام کارهای دیگران نیز میشود. از همین جهت دوکتور وهبه زحیلی حنفی رحمه الله نوشته است: «لِلإِمَامِ حَقُّ الإِشْرَافِ وَالرَّقَابَةِ عَلَى جَمِيعِ مَنْ دُونَهُ مِنَ الْوَلَاةِ وَالْوُزَرَاءِ وَالْقَضَاةِ فِيمَا وَكَلَهُمْ فِيهِ مِنْ خِدْمَاتٍ».^(۱) (برای امام حق اشراف و مراقبت و نظارت بر تمامی کسانی که پائین تر از وی از والیان، وزراء و قضات را در آنچه از خدمات آنها را مکلف کرده است، دارد). حدیث ذیل نیز بیانگر این حقیقت است: عَنْ شَدَّادِ بْنِ أَوْسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: «الْكَيْسُ مَنْ دَانَ نَفْسَهُ وَعَمِلَ لِمَا بَعْدَ الْمَوْتِ، وَالْعَاجِزُ مَنْ أَتْبَعَ نَفْسَهُ هَوَاهَا وَتَمَنَّى عَلَى اللَّهِ».^(۲)

(از شداد بن اوس رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ روایت است که پیامبر ﷺ فرمود: «عاقل کسی است که با نفسش محاسبه کند و برای بعد از مردن عمل نماید، و بی عقل کسی است که از خواهشات نفسش پیروی نموده و از الله امیدوار باشد»).

۸- احترام و اطاعت: هشتمین اخلاق حسنه کاری، احترام و اطاعت است. به این ارتباط جمال الدین مُلَطَّى حنفی رحمه الله (متوفی: ۸۰۳هـ) نوشته است: «أَنْ أُولَى الْأَمْرِ الْمَأْمُورِ بِطَاعَتِهِمْ مِنْ هَذِهِ صِفَتِهِمْ أَمْرَاءُ كَانُوا أَوْ غَيْرَ أَمْرَاءَ».^(۳) (هر آئینه اولوا الامر آنان اند که به طاعت شان امر شده است، از این صفت شان برابر است که امراء باشند یا غیر آن). یعنی کارگر و مأمور در اماکن و دفاتر کاری خویش به دیگران (آمر و مأمور) در حضور و غیاب شان ارج و احترام بگذارد. مانند: روبرو شدن با جبین باز، لبان متبسم، سلام دادن، احوال پرسی، به القاب پسندیده صدا زدن، در غیاب شان به نام نیک یاد کردن، غیبت نمودن، و ناسزا نگفتن و... و از سوی دیگر از رئیس، آمر و مدیر مافوق که زیر دست و رهنمودهای آن کار می کند، اطاعت نماید. طوریکه در حضورش به اوامر و دستوراتش لبیک گفته و در غیابش آنرا تطبیق و اجرا نماید. حدیث ذیل بیانگر این حقیقت است:

^۱ - الفقه الإسلامي وادلته للزحيلي، ج: ۸، ص: ۳۳۴.

^۲ - سنن الترمذي، باب، شماره حدیث: ۲۴۵۹، ج: ۴، ص: ۶۳۸. و در پایان این حدیث امام ترمذی رحمه الله نوشته است: «هذا حديث حسن» (این حدیث حسن است).

^۳ - المعتصر من المختصر من مشكل الآثار للملطي الحنفي، ج: ۲، ص: ۱۹۷.

تبیان ————— **اخلاق حسنه کار از دیدگاه شریعت اسلامی**
 عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضی الله عنه أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله قَالَ: «إِنَّ الْمُؤْمِنَ يَأْلَفُ، وَلَا خَيْرَ فِيمَنْ لَا يَأْلَفُ وَلَا يُؤْلَفُ».^(۱)

(از ابو هریره رضی الله عنه روایت است که گفت: رسول الله صلی الله علیه و آله فرمود: «مؤمن محبت میکند و خیر نیست در کسیکه محبت نمی کند و محبت کرده نمیشود»).

۹ - تسامح: نهمین اخلاق حسنه کاری، تسامح است.^(۲) یعنی کارگر و مؤظف در کارها آسانی، مهربانی، شفقت و دلسوزی نموده و در برابر سهو و خطای دیگران از گذشت کار بگیرد. زیرا الله بر بنده رحم می کند که بر بندگان او شفیق و مهربان باشند و از تسامح کار بگیرند. حدیث ذیل بیانگر این حقیقت است: عَنْ جَرِيرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رضی الله عنه قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: «لَا يَرْحَمُ اللَّهُ مَنْ لَا يَرْحَمُ النَّاسَ».^(۳) (از جریر بن عبدالله رضی الله عنه روایت است که گفت: رسول الله صلی الله علیه و آله فرمود: «رحم نمیکند الله بر آن کسیکه بر مردم رحم نمی کند».) در شرح این حدیث امام قسطلانی رحمه الله (متوفی: ۹۰۳ هـ) نوشته است: «لا یرحم الله من عباده إلا من اتصف بأخلاقه ویرحم عباده».^(۴) (الله متعال بر بنده هایش رحم نمی کند مگر کسی را به اخلاق الهی متصف شود و بر بنده های او رحم کند).

۱۰ - تواضع: دهمین اخلاق حسنه کاری، تواضع است. یعنی کارگر و مؤظف در برابر دیگران تواضع داشته باشد، خود را بزرگ تر از همه نداند بلکه برعکس نفس خود را حقیر تر، پائین تر و ناچیز تر و بی ارزش تر از همه فکر کند و دیگران را به چشم خود بزرگ جلوه دهد و از مردم توقع بالانشینی، دست به سینه گذاشتن، استقبال و قیام کردن را توقع نه داشته باشد. زیرا از صفات نیک و پسندیده رسول الله صلی الله علیه و آله یکی آن تواضع بود، طوریکه دعوت مملوک را می پذیرفت، بر مرکب سوار می شد و برای مهنت خانواده اش تلاش می ورزید.^(۵) حدیث ذیل نیز بیانگر این اخلاق کاری است: عَنْ أَبِي

^۱ - المستدرک علی الصحیحین، باب: وأما حدیث معمر، شماره حدیث: ۵۹، ج: ۱، ص: ۷۳. امام حاکم رحمه الله بعد از روایت این حدیث در پایانش نوشته است: «هذا حدیث صحیح علی شرط الشیخین، ولا أعلم له علة ولم یخرجاه». (این حدیث بر شرط بخاری و مسلم صحیح است و آن را کدام عیبی نمی دانم اما بخاری و مسلم آن را تخریج نکرده اند).

^۲ - الفقه الإسلامی وأدلته للزحلی، ج: ۵، ص: ۴۱۳.

^۳ - صحیح البخاری، باب: باب قول الله تبارک وتعالی: سَمَحُ قُلْ أَدْعُوا اللَّهَ أَوْ ادْعُوا الرَّحْمَنَ إِنَّ إِلَهًا مَّا تَدْعُوا فَلَهُ أَلْأَسْمَاءُ أَلْأَحْسَنُ نِسْبًا، شماره حدیث: ۶۸۲۸، ج: ۲۲، ص: ۳۶۸.

^۴ - ارشاد الساری لشرح صحیح البخاری للقسطلانی، ج: ۸، ص: ۳۴۸.

^۵ - الکسب للإمام محمد بن الحسن الشیبانی، ص: ۵۳. المبسوط للسرخسی، ج: ۲۵، ص: ۳.

تبیان ————— اخلاق حسنه کار از دیدگاه شریعت اسلامی
هُرَيْرَةُ ۞ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ۞: «مَنْ تَوَاضَعَ لِأَخِيهِ الْمُسْلِمِ رَفَعَهُ اللَّهُ وَمَنْ ارْتَفَعَ عَلَيْهِ وَضَعَهُ اللَّهُ».^(۱)

(از ابوهریره ۞ روایت است که گفت: رسول الله ۞ فرمود: «کسیکه بخاطر برادر مسلمانانش تواضع کند، الله متعال او را بالا میبرد و کسیکه بر برادر مسلمانانش خود را بلند فکر کند، الله متعال او را پست میسازد»).

۱۱- تعاون: یازدهمین اخلاق حسنه کاری تعاون و همکای است. الله متعال فرموده است: ﴿وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَى﴾.^(۲)

(و در کارهای نیک و تقوی همکاری کنید). یعنی در ادارات کاری، کارگر و مؤلف با دیگران در اجرای امور و پیشبرد کارهای شان کمک و همکاری نماید. زیرا هر انسان کاری را که انجام می دهد در حقیقت معین شخص دیگری است.^(۳) مثلاً: با آمر مافوق خود در اجرای امور محوله اش پیش دستی کند، کارکنان جدید را رهنمایی نماید و اگر کارمندی در اجرای کارش ضعف نشان میدهد، دست اش را گرفته و او را یاری رساند. حدیث ذیل نیز بیانگر این امر است:

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ۞ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ۞: «وَاللَّهُ فِي عَوْنِ الْعَبْدِ مَا كَانَ الْعَبْدُ فِي عَوْنِ أَخِيهِ».^(۴)

(از ابوهریره ۞ روایت است که گفت: رسول الله ۞ فرمود: «و قسم است که الله در کمک بنده است، به شرط که بنده در کمک برادر خود باشد»).

۱۲- نظم و نظافت: دوازدهمین اخلاق حسنه کاری، نظم و نظافت است. یعنی کارگر و مؤلف از یکسو خودش شخص منظم و مدبر بوده و کارهای خود را به شکل منظم پیش ببرد و همه امورات و حرکاتش منظم باشد، و از سوی دیگر هیأت ظاهری، مکان کاری و ابزار آن همه پاک و نظیف باشد. حدیث ذیل بیانگر این امر است:

^۱ - المعجم الاوسط، باب: من إسمه محمد، شماره حدیث: ۷۷۱۱، ج: ۷، ص: ۳۵۴. نور الدین الهیثمی رحمه الله چنین نوشته است: «رواه الطبرانی في الأوسط، وفيه عبد العظيم بن حبيب وهو ضعيف». (مجمع الزوائد ومنبع الفوائد للهیثمی، ج: ۸، ص: ۸۳). (این حدیث را طبرانی در کتابش الاوسط روایت کرده است و در آن عبدالعظیم بن حبيب است و او ضعیف است).

^۲ - (المائدة: ۲)

^۳ - الکسب للإمام محمد بن الحسن الشیبانی، ص: ۷۵. المبسوط للرخسی، ج: ۳۰، ص: ۲۶۵.

^۴ - صحیح مسلم، باب: فضل الاجتماع على تلاوة القرآن، شماره حدیث: ۴۶۶۷، ج: ۱۳، ص: ۲۱۲.

تبیان ————— اخلاق حسنه کار از دیدگاه شریعت اسلامی

عَنْ أَبِي مَالِكٍ الْأَشْعَرِيِّ رضي الله عنه أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: «الطَّهْرُ نِصْفُ الْإِيمَانِ».^(۱)
(از ابو مالک اشعری رضي الله عنه روایت است که بدون شک رسول الله ﷺ فرمود: «نظافت نصف ایمان است»).

امام ملا علی قاری حنفی رحمه الله (متوفی: ۱۰۱۴ هـ) در شرح حدیث فوق نوشته است: «وَهَذَا تَفْسِيرٌ لِلشُّطْرِ فِي الْحَدِيثِ السَّابِقِ».^(۲) (و این حدیث تفسیر شطر در حدیث سابق است). یعنی در حدیث دیگری نظافت شطر یا حصه از ایمان شمرده شده است و مراد از شطر ایمان، نصف ایمان است که در این حدیث بیان شده است.

۱۳- مزد به هنگام: سیزدهمین اخلاق حسنه کاری، مزد به هنگام است. یعنی مزد و اجوره کارگر یا مأمور و مؤظف به وقت معین که همانا ختم کار و پایان ماه است از جانب کارفرما پرداخته شود.^(۳) زیرا این عمل از یک جانب باعث نشاط کاری کارگر و ایجاد فرط محبت وی با کار گردیده و از سوی دیگر با کارفرما محبت و اخلاصش بیشتر می شود: عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ رضي الله عنه قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «أَعْطُوا الْأَجِيرَ أَجْرَهُ قَبْلَ أَنْ يَجِفَّ عَرَقُهُ».^(۴)

(از عبدالله بن عمر رضي الله عنه روایت است که گفت: رسول الله ﷺ فرمود: «مزد کارگر را بدهید پیش از آنکه عرقش خشک شود»).

۱۴- دعوت: آخرین اخلاق حسنه کاری، دعوت است. یعنی کارگر، مأمور و مؤظف در فضای کاری خویش داعی و دعوتگر بوده باشد، طوریکه در گسترش خیر، ایجاد فضای محبت میان همکاران، از بین بردن تعصبات، و برداشتن کینه و حسد میان کارکنان از هر گزینه ممکن و مثمر کار گرفته و با تدبیر تمام وحدت کاری همه را قوت بخشیده و از هر نوع فساد به شکل حکیمانه جلوگیری کند. امر به معروف و نهی از منکر یا دعوت،

^۱ - المعجم الكبير، باب: أبو سلام الأسود عن الحارث الأشعري، شماره حدیث: ۳۴۲۳، بیج: ۳، ص: ۲۸۴. علامه ابن حجر عسقلانی رحمه الله این حدیث را در کتابش آورده و به ارتباط ضعف آن چیزی نه گفته است. (إتحاف المهرة لابن حجر، ج: ۱۵، ص: ۲۹۹).

^۲ - مرقاة المفاتیح شرح مشکاة المصابیح للقاری، ج: ۱، ص: ۳۵۴.

^۳ - المبسوط للسرخسی، ج: ۱۵، ص: ۱۵. العنایة شرح الهدایة للبابرتی، ج: ۹، ص: ۶۰. لسان الحکام لابن الشحنة الحنفی، ج: ۱، ص: ۳۶۰.

^۴ - سنن ابن ماجه، باب: أجر الأجراء، شماره حدیث: ۲۵۳۷، ج: ۷، ص: ۳۹۸. ابن الملقن رحمه الله نوشته است: «هذا الحديث مروي من طرق كلها ضعيفة». (البدر المنير لابن الملقن، ج: ۷، ص: ۳۷). (این حدیث از چندین راه روایت شده است و همه آن ضعیف است).

تبیان ————— اخلاق حسنه کار از دیدگاه شریعت اسلامی

به قدر توان و استطاعت انسان است.^(۱) حدیث ذیل بیانگر این حقیقت است: عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضی الله عنه قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله يَقُولُ: «مَنْ رَأَى مِنْكُمْ مُنْكَرًا فَلْيُغَيِّرْهُ بِيَدِهِ فَإِنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَبِلِسَانِهِ فَإِنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَبِقَلْبِهِ وَذَلِكَ أَضْعَفُ الْإِيمَانِ».^(۲)

(از ابوهریره رضی الله عنه روایت است که گفت: رسول الله صلی الله علیه و آله فرمود: « کسیکه از میان شما منکری را دید پس آنرا با دستش تغییر دهد، اگر توان نداشت پس با زبانش آنرا تغییر دهد و اگر توان نداشت پس با قلبش آنرا تغییر دهد و آن ضعیف ترین درجه ایمان است).

نتیجه گیری

- ۱- اخلاق مجموعه عاداتهای خوب و بدی است که شریعت اسلامی آن را بیان کرده است.
- ۲- اخلاق نشانه کمال ایمان، وسیله تقرب درگاه ذات رحمن و بهتر از روزه نفلی و قیام اللیل است.
- ۳- کار فعالیتهای انسانی غرض بدست آوردن منافع مشروع است.
- ۴- کار کردن فرض است، کارگر را الله متعال دوست دارد، کار وسیله مغفرت گناهان و سرانجام بهشت ذات رحمن است.
- ۵- اخلاص، شناخت وقت، اتقان، مشوره، صداقت، عدل، مراقبت نفس، احترام و اطاعت، تسامح، تواضع، تعاون، نظم و نظافت، مزد به هنگام و دعوت، اخلاق حسنه کاری است.
- ۶- دانستن و رعایت کردن اخلاق حسنه کار سبب قیام و دوام محبت، نشاط و وسعت کاری، تطبیق برنامه ها و پلانها و باعث شفافیت امور کاری و اداری می گردد.
- ۸- اماکن و دفاتر کاری پر از انواع و اقسام فساد اداری، جنجالها، کشمکشها، بی اتفاقی ها، کینه وحسد، تعصب و پای زنی ها است که کارکنان (آمر و مأمور) از اخلاق حسنه کار از دیدگاه شریع اسلامی آگاهی نداشته و آنرا رعایت نکنند.
- ۹- یکی از اخلاق بارز حسنه کاری و مهمتر از همه شناخت وقت کار است، بناء کارگر و مأمور در زمان معینه کاری حق اجرای عبادات نفلی و انجام کارهای شخصی و بیرونی دیگران را ندارد.

^۱- تبیین الحقائق شرح کنز الدقائق للزیلعی، ج: ۳، ص: ۲۰۸. العنایة شرح الهدایة للعینی، ج: ۱۰، ص: ۱۲.

^۲- صحیح مسلم، باب: بیان کون النهی عن المنکر من الإیمان، وأن الإیمان یزید وینقص، وأن الأمر بالمعروف والنهی عن المنکر واجب، شماره حدیث: ۷۰، ج: ۱، ص: ۱۶۷.

تبیان ————— اخلاق حسنه کار از دیدگاه شریعت اسلامی

پیشنهادات

- ۱- به وزارت محترم کار و امور اجتماعی پیشنهاد می گردد تا این مقاله علمی - تحقیقی را تکثیر و بدسترس تمامی کارمندان دواير امارتی قرار دهند.
- ۲- به وزارت های محترم معارف و تحصیلات عالی پیشنهاد می گردد تا اخلاق حسنه کار از دیدگاه شریعت اسلامی را در نصاب تعلیمی و تحصیلی شان بگنجانند.
- ۳- به وزارت محترم ارشاد، حج و اوقاف پیشنهاد می گردد تا از طریق منابر و خطبه های روز جمعه، جامعه را از اخلاق حسنه کار باخبر سازند.
- ۴- به وزارت محترم اطلاعات و فرهنگ پیشنهاد می گردد تا از طریق برنامه های رادیویی و تلویزیونی جامعه را در باب اخلاق حسنه کار تفهیم کنند.
- ۵- به ریاست محترم اکادمی علوم افغانستان پیشنهاد می گردد تا در ارتباط به اخلاق حسنه کار از دیدگاه شریعت اسلامی تحقیقات لازم و گسترده ی انجام دهند و آنرا به شکل کتاب و رساله های مستقل در خدمت جامعه قرار دهند.

مآخذ

- ۱- القرآن الکریم
- ۲- ابن أبي شيبة، عبد الله بن محمد (المتوفى: ۲۳۵هـ). الكتاب المصنف في الأحاديث والآثار = مصنف ابن أبي شيبة، المحقق: كمال يوسف الحوت، الطبعة الأولى، مكتبة الرشد: الرياض، ۱۴۰۹هـ.
- ۳- ابن السني، أحمد بن محمد (المتوفى: ۳۶۴هـ). عمل اليوم والليلة، المحقق: كوثر البرني، (_ _)، دار القبلة للثقافة الإسلامية: بيروت.
- ۴- ابن الشحنة، أحمد بن محمد الحلبي الحنفي (المتوفى: ۸۸۲هـ). لسان الحكام في معرفة الأحكام، الطبعة الثانية، مكتبة البابي الحلبي: القاهرة، ۱۳۹۳هـ، عدد الأجزاء: ۱۰.
- ۵- ابن حجر، أحمد بن علي العسقلاني (المتوفى: ۸۵۲هـ). فتح الباري شرح صحيح البخاري، رقم كتبه وأبوابه وأحاديثه: محمد فؤاد عبد الباقي، قام بإخراجه وصححه وأشرف على طبعه: محب الدين الخطيب، (_ _)، دار المعرفة: بيروت، ۱۳۷۹هـ.

تبيان ————— اخلاق حسنة کار از دیدگاه شریعت اسلامی

- ٦- ابن حنبل، أحمد بن محمد (المتوفى: ٢٤١هـ). مسند الإمام أحمد بن حنبل، المحقق: شعيب الأرناؤوط - عادل مرشد، وآخرون، إشراف: د عبد الله بن عبد المحسن التركي، الطبعة الأولى، مؤسسة الرسالة، ١٤٢١هـ.
- ٧- ابن سمعون، محمد بن أحمد الواعظ (المتوفى: ٣٨٧هـ). أمالي، دراسة تحقيق: الدكتور عامر حسن صبري، الطبعة الأولى، دار البشائر الإسلامية: بيروت - لبنان، ١٤٢٣هـ.
- ٨- ابن عابدين، محمد أمين بن عمر الدمشقي الحنفي (المتوفى: ١٢٥٢هـ). رد المحتار على الدر المختار، الطبعة الثانية، دار الفكر: بيروت، ١٤١٢هـ، عدد الأجزاء: ٦.
- ٩- ابن عساكر، علي بن الحسن (المتوفى: ٥٧١هـ). تاريخ دمشق، المحقق: عمرو بن غرامة العمروي، (_ _)، دار الفكر للطباعة والنشر والتوزيع، ١٤١٥هـ.
- ١٠- ابن ماجه، محمد بن يزيد القزويني (المتوفى: ٢٧٣هـ). سنن ابن ماجه، تحقيق: محمد فؤاد عبد الباقي، (_ _)، دار إحياء الكتب العربية: فيصل عيسى البابي الحلبي، (_ _).
- ١١- ابن مازة، محمود بن أحمد البخاري الحنفي (المتوفى: ٦١٦هـ). المحيط البرهاني في الفقه النعماني فقه الإمام أبي حنيفة رضي الله عنه، المحقق: عبد الكريم سامي الجندي، الطبعة الأولى، دار الكتب العلمية: بيروت - لبنان، ١٤٢٤ هـ، عدد الأجزاء: ٩.
- ١٢- أبو بكر البیهقي، أحمد بن الحسين (المتوفى: ٤٥٨هـ). السنن الكبرى، المحقق: محمد عبد القادر عطا، الطبعة الثالثة، دار الكتب العلمية، بيروت - لبنان، ١٤٢٤هـ.
- ١٣- أبو بكر البیهقي، أحمد بن الحسين (المتوفى: ٤٥٨هـ). شعب الإيمان، حققه وراجع نصوصه وخرج أحاديثه: الدكتور عبد العلي عبد الحميد حامد، أشرف على تحقيقه وتخریج أحاديثه: مختار أحمد الندوي، الطبعة الأولى، مكتبة الرشد للنشر والتوزيع بالرياض، ١٤٢٣هـ.
- ١٤- أبو بكر البیهقي، أحمد بن الحسين بن (المتوفى: ٤٥٨هـ). الآداب للبيهقي، اعتنى به وعلق عليه: أبو عبد الله السعيد المندوه، الطبعة الأولى، مؤسسة الكتب الثقافية: بيروت - لبنان، ١٤٠٨هـ.

تبيان ————— اخلاق حسنة کار از دیدگاه شریعت اسلامی

- ١٥- أبو داود، سليمان بن الأشعث السجستاني (المتوفى: ٢٧٥هـ). سنن أبي داود، المحقق: محمد محيي الدين عبد الحميد، (_ _)، المكتبة العصرية: صيدا - بيروت.
- ١٦- أبو يعلى، أحمد بن علي (المتوفى: ٣٠٧هـ). مسند أبي يعلى، المحقق: حسين سليم أسد، الطبعة الأولى، دار المأمون للتراث - دمشق، ١٤٠٤هـ.
- ١٧- البابر تي، محمد بن محمد جمال الدين الرومي الحنفي (المتوفى: ٧٨٦هـ). العناية شرح الهداية، دار الفكر، عدد الأجزاء: ١٠.
- ١٨- باشا، محمد قدري الحنفي (المتوفى: ١٣٠٦هـ). مرشد الحيران إلى معرفة أحوال الإنسان، الطبعة الثانية، المطبعة الكبرى الأميرية ببولاق، ١٣٠٨ هـ، عدد الأجزاء: ١٠.
- ١٩- البلدحي، عبد الله بن محمود بن مودود الموصل الحنفي (المتوفى: ٦٨٣هـ). الاختيار لتعليل المختار، تحقيق: عبد اللطيف محمد عبد الرحمن، الطبعة الثالثة، دار الكتب العلمية: بيروت - لبنان - ١٤٢٦ هـ، عدد الأجزاء: ٥.
- ٢٠- الجرجاني، علي بن محمد الشريف الحنفي (المتوفى: ٨١٦هـ). كتاب التعريفات، المحقق: ضبطه وصححه جماعة من العلماء بإشراف الناشر، الطبعة الأولى، دار الكتب العلمية: بيروت - لبنان، ١٤٠٣هـ.
- ٢١- الحاكم، محمد بن عبد الله، المستدرک علی الصحیحین، تحقيق: مصطفى عبد القادر عطا، الطبعة الأولى، دار الكتب العلمية - بيروت، ١٤١١هـ.
- ٢٢- الحدادي المناوي، عبد الرؤوف بن تاج العارفين القاهري (المتوفى: ١٠٣١هـ). التوقيف على مهمات التعاريف، الطبعة الأولى، عالم الكتب ٣٨ عبد الخالق ثروت: القاهرة، ١٤١٠هـ.
- ٢٣- خالد خراز. موسوعة الاخلاق، (_ _)، (_ _).
- ٢٤- الخرائطي، محمد بن جعفر (المتوفى: ٣٢٧هـ). مساوي الأخلاق ومذمومها، حققه وخرج نصوصه وعلق عليه: مصطفى بن أبو النصر الشلبي، الطبعة الأولى، مكتبة السوادى للتوزيع، جدة، ١٤١٣هـ.
- ٢٥- الخطيب البغدادي، أحمد بن علي (المتوفى: ٤٦٣هـ). تاريخ بغداد، المحقق: الدكتور بشار عواد معروف، الطبعة الأولى، دار الغرب الإسلامي: بيروت، ١٤٢٢هـ.
- ٢٦- الدولابي، محمد بن أحمد (المتوفى: ٣١٠هـ). الكنى والأسماء، المحقق: أبو قتيبة نظر محمد الفاريابي، الطبعة الأولى، دار ابن حزم: بيروت - لبنان، ١٤٢١هـ.

تبيان ————— اخلاق حسنة كار از دیدگاه شریعت اسلامی

- ٢٧- الزبيدي، محمد بن محمد (المتوفى: ١٢٠٥هـ). تاج العروس من جواهر القاموس، المحقق: مجموعة من المحققين، دار الهداية، (_ _)، (_ _).
- ٢٨- الزحيلي، وهبة بن مصطفى الحنفي. الفقه الإسلامي وأدلته، الطبعة الرابعة، دار الفكر: سورية - دمشق، عدد الأجزاء: ١٠.
- ٢٩- الزيلعي، عثمان بن علي الحنفي (المتوفى: ٧٤٣هـ). تبين الحقائق شرح كنز الدقائق، دار الكتب الإسلامي: القاهرة، ١٣١٣هـ، عدد الأجزاء: ٦.
- ٣٠- السرخسي، محمد بن أحمد شمس الأئمة الحنفي (المتوفى: ٤٨٣هـ). المبسوط، دار المعرفة: بيروت، ١٤١٤هـ، عدد الأجزاء: ٣٠.
- ٣١- الشيباني، محمد بن الحسن بن فرقد الحنفي (المتوفى: ١٨٩هـ). الكسب، المحقق: د. سهيل زكار، الطبعة الأولى، مكتبة عبد الهادي حرصوني: دمشق، ١٤٠٠هـ، عدد الأجزاء: ١٠.
- ٣٢- الطبراني، سليمان بن أحمد (المتوفى: ٣٦٠هـ). الروض الداني = المعجم الصغير، المحقق: محمد شكور محمود الحاج أمير، الطبعة الأولى، المكتب الإسلامي: دار عمار - بيروت، ١٤٠٥هـ.
- ٣٣- الطبراني، سليمان بن أحمد، المعجم الأوسط، المحقق: طارق بن عوض الله بن محمد، عبد المحسن بن إبراهيم الحسيني، (_ _)، دار الحرمين: القاهرة، (_ _).
- ٣٤- الطبراني، سليمان بن أحمد (المتوفى: ٣٦٠هـ). المعجم الكبير، المحقق: حمدي بن عبد المجيد، الطبعة الثانية، مكتبة ابن تيمية: القاهرة، ١٤١٥هـ.
- ٣٥- الطبراني، سليمان بن أحمد (المتوفى: ٣٦٠هـ). مسند الشاميين، المحقق: حمدي بن عبد المجيد، الطبعة الأولى، مؤسسة الرسالة: بيروت، ١٤٠٥هـ.
- ٣٦- العيني، محمود بن أحمد بدر الدين الحنفي (المتوفى: ٨٥٥هـ). منحة السلوك في شرح تحفة الملوك، المحقق: د. أحمد عبد الرزاق الكبيسي، الطبعة الأولى، وزارة الأوقاف والشؤون الإسلامية: قطر، ١٤٢٨هـ، عدد الأجزاء: ١٠.
- ٣٧- العيني، محمود بن أحمد بدر الدين العيني (المتوفى: ٨٥٥هـ). عمدة القاري شرح صحيح البخاري، دار إحياء التراث العربي - بيروت، عدد الأجزاء: ٢٥.

تبيان ————— اخلاق حسنة كار از دیدگاه شریعت اسلامی

٣٨- القاري، علي بن سلطان محمد، أبو الحسن نور الدين الملا الهروي (المتوفى: ١٠١٤هـ). مرقاة المفاتيح شرح مشكاة المصابيح، الطبعة الأولى، دار الفكر، بيروت -

لبنان، ١٤٢٢هـ، عدد الاجزاء: ٩.

٣٩- القدوري، أحمد بن محمد أبو الحسين الحنفي (المتوفى: ٤٢٨هـ). مختصر القدوري في الفقه الحنفي، المحقق: كامل محمد محمد عويضة، الطبعة الأولى، دار

الكتب العلمية، ١٤١٨هـ، عدد الأجزاء: ١٠.

٤٠- القسطلاني، أحمد بن محمد شهاب الدين. إرشاد الساري لشرح صحيح البخاري،

الطبعة السابعة، المطبعة الكبرى الأميرية: مصر، ١٣٢٣ هـ، عدد الأجزاء: ١٠.

٤١- القضاعي، محمد بن سلامة (المتوفى: ٤٥٤هـ). مسند الشهاب، المحقق: حمدي

بن عبد المجيد، الطبعة الثانية، مؤسسة الرسالة: بيروت، ١٤٠٧هـ.

٤٢- محمود بن أحمد بدر الدين الحنفي (المتوفى: ٨٥٥هـ). البناية شرح الهداية،

دار الكتب العلمية - بيروت، لبنان

٤٣- مختار، أحمد (المتوفى: ١٤٢٤هـ). معجم اللغة العربية المعاصرة، الطبعة الأولى،

عالم الكتب، (_ _)، ١٤٢٩هـ.

٤٤- المرغيناني، علي بن أبي بكر الحنفي (المتوفى: ٥٩٣هـ). بداية المبتدي في فقه

الإمام أبي حنيفة، مكتبة ومطبعة محمد علي صبح: القاهرة، عدد الاجزاء: ١٠.

٤٥- مسلم، مسلم بن الحجاج (المتوفى: ٢٦١هـ). المسند الصحيح المختصر بنقل

العدل عن العدل إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم = صحيح مسلم، المحقق: محمد

فؤاد عبد الباقي، (_ _)، دار إحياء التراث العربي: بيروت.

٤٦- الملطي، يوسف بن موسى جمال الدين الحنفي (المتوفى: ٨٠٣هـ). المعتصر من

المختصر من مشكل الآثار، عالم الكتب: بيروت، عدد الأجزاء: ٢٠.

٤٧- المناوي، محمد عبد الرؤوف بن تاج العارفين، فيض القدير شرح الجامع الصغير،

الطبعة الأولى، المكتبة التجارية الكبرى: مصر، ١٣٥٦هـ، عدد الأجزاء: ٦.

څېړندوی ضیاء الله عادل

د قضایي حکم د تأخیر اسباب او ډگرونه

الحمد لله رب العلمين والصلوة والسلام علي سيد الأنبياء والمرسلين وعلى آله وأصحابه أجمعين.

ملخص البحث

ومن المناسب أن يبتّ القاضي في النزاعات بين الخصوم في وقت قصير، حتى لا يطول انتظار من يستحق الحق، وليتمكن كل فرد من الحصول على حقوقه بسهولة. غير أن سرعة إصدار الحكم لا تعني أن القاضي يصدره دون النظر في الأدلة والشواهد، ورغم هذه الأهمية، قد يضطر القاضي إلى تأجيل الحكم في بعض الحالات لوجود أسباب معينة، مما يجعل التعرف على أسباب تأخير الأحكام القضائية ومجالاتها أمراً ضرورياً ومهماً للبحث والدراسة.

الكلمات الرئيسية: الأسباب، التأخير، الحكم، المجالات، القضاء.

لنډيز

مناسب خو دا وي چې قاضي د خصمينو تر منځ په لنډ وخت کې فيصله وکړي، تر څو د هغه شخص انتظار اوږد نه شي چې د حق مستحق دی او هر وگړی په آسانی سره وکولای شي خپل حقوق ترلاسه کړي. په بېرته سره د حکم کولو مقصد دا نه دی چې قاضي د دلائلو او شواهدو له لیدلو پرته حکم صادر کړي، د دې ارزښت سربېره بیا هم قاضي مجبورېږي، تر څو د ځينو دلائلو له امله په ځينو حالاتو کې حکم وځنډوي، نو له دې امله د قضایي حکم د تأخیر اسباب او ډگرونو پېژندنه یو ضروري او مهم کار شمېرل کیده، تر څو په اړه یې څېړنه ترسره شي.

تبيان ————— د قضايي حکم د تأخير اسباب او ډگرونه

بنسټيز توري: اسباب، خنډول، حکم، ډگرونه، قضا.

سريزه

الحمد لله رب العلمين والصلوة والسلام علي سيد الانبياء والمرسلين وعلى آله
وأصحابه أجمعين. أما بعد:

موږ په بشري ټولنه کې ژوند کوو، بشري ټولنه هر وخت د وگړو د خپل منځي اختلاف
شاهده ده، د دې لپاره چې د وگړو تر منځ را پيدا شوي جنجالونه په سم ډول حل او
فصل شي؛ د قضا احکامو ته اړتيا لېدل کېږي، تر څو د وگړو ترمنځ شخړو او جنجالونو
ته د پای ټکی کښيږدي. د قضايي اصولو اړوند قاضي مکلف دی چې پرته له خنډ او
خنډ څخه د خصمينو تر منځ په مناسب وخت کې فيصله او حکم صادر کړي، لېکن
ځينې حالات شتون لري چې د قضايي حکم د خنډ لامل گرځي، نو له همدې امله
لازم وگڼل شو تر څو د قضايي حکم د تأخير اسباب او ډگرونه په گوته شي.

د څېړنې ارزښت

دا چې انسان يو ټولنيز مخلوق دی او الله تعالى د انسانانو د اړيکو د ښه تنظيم لپاره
قضايي سيستم جوړ کړی دی. تر څو ټول وگړي وکولای شي له دې لارې خپلې ټولې
شخړې حل کړي، نو له دې امله ياده موضوع د زيات ارزښت لرونکې ده، تر څو معلومه
شي چې په کوم ډول کولای شو د مدعي او مدعي عليه تر منځ د رامنځته شوو شخړو
د حل لارې چارې په پام کې ونيسو او بل دا چې د قضايي سيستم دغه اصول تر کومه
حده د انسانانو په ژوند کې عملي ښه اختيار کړې ده.

د څېړنې موخې

د يادې څېړنيزې مقالې د ليکلو عمده موخې په دې ډول دي.

۱- د قضايي حکم پېژندنه.

۲- د قضايي حکم د تأخير اسباب او ډگرونو پېژندل.

تبيان ————— د قضايي حکم د تأخير اسباب او ډگرونه

د خپرنې منهج

په ياده خپرنه کې له تحليلي- توصيفي منهج څخه کار اخيستل شوی دی، چې د موضوع په ليکنه کې له اصلي مصادر وگټه پورته شوې ده.

د خپرنې پوښتنې

ياده خپرنه دوه ډوله پوښتنې ځوابوي:

اصلي پوښتنه

د قضايي حکم د تأخير اسباب او ډگرونه کوم دي؟

فرعي پوښتنې

۱- قضايي حکم څه ته ويل کېږي؟ ۲- آیا قاضي خصمين صلحي ته را دعوت کولای شي او که نه؟

د خپرنې اړوند پخوانۍ ليکنې

څرنگه چې مخکېنيو علماوو د قضايي حکم د تأخير اړوند څه نا څه ليکنې کړي دي، خو داسې کومه ليکنه چې د قضايي حکم د تأخير اسباب او ډگرونه يې په منظم ډول راټول کړي وي نه لېدل کېږي، دلته ځينو هغو ليکنو ته چې د قضايي حکم د تأخير اړوند يې څه نا څه بحث کړی دی اشاره شوې ده، لکه: آثار الحكم القضائي چې د عبدالله عبدالمحسن السکافي علمي اثر دی. دغه علمي اثر د يادې موضوع اړخونو ته تر يو حده اشاره کړې ده، البته د موضوع ټول اړخونه يې د يادو مفرداتو لاندې په تفصيل سره نه دي خپرلي، له همدې امله مو وغوښتل په دې اړه ځانگړې ليکنه وکړو او هغه تشې چې په تيرو ليکنو کې يې شتون درلود، پوره شي.

د قضايي حکم پېژندنه

قضايي حکم د صفت او موصوف يوه مرکبه اصطلاح ده، د هغه د پوره پېژندنې لپاره لازم گڼل کېږي، تر څو د قضايي حکم اسمي او ترکيبي تعريفونه ترسره شي چې دلته به يې په لنډ ډول پېژندنه وشي.

تبيان ————— د قضايي حکم د تأخير اسباب او ډگرونه

۱- د قضايي حکم تعريف

اول: اسمي تعريف

د قضايي حکم په اسمي تعريف کې بايد حکم او قضاء هر يو په جلا جلا توگه وپېژندل شي چې په دې مطلب کې به د هر يو لغوي او اصطلاحی معنا گانې ترسره شي.

الف : د حکم لغوي او اصطلاحی معنی

حکم د حا په ضمی او کاف په سکون سره د حَکَمَ مصدر دی. په لغوي اصطلاح سره په ډېرو معناگانو راځي.

۱- المنع (بندیز)^(۱): دا د ظلم څخه بنديدل دي. لکه چې ويل کيږي: (حکمت واحکمت وحکمت بمعنی منعت ورددت. ومن هذا قيل للحاکم بين الناس حاکم، لانه يمنع الظالم من الظلم)^(۲).

تا واکمني وکړه، تا قضاوت وکړ، په دې معنی چې تا د خلکو تر منځ ظالم له ظلم څخه بند کړو، له همدې امله حاکم ته حاکم ويل کېږي چې هغه ظالم له ظلم څخه منعه کوي.

۲- قضاء او عدل^(۳): حاکم هغه دی چې د خلکو ترمنځ پرېکړه کوي^(۴). يعنې د خلکو تر

منځ د حکم کولو لپاره تعين شوی وي. همدارنگه الله تعالی فرمايي: ﴿وَإِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ

النَّاسِ أَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ﴾ (النساء: ۵۸).

کله چې د خلکو تر منځ پرېکړه کوئ نو په انصاف او عدل پرېکړه کوئ.

عدل د الله تعالی له صفتونو څخه يو صفت دی او په انسان کې دا صفت څرگندېږي،

له عدالت څخه وتل د هغه ورکړل شوي امانت خیانت او په ځان باندې جرم دی.

^۱- المنع: هو المنع من الظلم. مقایس اللغة: (۹۲/۲).

^۲- تهذيب اللغة: (۴۷۵/۱).

^۳- الحكم: (القضاء والعدل). تهذيب اللغة: (۴۷۵/۱).

^۴- الحاکم: (من حکمت بین القوم). خزائن الأدب ولب لباب لسان العرب، باب الشاهد التاسع والستون بعد الستمائة:

(۵۵۷/۸).

تبيان ————— د قضايي حکم د تأخير اسباب او ډگرونه

۳- علم او پوهه^(۱): حکم د علم او پوهې په معنی هم راځي، لکه الله تعالي چې د زکريا عليه السلام اړوند فرمايلي دي: ﴿يَيِّحَيُّ خُذِ الْكِتَابَ بِقُوَّةٍ﴾ (مريم: ۱۲).

ای يحيی عليه السلام دغه کتاب په قوت (د زړه سره) واخله او موږ دغه يحيی عليه السلام ته حکم (حکمت او نبوت) ورکړی وو په داسې حال کې چې دی هلک و. په دې آيت کې حکم د علم او پوهې په معنی استعمال شوی دی. په اصطلاح کې د حکم تعريف د مختلفو هنرونو له مخې توپير لري، مگر په عمومي اصطلاح کې حکم داسې تعريف کېدلی شي: (اثبات أمر لأمر أو نفيه عنه)^(۲). د يو کار لپاره د يو څه تصديق يا انکار دی.

ب: د قضا لغوي او اصطلاحي معنی

څرنگه چې حکم د لغت له مخې د ډېرو معناگانو لپاره استعماليدو، همدارنگه قضا هم په لغوي اصطلاح سره زياتې معناگانې لري.

۱- حکم او قضاء^(۳): د قضا له معناگانو څخه يوه يې حکم يعنې د يو کار لازموالی دی، لکه څرنگه چې الله تعالی فرمايي: ﴿وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ﴾ (الاسراء: ۲۳). او ستا رب حکم او امر کړی چې تاسې به له يو الله تعالی څخه پرته د بل چا بنده گي نه کوئ. دلته قضا د کار لازمېدو او حکم په معنی راغلې ده.

۲- التقدير والخلق^(۴): الله تعالی فرمايي: ﴿فَقَضَّاهُنَّ سَبْعَ سَمَوَاتٍ﴾ (فصلت: ۱۲).

پس جوړ کړل الله تعالی اووه آسمانونه. يعنی پيدا او اندازه يې کړل.

اصطلاح کې احنافو علماو قضا په دې ډول سره تعريف کړې ده.

(الْحُكْمُ بَيْنَ النَّاسِ بِالْحَقِّ، وَالْحُكْمُ بِمَا أُنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ)^(۵).

۱- الحکم: (العلم والفقه). لسان العرب: (۱۲/۱۴۰).

۲- روضة الناظر وجنة المناظر في اصول الفقه، باب في حقيقة الحكم واقسامه: (۹۸/۱).

۳- القضاء: الحكم وقضى، أي حكم: الصحاح في اللغة: (۸۳/۲).

۴- التَّقدير يقال: (قضى الشيء قضاء): إذا صَنَعَهُ وَقَدَّرَهُ: تاج العروس: (۳۹۱/۳۹).

۵- بدائع الصنائع في ترتيب الشرائع، كتاب ادب القاضي، باب فرضية نصب القاضي: (۲/۷).

تبيان ————— د قضايي حکم د تأخير اسباب او ډگرونه

د خلکو تر منځ د حق او عدالت پر بنسټ پرېکړې کول او په هغه څه حکم کول چې الله نازل کړي دي.

دويم: د قضايي حکم ترکيبي تعريف

دا چې مخکې د قضايي حکم اسمي تعريف وشو نو دلته به د هغه ټولو تعريفونو يو ترکيبي تعريف وکړو. د قضايي حکم لپاره فقهاء کرامو بېلا بېل تعريفونه کړي دي چې دلته به يواځې د حنفي فقهې په تعريف بسنه وکړو.

ابن الغرس الحنفي (مړ: ۸۹۴ هـ ق) د قضايي حکم داسې تعريف کړی دی: (إِنَّهُ الْإِزَامُ فِي الظَّاهِرِ عَلَى صِيغَةٍ مُخْتَصَّةٍ بِأَمْرِ ظَنٍّ لَزُومُهُ فِي الْوَاقِعِ شَرْعًا)^(۱).

بې له شکه قضايي حکم په ظاهر کې په هغه صيغه الزام دی چې يو کار پورې مختص او لزوم يې په واقعيت کې شرعي گڼل کېږي.

۲- د قضايي حکم د تأخير معنی: د مخکېنيو انفرادي تعريفونو څخه د قضايي حکم د تأخير تعريف په اجمالي ډول سره په دې ډول کولی شو: (هو تأجيلُ إنشاءِ صاحبِ ولايةٍ عامةٍ الصيغة الملزمة التي يحصل بها الفصل فيما يدخل في ولايته من القضايا الإنهائية أو المتنازع فيها، إلى ما بعد الوقت المناسب)^(۲).

د عام ولايت او واک لرونکي شخص لخوا، په يوه داسې قضيه کې چې هغې ته رسیده گي د ده په واک او صلاحيت کې وي، د يو مناسب وخت پورې د فيصلې او حکم ځنډولو ته ويل کېږي. يعنې په يوه مسئله کې د شرعي حکم عملي کول موقتاً وځنډول شي.

د قضايي حکم د تأخير اسباب

عدالت د يو اسلامي نظام بنسټ دی. قضاوت د عدالت عملي بڼه گڼل کېږي. اسلامي شريعت پر وخت فيصله کول واجب گڼي او د قضاوت ځنډول له عدالته انحراف بلل شوی. له بده مرغه، د تاريخ په اوږدو کې او آن د صحابه و له دورې

^۱- رد المحتار على الدر المختار، کتاب القضاء: (۳۵۲/۵).

^۲- احکام تأخير القاضي لحكمه، مجله علوم الشرعي، ۴۶ گڼه: (۳۰۴).

تبيان ————— د قضايي حکم د تأخير اسباب او ډگرونه

وروسته، د قضايي پريکړو ځنډول يو لوی ټولنيز او اداري مشکل گرځېدلی. دا مقاله به په عمومي ډول د هغه اسبابو او ډگرونو سپړنه وکړي چې د دلائلو له بشپړتيا مخکې او وروسته د قضايي حکم د ځنډ سبب گرځي.

لومړی: دلايلو له بشپړتيا مخکې، قضايي حکم د تأخير اسباب

ځينې وختونه دلايلو له بشپړتيا مخکې قضايي حکم له ځنډ سره مخ کېږي. دلته به هغه ځانگړی حالت چې قاضي ته په کې د حکم ځنډولو اجازه شته ذکر کړای شي.

۱- **خصمينو د وخت غوښتنل:** کله چې مدعي د دعوی د اثبات لپاره گواهانو يا نورو لازمه اسنادو راټولولو په موخه او يا هم مدعی عليه د دعوی د دفعې په خاطر له قاضي څخه د وخت غوښتنه وکړي، دا حالت د قضايي حکم د تأخير سبب کيدای شي تر څو طرفين وکولای شي د خپلې دعوی لپاره مکمل اسناد او مدارک راټول کړي.

امام سرخسي په خپل کتاب المبسوط کې ليکلي دي: (أَنَّ الْقَاضِيَ عَلَيْهِ أَنْ يُمْهَلَ كُلُّ وَاحِدٍ مِنَ الْخَصْمَيْنِ بِقَدْرِ مَا يَتِمَكَّنُ مِنْ إِقَامَةِ الْحُجَّةِ فِيهِ)^(۱).

قاضي باندې لازم دي، تر څو هر يو د طرفينو ته دومره وخت ورکړي چې دلايل راټول کړای شي او قاضي ته يې وړاندې کړي.

د عمر رضی الله عنه په هغه پيغام کې چې ابو موسی اشعري رضی الله عنه ته يې ليکلی و داسې راغلي دي: (وَاجْعَلْ لِلْمُدْعَى أَمْدًا)^(۲). او مدعي لپاره وخت ورکړه.

۲- د خصمينو نه شتون

که چېرته په کومه قضيه کې مدعي او مدعی عليه يا يو له دوی څخه په مجلس کې فزيکي شتون و نه لري قاضي کولای شي قضايي حکم وځنډوي، ځکه عدالت د تحقق لپاره خواوې بايد حاضر شي، د خواوو نه شتون مشروع ځنډ ته لاره هواروي، تر څو هغوی ته حق ورکړل شي.

^۱- المبسوط. کتاب آداب القاضي: (۶۳/۱۶).

^۲- السنن کبری للبيهقي، کتاب الشهادات، باب المدعي يستمهل ليأتي ببينة: (۱۸۲/۱۰)، ح (۲۱۲۴۷).

تبيان ————— د قضايي حکم د تاخير اسباب او ډگرونه

احناف علماء په دې نظر دي چې په قضايي مجلس کې د شخص د نه شتون له امله د حکم صادرېدل سهې نه دي^(۱). ځکه د مدعي عليه په غياب کې د مدعي دلايل نه اورېدل کېږي.

دا چې قاضي د حق په پريکړه کولو مامور شوی دی او حق فيصله د طرفينو له دلايلو اورېدلو پرته نا شونې ده. د نبي کریم ﷺ قول دی چې فرمايي: (فَلَا تَقْضِينَ حَتَّى تَسْمَعَ مِنَ الْآخِرِ، كَمَا سَمِعْتَ مِنَ الْأَوَّلِ)^(۲).

تر هغه چې د دوېم طرف څخه د اول طرف په خبر وا نه ورې پرېکړه مه کوه. دلته رسول الله ﷺ يو طرف لپاره مخکې د بل طرف د کلام له اورېدلو څخه، له حکم کولو منعه فرمايلې ده، د شخص په نه شتون کې حکم کول هم د دوېم طرف له کلام اورېدو مخکې حکم کول دي.

۳- د گواهانو او دلائلو نشتوالی

په ډيرو قضيو کې شواهد او دلائل نه وي چې دا کار د قضايي حکم د ځنډ سبب گرځي، ځکه قاضي نه شي کولای له دلائلو پرته حکم وکړي. په دې تړاو د رسول ﷺ وينا داسې ده: (لَوْ يُعْطَى النَّاسُ بَدْعَوَاهُمْ لَذَهَبَ دِمَاءُ قَوْمٍ وَأَمْوَالُهُمْ فَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: الْيَمِينُ عَلَى الْمُدَّعَى عَلَيْهِ)^(۳).

که چېرته خلکو ته د هغوی په دعوی هر څه ورکول کېدای، نو د قومونو وينې او مالونه به ختم شوی وی. ابن عباس رضی الله عنه وايي چې رسول ﷺ وويل: قسم په مدعي عليه دی.

له دې څخه معلومه شوه چې دلائلو د نشتوالي په صورت کې حکم ځنډول کېږي، تر څو هر يو له طرفينو څخه خپل ټول دلايل او شواهد وړاندې نه کړي.

۱- (لَا يَجُوزُ الْقَضَاءُ عَلَى الْغَائِبِ، إِذَا لَمْ يَكُنْ عَنْهُ خَصْمٌ حَاضِرٌ). بدائع الصنائع في ترتيب الشرائع. فصل في بيان جواز شرائط القضاء: (۸/۷).

۲- سنن ابي داود، کتاب الاقضية، باب كيف القضاء: (۴۷۶/۹)، ح (۳۱۱۱). امام زيلعي ۵ په خپل کتاب نصب الراية کې نوموړی حديث صحيح الاسناد ياد کړی دی. نصب الراية. کتاب ادب القاضي: (۶۱/۴).

۳- صحيح البخاري، باب (إِنَّ الَّذِينَ يَشْتَرُونَ بِعَهْدِ اللَّهِ): (۱۴۵/۳)، ح (۱۸۷۴).

تبيان ————— د قضايي حکم د تأخير اسباب او ډگرونه

۴- خصمينو د اِعدار (طعن) په خاطر د حکم خنډول

اِعدار د عذر جمع ده او په لغت کې: (حُجَّةٌ يُتَأَسَّفُ بِهَا لِرَفْعِ اللُّومِ وَعَدْمِ الْمَوَازَاةِ)^(۱). يو پلمه يا بهانه چې د ملامتيا د لرې کولو او نه مؤاخذه کولو لپاره وړاندې شي.

په اصطلاح کې: (وَالْإِعْدَارُ سُؤَالُ الْحَاكِمِ مَنْ تَوَجَّهَ عَلَيْهِ الْحُكْمُ بَيِّنَةٌ هَلْ عِنْدَهُ مَا يَجْرَحُ هَذِهِ الْبَيِّنَةَ أَمْ لَا)^(۲).

اعذار د قاضي پوښتنه ده د هغه چا څخه چې حکم ورته د دلایلو په رڼا کې متوجې شوی وي آیا د ده سره داسې کوم څه شته چې دا دلایل پرې زخمې کړي او که نه. له پورته تعریف څرګندېږي چې اعذار د يو بل په وړاندې د دلائلو له طعن څخه د مدعي او مدعي عليه کمزوري کېدل دي. که چېرته په کومه شخړه کې، مدعي عليه دلائلو د قوت له امله مدعي ته حکم متوجه شي، پکار ده مدعي د مقابل طرف دلایلو د طعن لپاره څه وړاندې کړي او که ځان يې عاجز وګڼلو نو بيا به حکم صادرېږي. (وَيَنْبَغِي لِلْقَاضِي أَنْ لَا يَحْكُمَ عَلَى أَحَدٍ حَتَّى يُعْذَرَ إِلَيْهِ بِرَجُلٍ أَوْ رَجُلَيْنِ)^(۳). قاضي ته په کار دي چې پر هيچا حکم ونه کړي، تر څو چې د دعوی پر ضد کس ته د يو يا دوه کسانو له لارې د ځان د صفایي موقع نه وي ورکړل شوې.

دويم: دلایلو له بشپړتيا وروسته د حکم خنډول

په دې ځای کې به هغه حالت چې قاضي د دلایلو له بشپړتيا وروسته کولای شي قضايي حکم وځنډوي بيان شي، ځکه قاضي مکلف دی، تر څو حق ته د رسيدو لپاره پوره تلاش او کوشش وکړي او هر چاته د خپل حق په رسولو وتوانېږي.

^۲ - معجم اللغة العربية المعاصرة: (۱۴۷۵/۲).

^۲ - شرح مختصر الخليل للخرشي، باب القضاء وشروطه وما يتعلق به: (۱۵۸/۷).

^۳ - تبصرة الحکام في اصول الاقضية ومناهج الاحکام، الفصل في الاعذار وارجاء الحجة للغائب: (۹۴/۱).

تبيان ————— د قضايي حکم د تأخير اسباب او ډگرونه

۱- د قاضي علمي کمزورتيا

په قضايي سيستم کې د قاضي علمي کمزوري (جهل يا ناپوهي)، قضا د حکم د تأخير سبب کېدلی شي، ځکه قاضي بايد پر هغه مسئله چې پرې حکم کوي، علم ولري. که چيرې قاضي علم نه لري، بايد له نورو علماوو څخه مرسته وغواړي يا د تحقيق لپاره وخت وغواړي او دا د حکم د ځنډ سبب گرځي. (أَنِ الْاِخْتِيَارُ فِي صِفَةِ الْقَاضِي أَنْ يَكُونَ عَارِفًا. يَحْمِلُ عِلْمَ الْكِتَابِ وَالسُّنَّةِ وَإِجْمَاعَ الْأُمَّةِ)^(۱).

قاضي د ټاکلو په شرطونو کې دا ضروري ده چې هغه پوه (عالم) وي، قرآن، سنتو او د امت د اجماع (اتفاق) علم ولري.

معلومه شوه که قاضي پوهه او علم ونه لري قضايي حکم به له ځنډ سره مخ کېږي، ځکه قاضي له علم پرته نه شي کولی د مسئلې اړوند حکم درک او پرېکړې وکړي. ابن فرحون په خپل کتاب کې داسې ليکي: (فَإِذَا كَانَ جَاهِلًا التَّبَسُّ الْأَمْرُ عَلَيْهِ وَلَمْ يَعْلَمْ بِمَاذَا يَأْخُذُ)^(۲).

چې قاضي ناپوه وي، نو کار ورته پيچلی کېږي او نه پوهېږي چې څرنگه پرېکړه وکړي.

۲- د روغې جوړې په موخه د قضايي حکم ځنډول

صلحه يو غوره عمل دی، خاصاً که فتنه، دښمني يا خنډ ته د پای ټکی کښېږدي. قاضي کولای شي چې دواړو خواوو ته د صلحې مشوره ورکړي او حتی دا هڅه وکړي چې قضیه د محکمې له لارې نه، بلکې د موافقې له لارې حل شي. په دې شرط چې حق تلف نه کړي، حرام حلال نه کړي، زور، فريب په کې نه وي. (يَسْتَحِبُّ لِلْقَاضِي أَنْ يَصْلَحَ بَيْنَ الْمُتَخَاَصِمِينَ، وَيَرْغِبَهُمْ فِي الْعَفْوِ وَالتَّسَامُحِ)^(۳).

د قاضي لپاره دا مستحب دي چې د شخړه کوونکو تر منځ روغه وکړي او هغوی بخښني ته وهڅوي.

^۱- أدب القاضي لابن القاض: (۹۸/۱).

^۲- تبصرة الحكام في اصول الاقضية ومناهج الاحكام: (۲۷/۱).

^۳- مختصر الفقه الاسلامي في ضوء القرآن والسنة، ادب القاضي: (۱۰۹/۱).

تبيان ————— د قضايي حکم د تأخير اسباب او ډگرونه

که چېرته قاضي ته د مسئلې حکم ښکاره نه وي، نو بيا کولای شي طرفين روغې جوړې ته راوگرځوي^(۱)، يعنې دا چې قضايي حکم ځنډولی شي. ليکن دلته به هغه حالت بيان شي چې قاضي ته په کې د مسئلې حکم ظاهر وي او وغواړي قضايي حکم د روغې جوړې لپاره وځنډوي.

که چېرته له خصمينو څخه د صلحې تمه کېدله، نو قاضي لپاره کوم باک نشته چې طرفين صلحې ته را وگرځوي او قضايي حکم تأخير کړي، روغې ته راگرځول خپله خیر ته راگرځول دي. که چېرته له طرفينو څخه د صلحې توقع او اميد نه و، بيا صلحې ته د هغوی راگرځول سم نه دي، بلکې حکم به پلي کېږي، ځکه بيا روغې ته په راگرځولو کې کومه گټه نشته^(۲). الله تعالى فرمايي: ﴿وَالصُّلْحُ خَيْرٌ﴾ (النساء: ۱۲۸). روغه جوړه غوره ده.

له دې آيت څخه معلومه شوه چې: روغې جوړې ته راستنېدل خیر ته ورگرځېدل دي، ځکه آيت کې حکم په مطلق ډول سره ذکر شوی دی، نو په هر حالت کې روغې ته راگرځېدل غوره شمېرل کېږي. روغې جوړې ته د خپلوانو او له خپلوانو پرته هر ډول خلک راغوځول کېږي. صلحې ته را گرځول به په هغه صورت کې صحيح وي چې له طرفينو څخه د روغې جوړې تمه شتون ولري او که دا تمه نه وي، بيا صلحې ته را گرځول کومه معنی نه لري.

۳- مشورې لپاره د حکم ځنډول

مشوره کول د قاضي لپاره نه يواځې روا، بلکې د شريعت له مخې ستايل شوی عمل دی، په ځانگړي ډول که قضيه پيچلې وي. قاضي ته دا مشروع دي چې له نورو فقهاو،

^۱ - (إن كان وجه القضاء ملتبسا غير مستبين للقاضي أن يردهم إلى الصلح). حاشية ابن عابدين. باب لا يصح صلح وكيل الخصومة: (۲۷۵/۸).

^۲ - (وَلَا بَأْسَ لِلْقَاضِي أَنْ يَرُدَّ الْخُصُومَ إِلَى الصُّلْحِ إِنْ طَمَعَ مِنْهُمْ ذَلِكَ فَكَانَ الرُّدُّ إِلَى الصُّلْحِ رَدًّا إِلَى الْخَيْرِ. وَإِنْ لَمْ يَطْمَعْ مِنْهُمْ الصُّلْحُ لَا يَرُدُّهُمْ إِلَيْهِ، بَلْ يَنْفُذُ الْقَضِيَّةَ فِيهِمْ؛ لِأَنَّهُ لَا فَائِدَةَ فِي الرُّدِّ). بدائع الصنائع في ترتيب الشرائع، كتاب آداب القاضي، فصل في بيان آداب القضاء: (۱۳/۷).

تبيان — د قضايي حکم د تأخير اسباب او ډگرونه

مفتيانو يا مشاورينو سره مشوره وکړي. که چېرته قاضي ته د مسئلې حکم گونگ وي، نو د يو تعداد پوه او وړ خلکو سره دې مشوره وکړي، ځکه قاضي مکلف دی چې د پریکړې کولو لپاره د مسئلې حکم وپېژني^(۱). که د مسئلې اړوند ورته حکم څرگند وي، بيا مشورې کولو ته کومه اړتيا نه شته.

مشوره کول يو مستحب کار دی، يعنې دا چې د قاضي سره دې يو څو پوه کسان وي او له هغوی سره دې په هغه مسائلو او احکامو کې چې ورته گونگ پاتې کېږي مشوره وکړي او د هغوی له رایې څخه دې د کارونو په ترسره کولو کې گټه واخلي، ځکه الله تعالی خپل رسول الله ﷺ مشورې کولو ته تشويق کړی دی^(۲).

دلایل:

۱- الله تعالی فرمایلي دي: ﴿وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ﴾ (ال عمران: ۱۵۹).

او له دوی سره په کارونو کې مشوره کوه.

۲- فقهي په کتابونو کې راځي: (وإذا كان في البلد قوم من أهل الفقه شاورهم في ذلك)^(۳).

که چېرته په يو ښار کې پوهه او وړ کسان موجود وي، نو قاضي ته په کار دي له دوی سره مشوره وکړي.

۳- (يَنْبَغِي لِلْقَاضِي أَنْ يَتَأَنَّى وَيُشَاوِرَ عِنْدَ اشْتِبَاهِ الْأَمْرِ)^(۴).

قاضي ته ښايي چې د حکم په اړه د اشتباه پر وخت پرېکړه وځنډوي او په اړه يې مشوره وکړي. د قاضي لپاره خو دا مناسب دي چې د اشتباه په صورت کې کار وروسته او مشوره وکړي.

۲- (فَإِنْ أَشْكَلَ عَلَيْهِ شَاوَرَ رَهْطًا مِنْ أَهْلِ الْفَقْهِ فِيهِ، وَكَذَلِكَ إِنْ لَمْ يَكُنْ مِنْ أَهْلِ الْاجْتِهَادِ فَعَلَيْهِ أَنْ يُشَاوَرَ الْفُقَهَاءَ؛ لِأَنَّهُ يَحْتَاجُ إِلَى مَعْرِفَةِ الْحُكْمِ لِيَقْضِيَ بِهِ). المبسوط للرخسي. كتاب أدب القاضي: (۸۴/۱۶).

۱- أَنْ يَجْلِسَ مَعَهُ جَمَاعَةٌ مِنْ أَهْلِ الْفَقْهِ، يُشَاوِرُهُمْ وَيَسْتَعِينُ بِرَأْيِهِمْ فِيمَا يَجْهَلُهُ مِنَ الْأَحْكَامِ، وَقَدْ نَدَبَ اللَّهُ سُبْحَانَهُ رَسُولَهُ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ إِلَى الْمُشَاوَرَةِ. بدائع الصنائع في ترتيب الشرائع. فصل في بيان آداب القضاء: (۱۲-۱۱/۷).

۳- المحيط البرهاني: (۳۱۶/۱۶).

۳- المبسوط للامام السرخسي، كتاب ادب القاضي: (۸۴/۱۶).

تبيان ————— د قضايي حکم د تأخير اسباب او ډگرونه

۴- حسن بصير رحمه الله وايي: که څه هم رسول الله ﷺ مشورې ته ضرورت او اړتيا نه وه، مگر هغه د دې لپاره مشوره اخيستله تر څو د هغه وروسته واکمنان مشوره اخيستل خپله دود وگرځوي^(۱).

له پورته دلايلو څخه معلومه شوه چې مشوره کول يو مستحب کار دی.

د قضايي مشورې ځينې بېلگې

۱- عَنْ عَلِيٍّ قَالَ: قُلْتُ: (يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنَّ نَزَلَ بِنَا أَمْرٌ لَيْسَ فِيهِ بَيَانٌ: أَمْرٌ وَلَا نَهْيٌ، فَمَا تَأْمُرُنَا؟ قَالَ: تُشَاوِرُونَ الْفُقَهَاءَ وَالْعَابِدِينَ، وَلَا تَمْضُوا فِيهِ رَأْيَ خَاصَّةٍ)^(۲).

له علي رضي الله عنه څخه روايت دی، وايي چې ما وويل: اى د الله تعالى رسول ﷺ! که موږ ته داسې يو کار پېښ شي چې نه په کې واضح امر وي او نه نهي، نو ته موږ ته څه حکم کوې؟ هغه ﷺ وويل: فقهاء او عابدان به سره مشوره کوي او تاسې په يوازې نظر عمل مه کوئ.

۲- (فِي رَجُلٍ ابْتَعَ خَادِمًا مِنْ رَجُلٍ، ثُمَّ قَامَ الْمُشْتَرِي يُرِيدُ رَدَّ الْجَارِيَةِ، وَذَكَرَ أَنَّ بِهَا آثَارًا يَجِبُ بِهَا رَدُّهَا لَمْ يَكُنْ بَيْنَهُمَا الْبَائِعُ، وَقَالَ الْبَائِعُ: لَا أَعْلَمُ بِهَا عَيْبًا، فَشَهِدَ عِنْدَ الْقَاضِي طَبِيبَانِ أَنَّ الْآثَارَ الَّتِي بِسَاقِهَا مِنْ مَرَّةٍ سَوْدَاءَ، دَلَّتْ عَلَى أَنَّ ذَلِكَ مِنْ قُرُوحٍ غَلِيظَةٍ قَدِيمَةٍ كَانَتْ مُنْذُ سَنَةٍ أَوْ نَحْوِهَا، وَأَنَّهُ عَيْبٌ يَجِبُ بِهِ الرُّدُّ فِي عِلْمِهِمَا، وَشَاوَرَ الْحَاكِمُ فِي ذَلِكَ ابْنَ لُبَابَةَ فَلَمْ يَعْتَرِضْ شَهَادَةَ الشُّهُودِ)^(۳).

يو سړي د بل سړي څخه يو خدمتگار واخيست، بيا خريدار پورته شوو او د وينځې واپس کول يې غوښتل او يادونه يې وکړه چې په هغې کې داسې نښانې دي چې پلورونکي نه وې څرگنده کړې او د هغې په ذريعه يې واپس کول لازميږي. پلورونکي وويل

۱- قَالَ الْحَسَنُ الْبُصْرِيُّ رَحِمَهُ اللَّهُ كَانَ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ مُسْتَغْنِيَا عَنْ مُشَاوَرَتِهِمْ وَلَكِنْ أَرَادَ أَنْ تَصِيرَ سُنَّةٌ لِلْحُكَّامِ. الوسيط في المذهب: (۳۰۳/۷).

۲- المعجم الاوسط للطبراني: (۱۳۸/۴)، ح (۱۵۷۸). هيثمي په مجمع الزوائد و منبع الفوائد کې د نوموړي حديث رجال ثقه او صحيح گڼلي دي. مجمع الزوائد و منبع الفوائد، باب الاجتهاد: (۷۸/۱)، ح (۸۳۳).

۳- تبصرة الحکام في اصول الاقضية ومناهج الاحکام: (۸۱/۲).

تبيان ————— د قضايي حکم د تأخير اسباب او ډگرونه

زه د دې عيب څخه خبر نه يم. دوه ډاگټرانو د قاضي مخې ته شهادت ورکړ: د هغې په پښو چې کومې نښې دي د ترڅو اوبو (يو قسم مرض دی چې له امله يې له خولې څخه ترڅې اوبه راځي) له امله دي، ښايي دا مخکېنۍ زوړ ټپ دی چې له يوه کال يا ورته وخت راهيسې شتون لري او دا يو عيب دی چې د دوی په علم سره پرې واپس کول لازميږي، حاکم د ابن لبا به سره مشوره وکړه او د شاهدانو شهادت يې رد نه کړ.

۴. په شهادت کې د شک له امله د حکم ځنډول

قاضي بايد د شاهد صداقت وازمويي، که شک ولري، بايد څېړنه وکړي، ځکه د شاهدانو په شهادت کې د شک له امله قضايي حکم ځنډيږي، تر څو د شاهدانو اړوند پلټنه تکميل او د هغوی د شهادت څخه پوره اطمینان ترلاسه شي. لکه ويلاى شو که چېرته مدعي خپله دعوی د شاهدانو له لارې په اثبات ورسوي، د شاهدانو سري او جهري تزکيه د اصولو اړوند پر مخ ولاړه شي. که بيا هم قاضي ته د دغو حالاتو وروسته د شاهدانو د شهادت په مشروعيت کې شک پيدا شي (دا چې شاهدان په دروغو شهادت ورکوي). نو په دې حالت کې قضايي حکم ځنډيدلى شي، تر څو قاضي وکولاى شي د خپل با اعتماد اشخاصو له لارې د شاهدانو د شهادت په اړه پلټنه وکړي او ځان په مکمل ډول د هغوی له شهادت څخه ډاډه کړي او هغوی ته نصيحت وشي؛ تر څو په دروغو شاهدي ور نه کړي. ځکه په اوس زمانه کې د خلکو تر منځ دروغ او دوکې تر حده اوښتي دي.

ابن نجيم په خپل کتاب البحر الرائق شرح كنز الدقائق کې داسې ليکلي دي:

(فَالْخَبْرُ عَنْ فَسْقِ الشُّهُودِ يَمْنَعُ الْقَاضِيَ عَنْ قَبُولِ شَهَادَتِهِمْ وَالْحُكْمَ بِهَا)^(۱).

د شاهدانو د فسق څخه خبر، قاضي د شاهدانو د شهادت له منلو او حکم صادرولو څخه بندوي.

^۱- البحر الرائق شرح كنز الدقائق. شرط لجميع انواعها لفظ اشهد بالمضارع الشهادة: (۶۳/۷).

تبيان ————— د قضايي حکم د تأخير اسباب او ډگرونه

له دې څخه ملومه شوه چې د شاهدانو په شهادت کې هر ډول شک پيدا کېدل قاضي مجبوري، تر څو قضايي حکم وځنډوي او د هغوی اړوند پلټنه پيل کړي.

۵- د عمومي عفوي په اساس د قضايي حکم ځنډول

د قضايي حکم د ځنډېدو بل سبب عمومي عفوه هم کيدلی شي، کله نا کله په يوهيواد کې حاکم او امير عمومي عفوه او بخشش اعلانوي چې په دې کار سره د محکمو هر ډول پريکړې د مجرمينو اړوند له ځنډ سره مخ کېږي. که د دولت له خوا عمومي عفوه وي، قاضي بايد يقين حاصل کړي چې دا مشروع او مطابقت لري، ځکه قاضي نه شي کولای د عمومي عفوي سره سره بيا هم حکم صادر کړي، لکه نبي کریم ﷺ چې د مکي د فتحې سره سم ټولو قريشو ته د عمومي عفوي اعلان وکړ.

رسول الله ﷺ قريشو ته وويل: ای قريشو! څه فکر کوئ چې زه به له تاسې سره څه کوم؟ نو هغوی ټولو په يو آواز وويل: ای عزتمنده وروره او د عزتمند سړي ځويه! ته به له مونږ سره د خير معامله کوې، بيا رسول الله ﷺ ورته او فرمايل: زه تاسې ته داسې وایم، لکه څرنگه چې يوسف عليه السلام خپلو وروڼو ته ويلې وو: ﴿قَالَ لَا تَثْرِبَ عَلَيْكُمْ﴾ (يوسف: ۹۲).

نن ورځ په تاسو هيڅ ملامتيا نشته. زه هم تاسو ته وایم ځئ او تاسو آزاد یئ^(۱). د مکې د فتحې په ورځ د نبي کریم ﷺ له دغې کړنې معلومه شوه چې د عمومي عفوي په اساس هم قضايي حکم ځنډېدلی شي. همدارنگه په گران هيواد افغانستان کې هم د فتحې د راتگ سره سم عمومي عفوه اعلان شوه چې په دې سره قضايي حکمونه وځنډول شول.

۱- (يا معشر قريش، ما ترون أني فاعل بكم؟ قالوا: خيرا، أخ كريم، وابن أخ كريم. قال: فإني أقول لكم كما قال يوسف لإخوته: لَا تَثْرِبَ عَلَيْكُمْ الْيَوْمَ، اذهبوا فأنتم الطلقاء). مختصر سيرة الرسول صلى الله عليه وسلم، فتح غزوة مكة، باب كيف القضاء: (۲۰۳/۱).

تبيان ————— د قضايي حکم د تأخير اسباب او ډگرونه

٦- د يو ځانگړي کړکېچ له امله د قضايي حکم ځنډول

ځينې وختونه په يو هيواد کې کوم ځانگړی کړکېچ يا دا چې د نظامونو تغير او تبديل رامنځته شي نو په دې صورت کې هم قاضي کولای شي د يو وخت لپاره قضايي حکم وځنډوي، تر څو بيا ځلې حالت عادي شي، د فيصلې لپاره زمينه برابره شي او هر يو شخص ته په آسانۍ سره خپل حق ور وسپارل شي. په الموسوعة الفقهية کې راځي چې: (وَلَيْسَ لَهُ تَأْخِيرُ الْحُكْمِ فِي الْخُصُومَاتِ بغير عذر)^(١).

قاضي لپاره د عذر پرته په شخړو کې د حکم ځنډول روا نه دي. په وطن کې جنگ او بحران هم عذر گڼل کېږي چې له امله يې حکم کول ځنډېږي.

همدارنگه ويلای شوو که په يو هيواد کې حالت اضطراري (جگړه، آفت، سفر او مرض) وي. دا حالت هم د قضايي حکم د خنډ او ځنډ سبب کېدلی شي، ځکه دا د عدالت تطبيق معذور کوي، تر څو وضعیت نورمال شي. د شريعت اصولو له مخې، قاضي په فيصله کولو نه شي مکلف کېدلی چې د عدالت شرايط پوره نه وي. په الموسوعة الفقهية کې بل ځای داسې راځي: (إِعْلَانُ إِقَامَةِ الْحُدُودِ وَاجِبٌ)^(٢).

د حدودو د قايمولو اعلان کول واجب دي. او په جگړه کې خو اعلان کول مشکل وي. امام سرخسي په خپل کتاب المبسوط کې ليکي: (لَا قَطْعَ فِي عَامِ السَّنَةِ لِلزُّرُورَةِ وَالْمَخْمَصَةِ)^(٣).

د ولړې په کال د اړتيا او ولړې له امله سارق د لاس گټ کول نه شته. همدارنگه په فقه السنة کې راځي: (لا يحد المريض حتى يبر)^(٤). په مريض به د هغه د روغوالي پورې حد نه پلي کېږي.

١- الموسوعة الفقهية الكويتية: (٣٠٩ / ٣٣).

٢- مخکېنی مرجع: (٢٦٢ / ٥).

٣- المبسوط: (١٤٠ / ٩).

٤- فقه السنة: (٤٢٣ / ٢).

تبيان — د قضايبې حکم د تأخير اسباب او ډگرونه

له دې ټولو جزئياتو معلومه شوه چې د جنگ، مرض او بل بحراني حالت له وجې به قضايبې احکام نه پلي کېږي او د حالت عادي کېدو پورې به له ځنډ سره مخ کېږي

پايله

له مخکېنيو مطالبو څخه دې نتيجه ته رسېږو چې:

۱- په ټولو احکامو کې اصل او هدف د حقوقو را څرگندول دي. متخصصينو تر منځ د حقوقو معلومول د محکمې له اساسي وظيفو څخه شمېرل کېږي.

۲- قاضي کولای شي طرفين د روغې جوړې په طرف دعوت کړي، ځکه په دې سره له کينې او حسد پرته حق ترلاسه کېدلای شي. که له طرفينو څخه د روغې توقع نه ليدل کيده بيا روغې ته راگرځول يو ډول ظلم او زياتی دی.

۳- که قاضي ته مسئله معلومه وي نو د مشورې لپاره د حکم ځنډول نا سم دي، که د مسئلې حکم ورته مبهم وي نو د اهل او وړ خلکو سره د مشورې لپاره د حکم ځنډول ورته روا دي.

۴- حاکم ته په کار دي طرفينو ته دومره اندازه وخت ورکړي، تر څو هر يو وکولای شي په ټاکلي وخت کې د خپلې دعوی د اثبات لپاره ټول لازمه اسناد او مدارک راټول او قاضي ته يې وړاندې کړي.

۵- هر يو له طرفينو کولای شي د يو بل دلايل نقض او د هغه مقابل کې نور قوي دلايل وړاندې کړي، ځکه اصل کې قضايبې حکم د براءت حاصلولو لپاره وي.

وړاندیزونه

د مقالې په پای کې لاندې وړاندیزونه کېږي:

۱- قضايبې ارگان ته وړاندیز کېږي چې د شخړو او جنجالونو په صورت کې مدعي او مدعي عليه ته ځانگړيوخت په نظر کې ونيول شي، تر څو هر يو په ښه شکل سره د دعوی د اثبات او يا رفعې لپاره ټول مدارک راټول کړي.

۲- عامه خلکو ته وړاندیز دی چې په هر ډول دعوی کې له دروغو گواهي ورکولو څخه ډډه او پرهيز وکړي.

تبيان — د قضايي حکم د تأخير اسباب او ډگرونه

۳- د افغانستان قضايي ارگان ته وړاندیز دی چې په محکمو کې د خلکو دعوو ته په منظم ډول رسېده گي وکړي او د هغوی د عوې په لږ وخت کې پرته له خنډ او ځنډ څخه، حل او فصل کړي.

مأخذونه

- ۱- القرآن کریم.
- ۲- ابن عابدين، محمد بن امين. (۱۴۱۲ هـ ق)، رد المحتار على الدر المختار، ناشر: دار الفكر، بيروت.
- ۳- ابن عابدين، محمد بن امين. (۱۴۲۱ هـ ق)، حاشية ابن عابدين، ناشر: دار الفكر للطباعة والنشر، بيروت.
- ۴- ابن فرحون، ابراهيم بن علي بن محمد. (۱۴۰۶ هـ ق)، تبصرة الحکام في اصول الاقضية ومناهج الاحکام، ناشر: مكتبة الكليات، الازهر.
- ۵- ابن قدامة، موفق الدين عبدالله. (۱۴۲۳ هـ ق)، روضة الناظر وجنة المناظر في اصول الفقه، ناشر: مؤسسة الريان للطباعة والنشر والتوزيع، بيروت.
- ۶- ابن مازة، برهان الدين محمد بن احمد. (۱۴۲۴ هـ ق)، المحيط البرهاني، ناشر: دار الكتب العلمية، بيروت.
- ۷- ابن منظور، محمد بن مكرم بن علي. (۱۴۱۴ هـ ق)، لسان العرب، ناشر: دار صادر، بيروت.
- ۸- ابن نجيم، زين الدين. (---)، البحر الرائق شرح كنز الدقائق، ناشر: دار المعرفة، بيروت.
- ۹- أبو الحسن، احمد بن فارس القزويني الرازي. (۱۳۹۹ هـ ق)، مقاييس اللغة، ناشر: دار الفكر، بيروت.
- ۱۰- أبو الحسن، نورالدين علي بن ابي بكر. (۱۴۱۴ هـ ق)، مجمع الزوائد و منبع الفوائد. محقق: حسام الدين القدسي، ناشر: مكتبة القدسي، القاهرة.
- ۱۱- أبو العباس، احمد بن ابي احمد المعروف بابن القاص. (۱۴۰۹ هـ ق)، أدب القاضي، ناشر: مكتبة الصديق، طائف.

تبيان ————— د قضايي حكم د تأخير اسباب او ډگرونه

- ١٢- أبو القاسم، سليمان بن احمد بن ايوب الشامي. (- -)، المعجم الاوسط، ناشر: دار الحرمين، القاهرة.
- ١٣- أبو داود، سليمان بن الاشعث السجستاني. (- -)، سنن ابي داود، ناشر: المكتبة العصرية، بيروت.
- ١٤- أبو عبدالله، محمد بن اسماعيل. (١٤٢٢هـ ق)، صحيح البخاري، ناشر: دار الطوق النجاة، بيروت.
- ١٥- أبو عبدالله، محمد بن عبدالله الخرشى. (- -)، شرح مختصر الخليل للخرشي، ناشر: دار الفكر للطباعة، بيروت.
- ١٦- أبو منصور، محمد بن احمد بن الازهر الهروي. (٢٠٠١م). تهذيب اللغة، محقق: محمد عوض مرعب، ناشر: دار إحياء التراث العربي، بيروت.
- ١٧- آل سليمان، خالد بن عبدالعزيز آ. (٢٠١٧م)، احكام تأخير القاضي لحكمه، مجله علوم الشرعي، ٤٦ گنه، ناشر: جامعه امام محمد بن سعود الاسلاميه.
- ١٨- البغدادي، عبدالقادر بن عمر. (١٤١٨هـ ق)، خزانة الأدب ولب لباب لسان العرب، ناشر: مكتبة الخانجي، القاهرة.
- ١٩- البيهقي، احمد بن الحسين بن علي الخراساني. (١٤٢٤هـ ق)، السنن كبرى، ناشر: دار الكتب العلمية، بيروت.
- ٢٠- التميمي، محمد بن عبد الوهاب. (١٤١٨هـ ق)، مختصرة سيرة الرسول ﷺ، ناشر: وزارة الشؤون الإسلامية والأوقاف، المملكة العربية.
- ٢١- التويجري، محمد بن ابراهيم بن عبدالله. (١٤٣١هـ ق)، مختصر الفقه الاسلامي في ضوء القرآن والسنة، ناشر: دار اصداء المجتمع، السعودية.
- ٢٢- الزبيدي، محمد بن عبدالرزاق الحسيني. ((- - -))، تاج العروس من جواهر القاموس، ناشر: دار الهداية، بيروت.
- ٢٣- الزيلعي، جمال الدين ابو محمد. (١٤١٨هـ ق)، نصب الراية، ناشر: مؤسسة الريان للطباعة والنشر، بيروت.

تبيان ————— د قضايي حكم د تأخير اسباب او ډگرونه

- ٢٤- سابق، سيد. (١٣٩٧ هـ ق)، فقه السنة، ناشر: دار الكتاب العربي، بيروت.
- ٢٥- السرخسي، محمد بن احمد بن ابي سهل. (١٤١٤ هـ ق)، المبسوط، ناشر: دار المعرفة، بيروت.
- ٢٦- الطوسي، محمد بن محمد الغزالي. (١٤١٧ هـ ق)، الوسيط في المذهب، ناشر: دار السلام، القاهرة.
- ٢٧- عمر، احمد بن مختار عبدالحميد. (١٤٢٩ هـ ق)، معجم اللغة العربية المعاصرة، ناشر: عالم الكتب، بيروت.
- ٢٨- الكاساني، علاء الدين ابو بكر بن مسعود. (١٤٠٦ هـ ق)، بدائع الصنائع في ترتيب الشرائع، ناشر: دار الكتب العلمية، بيروت.
- ٢٩- وزارة الأوقاف والشئون الإسلامية. (١٤٠٤ هـ ق)، الموسوعة الفقهية الكويتية.

معاون سرمحقق یارمحمد صمدی

بازتاب روزه و روزه داران در پرتو آیات قرآنی

الحمد لله رب العالمين والعاقبة للمتقين والصلاة والسلام على أشرف الأنبياء والمرسلين و على آله و أصحابه أجمعين.

ملخص البحث

القرآن الكريم كتاب ذاخر بالرسائل والتوجيهات الإلهية القيّمة التي أنزلت للسعادة البشرية. فإذا عمل الصائم به، كان أثرٌ بالغٌ في بناء شخصيته، و يذخر المجتمع الإسلامي بالخير والبركات.

بدأ هذا البحث بذكر المقدمة، والهدف، والأهمية، و منهج البحث، والأسئلة الرئيسية والفرعية، و قد امتد البحث في متنه على الجوانب الهامة المختلفة من هذه الرسالة، واختتم البحث بالنتيجة و الإقتراحات و قائمة المراجع.

خلاصه

قرآن کریم کتابی مملو از پیام ها و رهنمود های با ارزشی است که برای سعادت بشر آمده است، اگر روزه دار به مقتضای آن عمل نماید، تأثیر به سزایی در تکوین شخصیت او خواهد داشت و جامعه اسلامی مملو از فیوض و برکات فراوان خواهد شد. بناءً این تحقیق با ذکر مقدمه، هدف، مبرمیت، روش تحقیق، سوال های اصلی و فرعی شروع و به برخی موضوعات مختلف اشاره شده و به نتیجه، پیشنهاد ها و مآخذ خاتمه یافته است.

کلید واژه ها: باز تاب، روزه، آیات.

مقدمه

قرآن کریم دستور العمل مسلمان ها و از طرف الله جل و جلاله حسب نیاز های جامعه انسانی برای رهنمایی بشر در مدار زمان توسط جبرئیل علیه السلام به بهترین و گرامی ترین رهبر انسانیت حضرت محمد مصطفی شرف نزول یافته است، کتابی که هیچ گاه کهنه نمی شود و مملو از فیوض و دستوراتی است که هر قدر زمان بر آن سپری گردد و جهان به اوج قله های پیشرفت و ترقی گام بردارد، باز هم بر حقانیت و پیش بینی های آن مهر تأیید می گذارد. از این رو گفته می توانیم که قرآن نسخه بی بدیل است برای امراض روحی و جسمی انسان و کلیدی است برای پایان تمام ناهنجاری ها و گرفتاری های که بشر از ناعادلانه بودن نظام ها در جهان به ستوه آمده اند، اگر انسان امروزی بخواهد زنده گی انسانی داشته باشد و در فضای عاری از هرگونه تشویش و اضطراب زنده گی کند؛ بایست به این بحر بیکران الهی در آمیزد و با الگو گیری از آن تشنگی اش را مرفوع سازد.

پس یکی از عبادت های با ارج که سال یکبار به سراغ مسلمان عاقل و بالغ می آید و از حلولش استقبال گرم و شایانی صورت می گیرد روزه است؛ بناءً این ماه از مسلمان ها می طلبد، تا با دست یازی به اعمال صالحه حق آن را ادا نمایند؛ از این رو پیام های قرآن برای روزه داران در فرهنگ ما بازتاب دهنده جامعه نمونه و شخصیت انسانی می باشد، پس به هر اندازه که مسلمان ها به این پیام ها اهتمام ورزد به یقین درب های امید برای حیات با سعادت در مخیله ها طنین انداز می شود و دروازه های سعادت، خوشبختی به روی چنین جامعه گشوده می شود و سر انجام نگون بختی ها به سعادت و تاریکی ها به روشنی، تنفر به همدلی، تفرق به وحدت جا بدل می نماید.

مبرمیت: پابندی به روزه سبب تحول بزرگی در وجود انسان مسلمان می گردد، که البته این تغییرات روحی و معنوی می تواند با مؤیدات قرآنی همراه بوده باشد؛ از این رو پژوهش در این راستا از مبرمیت خاصی برخوردار است.

روش تحقیق

در این تحقیق از شیوه ای تحلیلی، توصیفی و کتابخانه ای استفاده به عمل آمده است.

هدف تحقیق

تبیین پیام های قرآن کریم برای روزه و روزه داران می باشد.

تبیان ————— بازتاب روزه و روزه داران در پرتو آیات...

سوال تحقیق:

سوال اصلی: بازتاب روزه و روزه داران در قرآن چطور انعکاس یافته است؟

سوال فرعی

۱- چرا هنوز روزه داران از پیام های زرین قرآن بی خبرند؟

۲- با فهم و پذیرش این پیام ها چه تغییراتی در فرد مسلمان و جامعه اسلامی رو نما می گردد؟

۳- عمده ترین این پیام ها کدام ها است؟

فرضیه تحقیق

یکی از اعمال نیک مسلمان پابندی به روزه می باشد، روزه در عین زمان سبب برای ترمیم و استراحت جوارح و اعضای بدن انسان در یک دوره مکمل (یک سال) می گردد، روزه به مسلمان ها می آموزاند، تا در میان خود وحدت داشته و به یکدیگر دست تعاون دراز نمایند.

برخی از پیام های قرآن کریم برای روزه داران

در این شکی وجود ندارد که رمضان ماه پر اهمیتی است که قرآن کریم ده ها پیام زرین در این ماه برای روزه داران گذاشته است، رمضان ماه بنده گی خدا و دوری از گناهان است، نزول قرآن کریم، ماه برکت، رحمت، مغفرت، دخول جنت دعا و نیایش است، مسلمان روزه دار در ماه مبارک رمضان به کار های خیر و پسندیده می پردازد. اگر روزه در این ماه بگونه درست با مقتضای آن و با نیت و اخلاص گرفته شود، بی تردید این روزه شخصیت کامل و از چنین جامعه جامعه سالم می سازد. که ما در این نبشتار به برخی پیام های قرآن کریم برای روزه داران می پردازیم.

۱- **فرضیت روزه:** قرآن کریم به مسلمان ها پیام می دهد که این ماه تنها به شما فرض نشده، بلکه یک تکلیف الهی است که به امت های پیشین نیز فرض بوده است که هدف آن رسیدن به تقوی و پرهیزگاری است؛ چنانچه الله تبارک و تعالی می فرماید:

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِن قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ

تَتَّقُونَ﴾ البقرة: (۱۸۳)

ای کسانی که ایمان آورده اید! فرض گردانیده شد بر شما روزه، چنان که فرض کرده شده بر کسانی که پیش از شما بودند.

تبیان ————— بازتاب روزه و روزه داران در پرتو آیات...

خداوند جل جلاله به مسلمان ها مژده می دهد که روزه قانون و دستور جدیدی نیست و تنها به شما نه بلکه در میان امت های گذشته هم وجود داشته است، زمانی که مطمئن شدید که با روزه دار بودن امت های گذشته در شما جرئت و اطمینان ایجاد می شود که با اراده قاطع و پیروزمندانه از عهده آن برآیید.^(۱)

۲- تقوی

تلاش و عبادت در این ماه جهت خود سازی، مسلمان را جسماً و روحاً تقویه و از گزند آفات و ملوث شدن به رذایل اخلاقی و امتناع از پیروی هوای نفس واداشته و قوه شهوانی را کم و معنویات را تقویت بخشیده و توجه انسان را به یاد تشنگی و گرسنگی قیامت معطوف می سازد، که در نتیجه موجب بیداری و پرهیز از گناهان می شود و سرانجام تمرین و پرداختن به روزه و دوری از منهیات الهی، از مسلمان انسانی سالم و با معنی می سازد؛ چنانچه خداوند جل جلاله می فرماید: ﴿لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ﴾

تا شما تقوی و پرهیزگاری کنید.) آن چنان که روزه مسلمان را از عالم حیوانیت به جهان فرشتگان صعود می دهد.^(۲)

۳- تذکیه روحی و روانی

روزه عبادت است که با مداومت آن تغییرات چشمگیری در وجود انسان نمایان می شود، روح و روان روزه دار نرم، ظریف و اراده او را قوی و امیال و غرایز او را تعدیل می کند؛ زیرا روزه دار با تحمل گرسنگی و تشنگی و چشم پوشی از لذت جنسی روح اش تلطیف می یابد و زمام نفس اماره و سرکش را بدست گرفته و تابع آن نمی گردد؛ چنانچه با این عمل قلب روزه دار از نور صفا برخوردار می گردد، و از سوی دیگر با ترک مؤقتی خورد و نوش و لذا ید به امکان دست یابی به آن از مسیر حلال روحیه صبر و استقامت را در خود تمرین می کند و سر انجام روزه انسان مسلمان را از عالم حیوانی به عالم ملکوتی عروج می دهد.^(۳)

^۱- عفیف عبدالفتاح، طباره. روح الدین الاسلامی، ترجمه، ابوبکر حسن زاده، چاپ، دوم، ناشر: تائگه، سال نشر، ۱۳۸۷ هـ ش، ص، ۵۳۵.

^۲- فواید زوزه داری، <https://www.namaz.ir/favoyed-roze-gereftan> تاریخ اخذ: ۱۴۰۴/۵/۱۵ هـ ش.

^۳- عفیف عبدالفتاح، طباره. روح الدین الاسلامی، ترجمه، ابوبکر حسن زاده، چاپ، دوم، ناشر: تائگه، سال نشر، ۱۳۸۷ هـ ش، ص، ۵۳۶-۵۳۷.

تبیان ————— بازتاب روزه و روزه داران در پرتو آیات...

۴- عبادت بی مانند: روزه دارای خصلتی است که در دیگر عبادات قابل درک نمی باشد عبادتی است که در ذات خود ماندنی ندارد، چنانچه در حدیث می خوانیم «عَلَيْكَ بِالصَّوْمِ فَإِنَّهُ لَا مِثْلَ لَهُ»^(۱)

روزه را بر خود لازم گردان؛ زیرا او عبادت بی بدیل است. از این رو بایست به چنین عبادت خوشنود بود و به آن مداومت نمود، تا سبب خوشنودی الله و رسولش قرارگیرد.

۵- آمرزش گناهان

روزه داشتن در مطابقت به رهنمودهای این دین سبب کاهش گناهان می گردد، چنانچه به تأیید آن در حدیث از رسول الله صلی الله علیه وسلم می خوانیم: که می فرماید: «مَنْ صَامَ رَمَضَانَ إِيمَانًا وَ احْتِسَابًا غُفِرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ»^(۲) کس رمضان را از روی ایمان داری و خود داری از گناه بگیرد تمام گناهان گذشته اش بخشیده می شود؛ بناءً زمینده است، تا مسلمان از این شانس طلایی استفاده بهینه نموده و در صدد کاهش گناه و خطایی خویش برآید.

۶- خوشی مضاعف

پیام دیگری این ماه به روزه دار خوشی مضاعف می باشد، تا انسان مسلمان از آن حظ و لذت ببرد و سبب خوشی دنیا و آخرتش گردد؛ چنانچه در حدیث می خوانیم: «لِلصَّائِمِ فَرْحَتَانِ فَرْحَةٌ حِينَ يُفْطِرُ وَ فَرْحَةٌ حِينَ يَلْقَى رَبَّهُ»^(۳) برای روزه دار دو خوشی است نزد افطارش و خوشی نزد ملاقات با پروردگارش. ۷- پاداش بدون واسطه: پیام دیگری به روزه دار این است که الله پاک روزه را برای خود دانسته و ثوابش را خود اعطا می کند و نیاز به چیزی دیگری نیست؛ چنانچه در حدیث می خوانیم «كُلُّ عَمَلِ ابْنِ آدَمَ يُضَاعَفُ الْحَسَنَةُ عَشْرُ أَمْثَالِهَا إِلَى سَبْعِمِائَةٍ ضِعْفٍ إِلَّا الصَّوْمَ فَإِنَّهُ لِي وَأَنَا أَجْزِي بِهِ»^(۴)

۱- أبو عبد الرحمن أحمد بن شعيب بن علي الخراساني، النسائي، ج ۳، الطبعة: الأولى، ۱۴۲۱ هـ ناشر: مؤسسة الرسالة، بيروت، سال نشر، الطبعة: الأولى، ص ۱۳۳، رقم الحديث، ۲۵۴۱.

۲- أبو عبد الله، محمد بن إسماعيل بن إبراهيم بن المغيرة، البخاري، صحيح البخاري، ج ۷، ص ۱۴۰.

۳- أبو عبد الله محمد بن إسماعيل بن إبراهيم بن المغيرة الجعفي، البخاري، صحيح البخاري، ج ۱۸، الطبعة: الأولى، سال نشر، ۱۴۲۲ هـ، ص ۵۳۰.

۴- أبو عبد الله، محمد بن إسماعيل بن إبراهيم بن المغيرة، البخاري، صحيح البخاري، ج ۶، ص ۱۸، رقم الحديث، ۱۰۴۵.

تبیان ————— بازتاب روزه و روزه داران در پرتو آیات...

هر عملی بنی آدم ده چند الی هفتصد درجه زیاد می شود، مگر روزه بخاطری که روزه برای من است و من مکافاتش را می دهم.

از این رو لازم است. تا مسلمان در صیام و قیام خود با قوت گام بردارد، تا مستحق چنین پاداش گردد.

۸- شفاعت روزه دار

در این تردیدی وجود ندارد که روزه اثرات مثبت در وجود انسان مسلمان بازتاب می دهد، که نتایج آن در عملکرد روزه دار نمایان می شود، که یکی از این نعمت های بی پایان این است که روزه صاحب خویش را مورد مغفرت و شفاعت

قرار داده و عامل خویش را به مقام و لایبی از معنویت می برد، چنانچه در حدیث از

رسول الله صلی الله علیه وسلم می خوانیم: «الصَّيَّامُ وَالْقُرْآنُ يَشْفَعَانِ لِلْعَبْدِ»^(۱)

روزه و قرآن شفاعت کننده برای صاحبانش است. بناءً به بنده مسلمان زبیده است تا جهت فوز و فلاح دارین به روزه گرفتن خویش بدون کمی و کاستی ادامه دهد، تا در روز آخرت مستحق این امتیاز گردد.

۹- ماه مواسات

ماه مبارک رمضان مملو از خیر و برکت و فیوض است که خداوند در این ماه انواع برکات را بر بنده هایش نازل می فرماید، صدقه و خیرات در این ماه به مراتب نسبت به دیگر اوقات مملو از اجر و ثواب می باشد، چنانچه با اعطای صدقه محبت و دوستی ذات البینی افزایش می یابد؛ اینگونه می خوانیم: «وَهُوَ شَهْرُ الصَّبْرِ وَالْمُؤَاسَاةِ، وَيَزَادُ فِي رِزْقِ الْمُؤْمِنِ فِيهِ»^(۲)

^۱- أبو عبد الله الحاكم محمد بن عبد الله بن محمد بن حمدويه بن نعيم بن الحكم الضبي الطهماني النيسابوري. المستدرک علی الصحيحین، ج ۱، الطبعة: الأولى، ناشر: دار الكتب العلمية - بيروت، سال نشر، ۱۴۱۱هـ ص، ۷۴۰. (هذا حديث صحيح على شرط مسلم ولم يخرجاه)

^۲- أبو بكر أحمد بن الحسين، البيهقي، شعب الإيمان، ج ۳، الطبعة الأولى، ناشر: دار الكتب العلمية، بيروت، باب: فضائل شهر رمضان، سال نشر، ۱۴۱۰هـ ص، ۳۰۵.

تبیان ————— بازتاب روزه و روزه داران در پرتو آیات...

ماه صبر و مواسات است که روزی مؤمن در آن زیاد می شود. در این ماه اغنیاء از حالت و روال زنده گی فقراء باخبر می شوند که با چه وضعیتی اسفبار زنده گی شباروزی شان را سپری می نمایند، از این رو سرمایه دارهای که در ناز و نعمت زنده گی را سپری می نمایند با گرفتن روزه و با درس از این ماه مبارک به نیازمندان توجه جدی مبذول می دارند که بایست در چنین ماه متبرک دست تعاون و همدردی به آن ها دراز نمود.

۱۰- تقویه پیوند خانواده گی

از اینکه رمضان ماه ضیافت الله جل جلاله است در این ماه صدقه، سخاوت، تعاون و همدردی به روزه دار خالی از اجر و ثواب نخواهد بود، حتی دادن یک دانه خرما جهت افطاری به روزه دار ثواب زیادی دارد، امروز اکثراً در جامعه ما دیده شده است که خانواده ها در این ماه با دادن افطاری ثواب زیادی را کمایی می کنند و از سوی دیگر این عمل خیر، سبب ازدیاد محبت و همدلی میان خانواده ها می گردد.

۱۱- زیادت صبر و استقامت

ماه مبارک رمضان ماه است که ظاهراً با مشاغل و صعوبات همراه می باشد چنانچه روزه در رمضان با شدت گرمی و گرسنگی همراه بوده و مسلمان ها با اطاعت از اوامر الله با مشکلات زیادی دست و پنجه نرم می کنند که در نتیجه قبول چنین مصاعبی جامعه اسلامی می تواند در برابر سختی ها و ناگواری ها در برابری دشمنان داخلی و خارجی به مقاومت بپردازد و بر دشمنان غلبه حاصل نمایند و پذیرش روحیه تحمل، رنج و مشقت را بر انسان مسلمان آسان می سازد؛ چنانچه در قرآن کریم از روزه به صبر تعبیر شده است؛ چنانچه الله تبارک و تعالی در آیه می فرماید: ﴿وَأَسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ﴾ (البقرة: ۴۵)

و در (کارها) از صبر (روزه) و نماز یاری طلبید. (قيل إن المخاطبين بهذا هم المؤمنون و قيل اليهود لما عاقهم عن الإيمان الشره و حب الرياسة، فأمرُوا بالصبر، و هو الصوم، لأنه يكسر الشهوة، والصلاة لأنها تورث الخشوع و تنفي الكبر)^(۱)

^۱- أبو الطيب محمد صديق خان بن حسن بن علي ابن لطف الله الحسيني البخاري القنوجي، فتح البيان في مقاصد القرآن

ناشر: المكتبة العصرية للطباعة والنشر، صيدا، بيروت، ج ۱، سال نشر: ۱۴۱۲ هـ، ص ۱۵۸- شير احمد، عثمانی. تفسير کابلی، ج ۱، ص ۳۸.

تبیان ————— بازتاب روزه و روزه داران در پرتو آیات...

گفته شده که مخاطبین مؤمنان اند و گفته شده که یهود اند، هنگامی که حرص زیاد و حب ریاست آن ها را از ایمان باز داشت، پس امر شدند به صبر که روزه است؛ زیرا روزه شهوت را کاهش می دهد و نماز خشوع را بار می آورد و کبر غرور را منتفی می سازد.

۱۲- سپری مسلمان: روزه در قرآن کریم به عنوان یک فريضة الهی جهت تقوی و خودسازی معرفی شده است، پس روزه با ویژه گی های خاصی که دارد دارای ابعاد گوناگونی از منظر مادی و معنوی می باشد و آثار آن می تواند در ابعاد مختلف زنده گی مؤثر واقع شود؛ چنانچه رسول الله صلی الله علیه و سلم به تأیید آن می فرماید: «الصَّوْمُ جُنَّةٌ، يُجَنُّ بِهَا عَبْدِي مِنَ النَّارِ»^(۱)

روزه سپری است که بنده مسلمان را از آتش دوزخ وقایه می کند.

پس روزه دار باید متیقن باشد که تنها بخاطر قرب إلى الله روزه می گیرد که بی تردید در این حالت مسلمان از خواست های بی موردی نفس اماره بالسوء بدور شده و به سوی خوبی ها در حرکت می شود؛ زیرا او نمی خواهد با عکس العمل منفی، خود را از این ثواب محروم سازد، زمانی که او توانست خود را از شرکش های شیطانی وارهاند به یقین جامعه از شر او در امان خواهد ماند و او از صنف متقیان محسوب خواهد شد.

۱۳- نزول قرآن در شب قدر

قرآن کریم در این ماه نازل شده است الله تبارک و تعالی می فرماید: ﴿إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي

لَيْلَةِ الْقَدْرِ﴾ (القدر: ۱)

ما قرآن را در شب قدر نازل کردیم. که قرآن رهنمای مردم و فرق کننده میان حق و باطل می باشد. بناءً شب قدر فرصت طلایی است برای رشد معنوی روزه داران که عبادت در این شب بهتر از عبادت هزار ماه دیگر است، که نباید مسلمان از برکات این شب بی نصیب بماند.

^۱- سلیمان بن احمد بن ایوب ابوالقاسم، الطبرانی. المعجم الکبیر، باب: بشیر بن الخصاصیة السدوسی، رقم الحدیث، ۱۲۳۵، ج، ۲، الطبعة الثانية، ناشر: مكتبة العلوم والحكم- الموصل، سال نشر، ۱۴۰۴ هـ، ص، ۴۵. (قُلْتُ: حَدِيثُ أَبِي هُرَيْرَةَ فِي الصَّحِيحِ، يَنْجُو هَذَا، وَحَدِيثُ بَشِيرٍ أَخْرَجَتْهُ ; لِأَنَّ إِسْنَادَهُمَا، وَاحِدٌ.. رَوَاهُ الطَّبْرَانِيُّ فِي الْكَبِيرِ. وَجَرِيُّ بْنُ كُلَيْبٍ وَثَّقَهُ قَتَادَةُ، وَضَعَفَهُ غَيْرُهُ.) نورالدین، علی بن ابی بکر الهیثمی مجمع الزوائد ومنیع الفوائد، ج، ۳، ناشر: دارالکتب العلمیة، بیروت، ص، ۱۸۰.

تبیان ————— بازتاب روزه و روزه داران در پرتو آیات...

۱۴- احسان و شفقت بر بنده های خداوند جل جلاله

پیام دیگر قرآن کریم رعایت مریضان، مسافران و ضعیفان می باشد که الله جل جلاله بر بنده هایش لطف و احسان کرده است و جلب توجه مردم به این سه طبقه این را نشان می دهد که بایست به ایشان شفقت و مدارا صورت گیرد؛ زیرا خداوند جل جلاله بنده هایش را فوق توان شان مکلف نمی سازد، چنانچه الله جل جلاله می فرماید: ﴿فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَّرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ فَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ وَأَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ﴾ (البقرة: ۱۸۴)

پس هرکه باشد از شما بیمار و یا در سفر، پس لازم است بر او شمارآن از روز های دیگر و بر کسانی که طاقت دارند روزه را فدیة طعام مسکین است؛ پس هرکه به رغبت خود کرد خیر را، پس آن بهتر است او را و روزه گرفتن تان بهتر است به شما اگر شما از اهل علمید. پس احسان و نیکی در ماه رمضان از مکان و ثواب بیشتری برخوردار است، باید مسلمان در این ماه بر مظلومان، مستمندان و ضعیفان ترحم و صدقه دهد؛ زیرا خداوند بر بنده هایش احسان فراوانی کرده است که یکی از این نمادها، افطار، قضا و فدیة برای مریضان است که امید صحت یابی شان نمی رود و آن مریضان و کهن سالان که نسبت کهن سالی توان روزه گرفتن را ندارند و طبق نظر داکتر حاذق مسلمان افطار می کنند فدیة می پردازد، آن چنانکه قضا برای مسافران تجویز شده است.

۱۵- کمک به فقراء

(فدیة طعام مسکین): حکم دیگر قرآن به روزه داران ادایی فدیة است. مریض که توان روزه گرفتن را ندارد و یا به سبب روزه مریضی اش ازدیاد پیدا می کند، بایست مقدار معین از مال (مواد یا پول) را به عنوان فدیة به فقراء بپردازد الله تبارک و تعالی می فرماید: ﴿وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ﴾ (البقرة: ۱۸۴) و برآنانی که توانایی آن را دارند فدیة طعام مسکین است.

(اطاقه) به معنای خیلی به زحمت و با صرف تمام قدرت کاری را انجام دادن است^(۱) و در این جا خطاب به مسلمانی است که با مشقت فراوان می تواند روزه بگیرد، لاغر و

^۱- ویکی پرسش، اطاقه: <https://wikiporswsh.ir> تاریخ اخذ: ۱۴۰۴/۴/۲۸- احمد رضا، معجم متن اللغة، ج ۳، ناشر: دار مکتبة الحياة، بیروت، ص، ۶۵۰.

تبیان ————— بازتاب روزه و روزه داران در پرتو آیات...

یا هیچ توان روزه گرفتن را ندارد؛ چنانچه در جزئیة فقهی می خوانیم: «۱- الشيخ الفاني: هو (الشيخ الكبير، والمرأة الكبيرة) لا يستطيعان أن يصوما، فيطعمان مكان كل يوم مسكيناً. ۲- المريض مرضاً مباحاً للإفطار و لا يرجى شفاؤه. ۳- العاجز عن أداء نذر صوم الدهر، يفطر و يفدي لاشتغاله بالمعيشة»^(۱)

آن ها شیخ فانی (پیرمردکهن سال و زن سالخورده اند که نمی توانند روزه بگیرند، پس عوض هر روز مسکینی را طعام می دهند. ۲- مریضان لاعلاج که امید بهبودی شان برده نمی شود. ۳- شخص عاجز از ادای روزه نذری تمام سال (صوم الدهر) است که از جهت اشتغال شان به زنده گی افطار می کنند و فدیة می دهند.

۱۶- ارزش نوافل

یکی از پیام های دیگر قرآن برای روزه داران مضاعف اعمال است؛ یعنی هر عملی خیر در این ماه نسبت به ماه های دیگر ثواب بیشتری دارد، این بیانگر آن است که مسلمان ها می توانند با انجام اعمال خیر جایگاه و کارکرد های شان را در این ماه با اجر و پاداش بیشتر تجلی دهند؛ چنانچه الله متعال می فرماید: ﴿فَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ﴾ (البقرة: ۱۸۴)

هرکه به رغبت خود کار خیر را انجام داد، پس آن او را بهتر است، همچنان رسول الله صلی الله علیه و سلم می فرماید: «مَنْ تَقَرَّبَ فِيهِ بِخَصْلَةٍ مِنَ الْخَيْرِ كَانَ كَمَنْ أَدَّى فَرِيضَةً فِيمَا سِوَاهُ، وَمَنْ أَدَّى فِيهِ فَرِيضَةً، كَانَ كَمَنْ أَدَّى سَبْعِينَ فَرِيضَةً فِيمَا سِوَاهُ»^(۲) کسی به یک عمل خیر در این ماه تقرب جوید، بسانی انسانی می ماند که فرض را در غیر رمضان انجام داده است. کسی که فرضی را در این ماه ادا نماید، بسانی شخصی است که هفتاد فرض را در غیرماه رمضان انجام داده است.

^۱- الحاجة نجاح الحلبي، فقه العبادات على مذهب الحنفی، ج، ۱، ص، ۱۳۳

^۲- أبو بكر محمد بن إسحاق بن خزيمة بن المغيرة بن صالح بن بكر السلمي النيسابوري، صحيح ابن خزيمة، باب: فضائل شهر رمضان ان صح الخبر، رقم الحديث، ۱۸۸۷، ج، ۳، ص، ۱۹۱. (قال الحافظ ابن حجر في أطرافه: مداره على علي بن زيد بن جدعان وهو ضعيف ويوسف بن زياد الراوى عنه ضعيف جدا وتابعه إياس بن عبد الغفار عن علي بن زيد عند البيهقي في شعب الإيمان قال ابن حجر: وإياس ما عرفته انتهى) (جمع الجوامع او الجامع الكبير، للسيوطي، ج، ۱، ص، ۲۶۸۲۲.

تبیان ————— بازتاب روزه و روزه داران در پرتو آیات...

۱۷- نزول قرآن در این ماه:

قرآن کریم از واقعه بزرگ به مسلمان ها خبر می دهد که در این ماه پر برکت قرآن کریم شرف نزول یافته است؛ چنانچه الله متعال می فرماید: ﴿شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنْزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ﴾ (البقرة: ۱۸۵)

ماه رمضان ماه است که در آن قرآن نازل شده است. این ماه مردم را به حق رهنمایی می کند و میان حق و باطل جدایی می افکند، در این ماه فیوض الهی شامل حال انس و جن می گردد و چراغ هدایتی است که تاریکی های جهل و گمراهی را محو می کند، شاید حکمت چنین بوده باشد که جهت یاد بود چنین ایامی خجسته، مسلمان ها این ماه را روزه بگیرند.

۱۸- صحت جسمانی و روانی

روزه یک ماه پر فیض و برکت است که فواید آن به فرد و جامعه بر می گردد، یکی از این موارد با اهمیت که مسلمان ها به آن بر می خورند، پیام صحت و سلامتی جسمانی است؛ چنانچه تمام ادیان و طبایبی گذشته و حالیه به این باور و یقین رسیده اند که روزه بالای وجود انسان تأثیری مثبت می گذارد که فواید آن به تمام اعضای وجود انسان بر می گردد؛ چنانچه قرآن کریم دلالت می فرماید: ﴿وَأَن تَصُومُوا خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنتُمْ تَعْلَمُونَ﴾ (البقرة: ۱۸۴)

روزه گرفتن برای شما بهتر است اگر بدانید.

بناء یکی از نماد های (خیر) روزه است که با پیام صحت مندی همراه است. پس با نگاه دقیق به احادیث نبوی صلی الله علیه وسلم در می یابیم که آن حضرت صلی الله علیه وسلم در روایتی فرموده اند: «صوموا تصحوا»^(۱) روزه بگیرید، تا صحت مند شوید.

بناء در این نبشته به برخی این فواید اشاره کوتاهی خواهیم داشت: ۱- روزه سبب پاک سازی بدن از سموم می شود و با روزه گرفتن میزان گلوکوز ذخیره شده در بدن کاهش پیدا می کند؛ چنانچه با روزه گرفتن از صبح تا شام هیچ موادی داخل بدن

^{۱-} أبو نعیم أحمد بن عبد الله بن أحمد بن إسحاق بن موسى بن مهران، الأصبهانی، الطب النبوی، باب: تدبیر الصحة و ان الصوم مصحّة، رقم الحديث: ۱۱۱۳، ج: ۱، الطبعة: الأولى، ناشر: دار ابن حزم، ناشر: دار ابن حزم، ص: ۲۳۶. (أخرجه الطبرانی في الأوسط وأبو نعیم في الطب النبوی من حديث أبي هريرة بسند ضعيف، أبو الفضل زين الدين عبد الرحيم بن الحسين بن عبد الرحمن بن أبي بكر بن إبراهيم العراقي، المغني عن حمل الأسفار في الأسفار، في تخریج ما في الإحياء من الأخبار، ج، ۱ ناشر: دار ابن حزم، بيروت، لبنان، الطبعة: الأولى، سال نشر: ۱۴۲۶ هـ، ص، ۹۷۳)

تبیان ————— بازتاب روزه و روزه داران در پرتو آیات...

نشده و سیستم هاضمه بدن فرصت استراحت بیشتر پیدا می کند. ۲- روزه سبب کاهش چربی خون می شود: با روزه گرفتن از ورود چربی های اضافی و غیر ضروری جلوگیری شده و میزان چربی خون در رگ های بدن کاهش می یابد. ۳- کاهش وزن و سم زدایی: روزه از ورود مواد شیمیایی بیشتر به بدن جلوگیری می کند. ۴- روزه ریسک مبتلا شدن به امراض قلبی را کاهش می دهد. اگرچه روزه مستقیماً بر سلامتی قلب تأثیر مستقیم ندارد؛ اما با تأثیر گذاری بر فشار و چربی خون می تواند ریسک مبتلا شدن به امراض قلبی را کم بسازد، که با تعدیل فشار خون، عملکرد قلب بهتر می شود. ۵- روزه سبب پیشگیری از ابتلاء به دیابت می شود. ۶- روزه سبب بهبود سلامتی عمومی بدن از طریق پیشگیری التهاب در بدن می شود. ۷- روزه سبب ترشح هورمون های رشد بدن می گردد. ۸- روزه سبب تأخیر اندازی روند پیری و افزایش طول عمر می گردد. ۹- روزه سبب پیشگیری از ابتلا به سرطان و استریس گردیده و باعث افزایش عمر می گردد. ۱۰- روزه سیستم ایمنی بدن را تقویه نموده و آن را در مبارزه با انواع اعتیاد مؤثر می سازد. ^(۱)

نتیجه

هدف قرآن وفرضیت روزه ساختن افراد سالم و جامعه اسلامی است که درآن انسان ها به اساس عملکردشان مورد ترغیب و ترهیب قرار می گیرند، از این رو در مجموع پیام های قرآن کریم سازنده و نسخه بی بدیل است برای امراض روحی و جسمی که با تجویز آن قسمتی از نارسایی های جامعه کنونی مرفوع می گردد، این پیام ها برای روزه داران نویدی از ساختن فرد مسلمان و جامعه اسلامی را نشان می دهد، اگر مسلمان ها خود را با آن پیام ها آراسته سازند، تغییرات مثبتی را در خود احساس خواهند نمود.

پس با این درک مسلمان در برابر برادر مسلمانش احساس مسؤولیت نموده به کمک و یاری آن می شتابد و در نتیجه این عملکرد ها، به مقام شامخی از معنویت راه پیدا می کند و از شالوده این برخورد های مثبت، جامعه از حالت نا هنجاری و

^۱-فواید روزه برای سلامتی چیست؟-s://clinicghodad.com/blog/

داری: ۹۵۳۹۵۹/fa/news/ -www.asirran.com/فخری پور، اسماعیل فر. ده فائیده شگفت انگیز

روزه، https://foumah.gums.ac.ir/

تبیان ————— بازتاب روزه و روزه داران در پرتو آیات...

انارشیزم به حالت وحدت، همبستگی و مملو از معنویت می رسد و سر انجام فرد سالم و جامعه ای سالم به وجود می آید.

پیشنهادهات

ازآنچه تاکنون نبشته آمدیم پیشنهادهات ذیل را به مراجع ذی ربط پیش کش می نماییم:

۱- به وزارت محترم ارشاد حج و اوقاف پیشنهاد می دارم، تا پیام های قرآن کریم برای روزه داران را از طریق منابر مساجد به تبلیغ گیرند.

۲- به وزارت های محترم تحصیلات عالی و معارف پیشنهاد می گردد، تا پیام های قرآن کریم را درج نصاب تعلیمی و تحصیلی خود نمایند، تا طلاب و محصلین از این پیام ها با خبرشوند.

۳- به وزارت اطلاعات فرهنگ پیشنهاد می گردد، تا به این هدف میزگردی را که در آن علما و نخبه های کشور دعوت شوند، تا مسایل و داده های مربوط به رمضان را موشگافی گرفته به سمع هموطنان خویش برسانند.

۴- به معاونیت بخش علوم اسلامی اکادمی علوم پیشنهاد می گردد، تا پیرامون پیام های قرآن کریم برای روزه داران، سیمینار ها و کنفرانس ها ترتیب دهند.

مآخذ

۱- القرآن الکریم.

۲- البیهقی. أبو بکر أحمد بن الحسين بن علي، السنن الکبریج، ۴ ناشر : مجلس دائرة المعارف النظامية الکائنة في الهند ببلدة حيدر آباد، الطبعة الأولى، سال نشر، ۱۳۴۴.

۳- النیسابوری. أبو بکر محمد بن إسحاق بن خزيمة بن المغيرة بن صالح بن بکر السلمي صحیح ابن خزيمة، باب: فضایل شهر رمضان ان صح الخبر، رقم الحديث، ۱۸۸۷.

۴- النیسابوری. أبو عبد الله الحاكم محمد بن عبد الله بن محمد بن حمدويه بن نعيم بن الحكم الضبي الطهماني المستدرک علی الصحیحین، ج، ۱، الطبعة: الأولى، ناشر، دار الكتب العلمية - بیروت، سال نشر، ۱۴۱۱ هـ، ص، ۷۴۰.

۵- البخاری. أبو عبد الله محمد بن إسماعيل بن إبراهيم بن المغيرة الجعفي، صحیح البخاری، ج، ۱۸، الطبعة: الأولى، سال نشر، ۱۴۲۲ هـ، ص، ۵۳۰.

تبیان ————— بازتاب روزه و روزه داران در پرتو آیات...

۶- الأصبهاني. أبو نعيم أحمد بن عبد الله بن أحمد بن إسحاق بن موسى بن مهران، الطب النبوي، باب: تدبير الصحة و ان الصوم مصحة، رقم الحديث: ۱۱۱۳ الطبعة: الأولى، ناشر: دار ابن حزم، ناشر: دار ابن حزم.

۷- فوايد روزه: برای سلامتی چیست؟ s://clinicghodad.com/blog/ - هشت مورد از مهم ترین فوايد روزه داری: ۹۵۳۹۵۹ www.asirran.com/fa/news/ - فخری پور اسماعیل فر، ده فائیده شگفت انگیز روزه، <https://foumah.gums.ac.ir/>

۸- الشيباني. أحمد بن حنبل أبو عبدالله، مسند الإمام أحمد بن حنبل، ناشر: مؤسسة قرطبة - القاهرة، ج، ۵، ص، ۲۴۸.

۹- آثار روزه- <https://fa.wikifeg.ir/> تاریخ اخذ، ۱۴۰۴/۵/۱۵ هـ ش

۱۰- الحاجة نجاح، الحلبي. فقه العبادات على مذهب الحنفي.

۱۱- الطبرانی. سليمان بن احمد بن ايوب ابوالقاسم، المعجم الكبير، باب: بشير بن الخصاصية السدوسي، رقم الحديث، ۱۲۳۵، ج، ۲، الطبعة الثانية، ناشر: مكتبة العلوم والحكم- الموصل، سال نشر، ۱۴۰۴ هـ.

۱۲- الطباره. عفيف عبدالفتاح، روح الدين الاسلامي، ترجمه، ابوبكر حسن زاده، چاپ، دوم، ناشر: تائگه، سال نشر، ۱۳۸۷ هـ

۱۳- فوايد زوزه داری، <https://www.namaz.ir/favoyed-roze-gereftan>، تاریخ اخذ: ۱۴۰۴/۵/۱۵ هـ ش.

۱۴- الحميدي. محمد بن فتوح، الجمع بين الصحيحين البخاري و مسلم، ج، ۳، الطبعة، الثانية، ناشر: دار النشر، دار ابن حزم، لبنان، بيروت، سال نشر، ۱۴۲۳ هـ.

۱۵- ویکی پرسش، اطاقه: <https://wikiporswsh.ir/> تاریخ اخذ: ۱۴۰۴/۴/۲۸ - احمد رضا، معجم متن اللغة، ج ۳، ناشر: دار مكتبة الحياة، بيروت، ص، ۶۵۰.

۱۶- الجرجاني. يحيى بن الحسين بن إسماعيل بن زيد الحسني الشجري، ترتيب الأمالي الخميسية للشجري، ج، ۱، الطبعة: الأولى، ناشر: دار الكتب العلمية، بيروت، لبنان، سال نشر، ۱۴۲۲ هـ.

۱۷- فوايد روزه برای سلامتی چیست؟ s://clinicghodad.com/blog/ - هشت مورد از مهم ترین فوايد روزه داری: ۹۵۳۹۵۹ www.asirran.com/fa/news/ - فخری پور، اسماعیل فر. ده فائیده شگفت انگیز روزه، <https://foumah.gums.ac.ir/>

خېږنوال احمدالله صابري

په حنفي فقه کې د مالياتو حکم

الحمد لله ربّ العلمين والصّلوٰه والسّلام على سيّد المرسلين و على آله و أصحابه

أجمعين، وبعد:

ملخص البحث: يتناول هذا البحث دراسة فقهية حول مشروعية الضرائب في الفقه الحنفي، مع تركيز خاص على «الضريبة النائية» أي الضرائب الاستثنائية التي يجوز فرضها عند فراغ بيت المال وعدم كفاية الموارد الشرعية كالزكاة والخراج والغنائم. أثبت البحث أنّ الفقه الحنفي يجيز فرض هذه الضرائب بشروط دقيقة: أن تكون لحاجة عامة، وأن تؤخذ من الأغنياء فقط، وأن تُصرف في مصالح مشروعة، مع مراعاة العدل والتقوى. كما بيّن البحث أنّ هذه الضرائب تختلف عن «المكس» المحرّم شرعاً، إذ أنّ المكس ظلّم واستغلال، بينما الضريبة النائية تهدف إلى تحقيق المصلحة العامة.

لنډيز: دا خېږنه د حنفي فقهې په رڼا کې د مالياتو (ضريبة النائية) د مشروعيت، فقهي اصولو او عملي حدودو تحليل کوي. د خېږنې اساسي موندنې دا دي چې اسلام د زکات ترڅنگ د بيت المال د تشوالي يا د دولت د عاجلو اړتياوو پر مهال د استثنايي مالياتو وضع کولو اجازه ورکوي، خو يوازې د شتمنو له خوا، د مشروعو مصارفو لپاره او د عدالت، تقوا او شفافيت په رعايت سره. دا ماليات له ظالمانه مالياتو (مکس) سره توپير لري، ځکه هدف يې د عامه خير پوره کول دي نه شخصي گټه.

سريزه: په عامو حالاتو کې ماليه وضع کول شريعت ظلم بللی دی او په دې اړه په حديثونو کې ډېر وعيدات راغلي دي. خو که پر يوه هېواد داسې وخت راشي چې د هېواد او ولس د ټولنيزو اړتياوو پوره کولو لپاره د بيت المال بوديجه بسنه نه کوي؛ نو دا صورت شريعت يوه استثنا گڼلې ده او په ډېر احتياط يې د اړتيا تر کچې د ماليه لگولو اجازه ورکړې ده چې په

تبيان _____ حنفي فقه كي د مالياتو حكم

اصطلاح ورته «ضريبة النائية» وايي. خو دا هرڅه هغه مهال چې واکمن له بې ځايه مصرفونو

ځان وساتي، په ښه نيت د رښتوني اړتيا سره سم څه ناڅه ماليه وضع کړي.

د څېړنې ارزښت: اسلامي اقتصاد يو پراخ او اړين بحث دی چې د دولتونو مالي

منابعو تنظيم په کې ځانگړې ارزښت لري. د معاصر اسلامي دولت د مالي چارو د

سمون لپاره دا اړينه ده چې د زکات او مالياتو په اړه د حنفي فقهې بنسټيز ليدونه

وڅېړل شي. نن سبا د دولتونو خدمات ډېر زيات شوي، له همدې امله د عادلانه

مالياتي سياست جوړول يو شرعي او اجتماعي ضرورت دی.

د څېړنې موخې

۱. د مالياتو شرعي مشروعيت واضحول.

۲. د اضطراري مالياتو (ضريبة النائية) فقهې اساسات بيانول.

۳. د حنفي فقهې د مشهورو علماوو نظريات راټولول او شننه.

۴. د دولت د مالياتي منابعو شرعي حدود تعيينول.

د څېړنې ستونزه: په معاصر اسلامي دولت کې، دولت ته د زکات او نورو مالياتو راټولول

يو شرعي او اداري ننگونه ده. مهمه پوښتنه دا ده: آیا د زکات تر څنگ، د اضافي مالياتو

وضع کول له شريعت سره مطابقت لري؟ که هو، نو په کومو شرايطو کې؟

د څېړنې پوښتنې

اصلي پوښتنه: آیا د زکات تر څنگ پر مسلمانانو اضافي ماليه لگول جواز لري؟

فرعي پوښتنې:

۱. د اضطراري مالياتو د اخيستلو حدود او شرايط څه دي؟

۲. د بيت المال منابع کوم دي او د حنفي فقهې له نظره څنگه تنظيمېږي؟

د څېړنې اړوند تېرو ليکنو ته کتنه: د ابن عابدين، سرخسي، ماوردي او ابو يوسف

رحمهم الله آراء د مالياتو په اړه. د فقهاوو تفصيل چې د اضطراري مالياتو پر جواز

استدلال کوي، په ځانگړې توگه د هغه صورتونو لپاره چې بيت المال تش وي، د

مالياتو ناروا ډولونه لکه «مکس» چې په حديث کې په اړه يې وعيد راغلی، د فقه حنفي

تبیان _____ حنفي فقه كي د مالیاتو حکم

کتابونه لکه «المبسوط للسرخسي»، «رد المحتار»، «الفتاوی الهندیة» او «الخراج» د مهمو منابعو په توګه کارول شوي، البته ځینو معاصرو علماوو هم د مالیاتو اړوند لیکنې کړې دي، لکه: دکتور یوسف القرضاوي «فقه الزکاة»، د سید رضا شاه ګیلاني، محمد هارون خان او علي محمد المطروشي «Taxws In Islam and Islamic Civilization from an Islamic Prospective» او داسې نور...

د څېړنې منهج او تګلاره: دې څېړنه کې د تحلیلي او وصفي منهج او تګلارې څخه استفاده شوې.

د مالیاتو پېژندنه: مالیه (تیکس) مختلف تعریفونه شوي دي، چې له جملې څخه هغه تعریف چې له اوسنې عصر سره ډېر اړخ لګوي، په دې ډول دی:

«دا نغدې پیسې دي چې حکومت یې د کوم بدل پرته پر هېواد کې اوسېدونکو باندې د هغوی د توان سره سم په الزامي ډول وضع کوي او د خپل مصارفو د پوره کولو او د خپلو ټولنیزو، اقتصادي او سیاسي اهدافو د لاسته راوړلو لپاره یې جبراً په مباشره توګه له دوی څخه اخلي»^(۱).

د امام غزالي رحمه الله مالیه داسې تعریف کړی دی: «ما یوظفه الإمام علی الأغنیاء بما یراه کافیاً عند خلو بیت المال من المال»^(۲).

(هغه اندازه مالیه چې امام (خلیفه/حاکم) یې پر شتمنو کسانو لګوي، په هغه اندازه چې هغه یې د اړتیا د پوره کولو لپاره بسیا ګني، کله چې د بیت المال خزانه له پیسو تشه وي).

د مالیې ځانګړنې: له پورتنۍ تعریف څخه د مالیې او تیکس لاندې ځانګړتیاوي ترلاسه کېږي:

۱. مالیه باید نغدي پیسې وي.

۲. مالیه یو اجباري مسئولیت دی.

(۱) المالیه العامة والتشريع الضريبي، ص ۱۲: «الضريبة مبلغ من النقود تفرضها الدولة جبراً علی الأفراد، بلا مقابل مباشر، وبما يتناسب مع قدرتهم التکلیفیه، وذلك لتغطية النفقات العامة وتحقيق الأهداف الاجتماعية والاقتصادية والسياسية» او المالیه العامة (النظام الضريبية)، ص ۴۹، الناشر: الحلبي، الجزائر، کال ۲۰۰۳ م.

(۲) أبو حامد محمد بن محمد الغزالي الطوسي (المتوفى: ۵۰۵ هـ). شفاء الغلیل فی بیان الشبه والمخیل ومسالك التعلیل، تحقیق: د. حمد الکبیسې، مطبعة الإرشاد - بغداد.

۳. مالیه ورکوونکې یې د بېرته اخیستلو حق نه لري.

۴. مالیه د کومې شخصې گټې په مقابل کې نه ورکول کېږي.

۵. د مالیه اخیستل د دولت حق دی.

په اسلام کې د مالیاتو مشروعیت: علماوو په اسلامي نظام کې د مالیاتو د مشروعیت لپاره د قرآن کریم د بقرې سورت له (۱۷۷) ایت څخه استنباط کړی دی: الله جلّه جلاله فرمایلي دي: ﴿لَيْسَ الْبِرَّ أَنْ تُولُوا وُجُوهَكُمْ قَبْلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالْكِتَابِ وَالنَّبِيِّينَ وَآتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ ذَوِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسْكِينِ وَابْنُ السَّبِيلِ وَالسَّائِلِينَ وَفِي الرِّقَابِ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ وَالْمُوفُونَ بِعَهْدِهِمْ إِذَا عَاهَدُوا وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ وَحِينَ الْبَأْسِ أُولَئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ﴾^(۱).

(نېکي دا نه ده چې خپل مخونه د مشرق او مغرب په طرف وگرځوي او لېکن نېکي (د هغه چا) ده چې پر الله او پر ورځ د آخرت او پر ملایکو او پر کتابونو او پر نبیانو یې ایمان راوړی دی او د هغه په مینه (کې) خپلوانو او یتیمانو او مسکینانو او مسافرو او سوالگرو ته مال ورکوي او په (ازادولو د) څټونو کې (یې لگوي) او لمونځ قايموي او زکات ورکوي او د خپلو وعدو پوره کوونکي وي کله چې وعده وکړي، (خصوصاً) چې په سختۍ او تکلیف کې او د جنگ په وخت کې صبر کوونکي دي، دا هغه خلق دي چې رښتیني دي او همدغه خلق متقیان دي).

په پورتنۍ آیت شریف کې مسلمانان دې ته تشویقوي چې خپل مال د محبت او دوستۍ د را منځته کېدلو برعلاوه زکات تادیه کړي، د دې انفاق مقدار دومره دی چې د اسلامي ټولنې احتیاجات او د انفاق اهداف ترلاسه کړای شي داسې انفاق البته د خلکو په اختیار اېښودل شوي وي.

۲- په بل آیت شریف کې الله تعالی فرمایلي دي: ﴿وَالَّذِينَ فِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ مَّعْلُومٌ ۝﴾

^(۱) [البقرة: ۱۷۷].

تبیان _____ حنفي فقه كي د مالیاتو حکم

لِّلَسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ»^(۱). (او هغه کسان چې د دوی په مالونو کې معلومه برخه (مقرر)

ده، د سوالگر او محروم لپاره).

یعنې د مسلمانانو یو صفت دا دی چې د هغوی په مالونو کې د سوال کوونکي او فقیر ټاکلې حق موجود دی، دا معلوم او ټاکلی حق هماغه حق دی چې د فقیرانو او مسکینانو سره د همدردۍ او مرستې لپاره په کار واچول شي او د زکات پرته وي.

۳- په بل آیت شریف کې الله تعالی فرمایلي دي: «وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ يَبْخُلُونَ بِمَا ءَاتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ هُوَ خَيْرًا لَّهُمْ بَلْ هُوَ شَرٌّ لَّهُمْ سَيُطَوَّقُونَ مَا بَخِلُوا بِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ»^(۲).

(او هغه کسان، چې په هغه څه سره شومتیا (بخل) کوي چې الله دوی ته له خپله فضله ورکړی دی (دوی دې) له سره دا گمان ونه کړي چې دا (شومتیا کول) د دوی لپاره ډېر ښه دي، بلکې دا د دوی لپاره ډېر بد دي، ژر ده چې د قیامت په ورځ به دوی ته هغه شی امېل کړی شي).

مسروق بن الأجدع رحمه الله د دې په تفسیر کې فرمایي: «هو الرجل يرزقه الله المال، فيمنع قرابته صلته، فيجعل حية يطوقها»^(۳).

دا د هغه چا په اړه دی چې الله تعالی ورته مال ورکړی وي، خو هغه یې خپلوانو ته نه ورکوي، نو دا به ورته مار وگرځي او هغه به په غاړه کې ور واچول شي.

۴- جابر بن عبدالله رضي الله عنه روایت کړی دی چې رسول الله صلى الله عليه وسلم فرمایلي دي: «مَا مِنْ صَاحِبِ إِبِلٍ، وَلَا بَقَرٍ، وَلَا غَنَمٍ، لَا يُؤَدِّي حَقَّهَا، إِلَّا أُفْعِدَ لَهَا يَوْمَ الْقِيَامَةِ بِقَاعٍ قَرَقَرٍ تَطْوُهُ ذَاتُ الظَّلْفِ بِظِلْفِهَا، وَتَنْطَحُهُ ذَاتُ الْقَرْنِ بِقَرْنِهَا، لَيْسَ فِيهَا يَوْمَئِذٍ جَمَاءٌ وَلَا مَكْسُورَةٌ الْقَرْنِ» قُلْنَا: يَا رَسُولَ اللَّهِ، وَمَا حَقُّهَا؟ قَالَ: "إِطْرَاقُ فَحْلِهَا، وَإِعَارَةُ دَلْوِهَا، وَمَنِيحَتُهَا، وَحَلْبُهَا عَلَى الْمَاءِ، وَحَمْلُ عَلَيْهَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ، وَلَا مِنْ صَاحِبٍ مَالٍ لَا يُؤَدِّي زَكَاتَهُ، إِلَّا تَحَوَّلَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ شُجَاعًا أَفْرَعًا، يَتْبَعُ صَاحِبَهُ حَيْثُمَا

^(۱) [المعارج: ۲۴-۲۵].

^(۲) [آل عمران: ۷۵].

^(۳) شرح صحيح البخاري لابن بطال، ۴۰۲/۳.

تبیان _____ حنفي فقه كي د مالياتو حكم
 ذَهَبٌ، وَهُوَ يَفِرُّ مِنْهُ، وَيُقَالُ: هَذَا مَالُكَ الَّذِي كُنْتَ تَبْخُلُ بِهِ، فَإِذَا رَأَى أَنَّهُ لَا بُدَّ مِنْهُ،
 أَدْخَلَ يَدَهُ فِي فِيهِ، فَجَعَلَ يَقْضِمُهَا كَمَا يَقْضِمُ الْفَحْلُ»^(۱).

(هېڅ د اوبنانو، غواوو او پسونو څښتن نشته چې د هغوی حق ورنه کړي، مگر د قیامت په ورځ به د هغوی لپاره په یوه هوار ډگر (میدان) کې کښېنول شي، نو کوم څاروی چې پښه لري، هغه به په خپلو پښو وهي او کوم چې ښکر لري، هغه به په خپلو ښکرونو وهي. په هغه ورځ به نه کومه بې ښکره (جماء) وي او نه به کومه مات ښکره (مکسورة القرن) وي. صحابه وو وفرمایل: ای د الله رسوله! د دې څارویو حق څه شی دی؟ رسول الله ﷺ وفرمایل: د هغوی د نر څاروي پرېښودل د نسل اخیستنې لپاره (إطراق فحلها)، د هغوی د سطل ورکول (إعارة دلوها)، د هغوی د شیدو ورکړه (منیحتها)، د هغوی شیدې د اوبو پر سر دوکول (حلبها على الماء) او د هغوی بارول د الله په لاره کې (حمل علیها فی سبیل الله). او هېڅ د مال څښتن نشته چې د هغه د مال زکات ورنه کړي، مگر د قیامت په ورځ به هغه مال د یوه لوی تېز مار (نبامار، شجاع اقراع) په بڼه واوړي چې خپل څښتن پسې به گرځي، هر چېرته چې لاړ شي، له هغه نه به تښتي. خو هغه مار به ورته وایي: «دا هماغه ستا مال دی چې تا به پرې بخيلي کوله». کله چې وگوري چې له دې نه د خلاصون هېڅ لار نشته، خپله لاس به د هغه مار خولې ته نښاسي، نو هغه به یې داسې چیچې لکه نر اوبن).

په دې حدیث کې د زکات یادونه هم شوې ده، نو له دې امله دا په دې دلالت کوي چې په مال کې د زکات سربېره هم حق شته.

د ماليې د مشروعیت په اړه د حنفي فقه‌پوهانو نظرونه: علامه ابن عابدین رحمه الله داسې فرمایلي دي: «ابوجعفر بلخي رحمه الله وایي چې امیر د خپل رعیت د مصلحت لپاره پر هغوی کومه مالیه وضع کړي، نو دا هم د خراج په څېر یو واجب حق گرځي او زموږ مشائخو ویلي دي: امیر چې د خپل ولس د مصلحت په خاطر پر هغوی کومه مالیه وضع کوي، د هغې حکم هماغسې دی، تر دې چې له غلو د لارې ساتونکو او د لارو

^(۱) صحیح مسلم، ۲/ ۶۸۵.

تبیان ————— حنفي فقه کی د مالیاتو حکم

جوړونو او د لویو لارو د دروازو جوړولو اجرت، هم همدا حکم لري، خو له دې امله چې د فتنې وېره ده؛ نو ځکه باید دا خبره ډېره مشهوره نه کړل شي. بیا هغه وویل چې د دې اصولو سره سم په «خوارزم» کې د عامو خلکو څخه د جیحون سیند غاړو او فصلونو د دېوالونو د بیا جوړونې او دېته ورته نورو مصلحتونو د پاره چې ولس څخه کومه حق الزحمه اخیستل کېږي، دا یوه دیني فریضه ده چې له دې څخه تېښته ناروا ده او دا ظلم هم نه دی؛ خو دا مسئله عملي کول او د حاکم او د هغه د کارکونکو په اړه له بدو ویلو د ځان ساتلو په موخه باید په علم کې وساتل شي، خو دا د مشهور کولو لپاره نه ده چې په دې سره چارواکي له استحقاق څخه زیات د غوښتلو جرأت ونه کړي^(۱).

د دې عبارت رانقل کولو وروسته یې داسې فرمایلي دي: « دا مسئله باید له دې شرط سره وتړل شي چې کله په بیت المال کې دومره څه نه وي چې د دوی اړتیاوې پوره کړای شي »^(۲).

امام سرخسي رحمه الله یې په اړه داسې لیکلي: ایا ته نه وینې؟ چې د قناطر (پلونو)، پلچکونو او رباطونو (لرې پرتو ځایونو کې د عامه استوګنې ځایونو) لګښتونه د امام (حاکم) مسؤلیت دی چې له بیت المال څخه یې پوره کړي؛ نو همداراز د دغه لوی سیند کرایه (لګښتونه) هم د همدې ډول څخه دي. همدارنګه که د سیند د بنسټونو (دیوالونو) له امله د ډوبېدو وېره وي، نو د هغوی ترمیم او اصلاح هم د امام مسؤلیت دی. که چیرې په بیت المال کې مال موجود نه وي، نو امام کولی شي چې خلک (مسلمانان) پر دې کار مکلف کړي او پرې سختي وکړي، ځکه چې پدې کې ګټه د ټولو خلکو ده او پرېښودل یې عمومي ضرر لري. امام د ولس د چارو څارونکی ټاکل شوی، نو ځکه د ده لپاره د خلکو د مجبورولو واک شته، هلته چې ضرر عام وي؛ ځکه

(۱) لما في الدر المختار وحاشية ابن عابدين (رد المحتار)، ۳۳۶/۲: «وقال أبو جعفر البخاري ما يضر به السلطان على الرعية مصلحة لهم يصير ديناً واجباً وحققاً كالخراج، وقال مشايخنا وكل ما يضر به الإمام عليهم لمصلحة لهم فالجواب هكذا حتى أجرة الحراسين لحفظ الطريق واللصوص ونصب الدروب وأبواب السكك وهذا يعرف ولا يعرف خوف الفتنة ثم قال: فعلى هذا ما يؤخذ في خوارزم من العامة لإصلاح مسنة الجيكون أو الربيض ونحوه من مصالح العامة دين واجب لا يجوز الامتناع عنه، وليس بظلم ولكن يعلم هذا الجواب للعمل به وكف اللسان عن السلطان وسعاته فيه لا للتشهير حتى لا يتجاسروا في الزيادة على القدر المستحق اهـ».

(۲) پورتنی مأخذ: « قلت: وينبغي تقييد ذلك بما إذا لم يوجد في بيت المال ما يكفي لذلك ».

تبیان _____ حنفي فقه كي د مالیاتو حکم

عام خلک ډېر لږ داسې عامه کارونو ته مصرف کوي پرته له جبري مکلفیت څخه.

په همدې اساس عمر رضي الله عنه فرمايلي دي «که خلک خوشي پرېږدي، نو خپل اولادونه به هم وپلوري».

او دا سیند د یوه خاص قوم شخصي ملک نه دی، داسې نه ده چې نور خلک پکې د داخلېدو حق ونه لري، یا هغوی داحق ولري چې نورو ته د خپلو ځمکو، ونو یا فصلونو د خړوبولو اجازه ور نه کړي؛ ځکه دا یوه خاصه شراکت نه ده (بلکې عامه شتمني ده)^(۱) په مبارک حدیث کې راغلي دي، له عقبه بن عامر رضي الله عنه څخه روایت دی چې رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمایلي دي: «لَا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ صَاحِبُ مَكْسٍ»^(۲). مالیه اخیستونکي به جنت ته داخل نه شي.

محدثینو او فقهاوو په مختلفو طریقو سره کړې ده: امام ابو عبید قاسم بن سلام رحمه الله د دې په تشریح کې داسې وایي: «د دې اصل د جاهلیت په زمانه کې و چې پردې به ټولو عربو او عجمو عمل کاوه او په دې اړه د دوی تگلاره داسې وه چې کله به تجاران د دوی پر سېمه تېرېدل؛ نو دوی به له هغو د مال لسمه برخه اخیستله»^(۳) امام طحاوي رحمه الله د دې په تشریح کې داسې وایي: «کوم عشر چې رسول الله صلی الله علیه وسلم ختم کړ، دا

(۱) لما في المبسوط للسرخسي، ۱۷۵/۲۳: (ألا ترى) أن مال القناطر، والجسور، والرباطات على الإمام من مال بيت المال فكذا كراء هذا النهر الأعظم، وكذلك إصلاح مسناته إن خاف منه غرقا فإن لم يكن في بيت المال مال فله أن يجبر المسلمين على ذلك، ويحرجهم؛ لأن المنفعة فيه للعامة ففي تركه ضرر عام، والإمام نصب ناظرا فيثبت له ولاية الإجبار فيما كان الضرر فيه عاما؛ لأن العامة قل ما ينفقون على ذلك من غير إجبار، وفي نظيره قال عمر - رضي الله عنه - لو تركتم لبعتم أولادكم، وليس هذا النهر خاص لقوم ليس لأحد أن يدخل عليهم فيه، ولهم أن يمنعوا من أراد أن يسقي من نهرهم أرضه، وشجره، وزرعه؛ لأن ذلك شركة خاصة.

(۲) سنن ابوداود، كتاب الخراج، ۵۶۲/۴. حسن لغیره، وهذا إسناد ضعيف، محمد بن إسحاق مدلس وقد عنعن. وأخرجه الدارمي (۱۶۶۶)، وأحمد (۱۷۲۹۴) وابن عبد الحكم في "فتوح مصر" ص ۲۹۳، وابن الجارود (۳۳۹)، وأبو يعلى (۱۷۵۶)، وابن خزيمة (۲۳۳۳)، والطحاوي في "شرح معاني الآثار" ۳۱ / ۲، والطبراني في "الكبير" ۱۷ / ۱ (۸۸۰ - ۸۷۸) والحاكم ۴۰۴ / ۱، والبيهقي ۱۶ / ۷ من طريق محمد بن إسحاق، بهذا الإسناد. وفي الباب ما يشده عن ربيعة بن ثابت عند أحمد (۱۷۰۰۱) وإسناده حسن. قال الخطابي: صاحب المكس: هو الذي يُعشر أموال المسلمين، ويأخذ من التجار والمختلفة إذا مروا عليه وعَبَرُوا به مكساً باسم العُشر. وليس هو بالساعي الذي يأخذ الصدقات. فقد وَلِيَ الصدقاتِ أفضلُ الصحابة وكبارهم في زمان النبي - صَلَّى الله عليه وسلم - وبعده.

(۳) لما في كتاب الأموال، ۲۰۰/۲: «كان له أصل في الجاهلية، يفعله ملوك العرب والعجم جميعا، فكانت سنتهم أن يأخذوا من التجار عشر أموالهم إذا مروا بها عليهم»

تبیان _____ حنفي فقه كي د مالیاتو حکم

هغه عشر (لسمه) وه چې د جاهلیت په زمانه کې به اخیستل کېده»^(۱).

څرگنده ده چې د جاهلیت په زمانه کې پاچایانو پر خپلو رعیتونو کومې مالیې بار کړې وې، هغه رښتیا هم ظلم و، نن هم چې حکومتونو له اړتیا پرته کومې مالیې پر خلکو اېښي دي چې علامه ابن عابدین رحمه الله یې مخکې یادونه وکړه، دا هم له شک پرته ظلم دی. خو ابن عابدین رحمه الله چې د «ضريبة النائة» یادونه وکړه، دا د ولس پر رښتوني ضرورت او مصلحت مېني ده؛ نو ځکه باید دا د جاهلیت پر «مکس» باندې قیاس نه کړل شي چې په اړه یې سخت وعید راغلی دی.

د اسلام مالیاتي کړنلاره: دا چې اسلام د ژوند یوه بشپړه تگلاره ده، له همدې امله د نورو ټولو میدانونو په څېر د حکومت او د دولت په بېلابېلو برخو کې هم انسانانو ته لارښوونه کوي، چې له دې جملې څخه یو هم د یو اسلامي دولت لپاره مالیاتي سیاست دی، مالیاتي سیاست په عامه توګه هغه فعالیتونو ته ویل کېږي چې دولت یې په ټولنه کې د اقتصادي او ټولنیزو ټاکل شوو اهدافو د لاسته راوړلو لپاره تر لاس لاندې نیسي او له دې لارې په اقتصادي او ټولنیز ژوند اغېز اچوي. په دې کې دا درې عناصر شامل دي:

(۱) د دولت د عایداتو موارد او سرچېنې.

(۲) د هېواد عمومي او دولتي مصارف.

(۳) هغه ټولنیز او اقتصادي اهداف او مقاصد، چې د عوایدو او مصارفو د تنظیم له لارې باید ترلاسه شي.

له پورتنیو دریو عناصرو څخه یوازې لومړی عنصر د مقالې سره اړیکه لري، ځکه چې مالیه په معاصر اقتصاد کې له دې سرچېنو څخه یوه سرچېنه ده.

پایله اخیستنې: دا څېړنه د اسلامي دولت د مالي منابعو، په ځانګړې توګه د زکات او مالیاتو (نوائب) د مشروعیت او تطبیق پر موضوع تمرکز لري، د څېړنې له محتوا څخه لاندې پایلې تر لاسه کېږي:

(۱) لما في شرح معاني الآثار، ۳۱/۲: «إن العشر الذي كان رسول الله صلى الله عليه وسلم رفعه عن المسلمين هو العشر الذي كان يؤخذ في الجاهلية».

تبیان ————— حنفي فقه كي د مالیاتو حکم

۱. د زکات ترڅنگ د اضطراري مالیاتو وضع کول د بیت المال د تشوالي پر مهال د حنفي فقهې له مخې روا دي.

۲. د دې مالیاتو اخیستنه یوازې له شتمنو خلکو روا ده، د فقراوو او متوسطو خلکو له وسه باید پورته نه وي.

۳. د مصرف ځای یې باید یوازې مشروع او د عامه خیر اړوند وي، شخصي او بې ځایه لگښت پکې روا نه دی.

۴. د حاکم عدالت، تقوا او نیک نیت د دې مالیاتو د مشروعیت شرط دی.

۵. د ظالمانه مالیاتو (مکس) اخیستل په شرع کې حرام او د سختو وعیدونو لامل دي.

۶. د معاصر اسلامي دولت اړتیاوې یوازې د زکات او پخوانیو منابعو پر مټ نه پوره کېږي، نو د «ضريبة النائة» د احتیاطي او عادلانه تطبیق اړتیا شته.

وړاندیزونه: زه د لیکنې په پای کې غواړم چې څو وړاندیزونه وړاندې کړم:

۱. د افغانستان اسلامي امارت د مالیې وزارت ته سپارښتنه کېږي چې د مالیاتو او زکات د راټولو لپاره یو شفاف، اسانه او د خلکو د قناعت وړ میکانیزم جوړ کړي.

۲. د حج او اوقافو وزارت ته لازمه ده چې د خطیبانو د جمعې خطبو او تبلیغې پروگرامونو له لارې د زکات او مالیاتو په اړه عامه پوهاوی زیات کړي.

۳. د حکومت مالي سیاست باید د عدالت، شفافیت او د خلکو د وس مطابق وي، څو د «مکس» یا ظالمانه مالیاتو د بیا تکرار مخه ونیول شي.

۴. د افغانستان د علومو اکاډمۍ ته وړاندیز کېږي چې د حنفي فقهې په رڼا کې د عادلانه او شفاف مالي نظام د جوړولو په اړه علمي طرحه وړاندې کړي او سمینارونه جوړ کړي.

مأخذونه

۱. قرآن کریم

۲. ابن بطلال أبو الحسن علي بن خلف بن عبد الملك (۱۴۲۳هـ - ۲۰۰۳م). شرح صحيح البخاری لابن بطلال، تحقیق: أبو تمیم یاسر بن إبراهيم، السعودية، الرياض، مكتبة الرشد.

تبيان _____ حنفي فقه كي د مالياتو حكم

٣. ابن عابدين، محمد أمين بن عمر بن عبد العزيز عابدين الدمشقي الحنفي (المتوفى: ١٢٥٢هـ)، رد المحتار على الدر المختار، بيروت، دار الفكر، ط٢، د چاپ كال: ١٤١٢هـ - ١٩٩٢م.

٤. أبو أحمد حميد بن مخلد بن قتيبة بن عبد الله الخرساني المعروف بابن زنجويه (المتوفى: ٢٥١هـ). الأموال لابن زنجويه، تحقيق الدكتور: شاعر ذيب فياض الأستاذ المساعد - بجامعة الملك سعود، السعودية، مركز الملك فيصل للبحوث والدراسات الإسلامية، ط١، د چاپ كال: ١٤٠٦هـ - ١٩٨٦م.

٥. أبو جعفر أحمد بن محمد بن سلامة بن عبد الملك بن سلمة الأزدي المعروف بالطحاوي شرح معاني الآثار، تحقيق: (محمد زهري النجار - محمد سيد جاد الحق) من علماء الأزهر الشريف، عالم الكتب، ط١، د چاپ كال: ١٤١٤هـ، ١٩٩٤م.

٦. أبو عبيد القاسم بن سلام بن عبد الله الهروي البغدادي (المتوفى: ٢٢٤هـ). كتاب الأموال، تحقيق: أبو أنس سيد بن رجب، الرياض، دار الهدى النبوي (المنصورة) - دار الفضيلة، ط١، د چاپ كال: ١٤٢٨هـ - ٢٠٠٧م.

٧. أبو يوسف يعقوب بن إبراهيم بن حبيب بن سعد بن حبة الأنصاري (المتوفى: ١٨٢هـ). الخراج، تحقيق: طه عبد الرؤوف سعد، سعد حسن محمد، المكتبة الأزهرية للتراث.

٨. اعاد، حمود القيسي، المالية العامة و التشريع الضريبي.

٩. زين الدين بن إبراهيم بن محمد، المعروف بابن نجيم المصري (المتوفى: ٩٧٠هـ). البحر الرائق شرح كنز الدقائق، دار الكتاب الإسلامي.

١٠. علي بن أبي بكر بن عبد الجليل المرغيناني، أبو الحسن برهان الدين الهداية في شرح العلامة عبدالحى اللكنوي، كراچي، ادارة القرآن والعلوم الاسلامية.

١١. المالية العامة (النظام الضريبية)، ص٤٩، الناشر: الحلبي، الجزائر، كال ٢٠٠٣م.

١٢. محمد بن أحمد بن أبي سهل شمس الأئمة السرخسي (المتوفى: ٤٨٣هـ). المبسوط، بيروت، دار المعرفة، د چاپ كال: ١٤١٤هـ - ١٩٩٣م.

١٣. مسلم بن الحجاج أبو الحسن القشيري النيسابوري (المتوفى: ٢٦١هـ). صحيح

مسلم، تحقيق: محمد فؤاد عبد الباقي، دار إحياء التراث العربي، بيروت

خپرندويه مرسل نسيمي

په حنفي فقه کې د مهر احکام: له شرعي وجوب څخه تر عملي ضمانت پورې

ملخص البحث

يُعَدُّ المهر أحدَ أهمِّ الحقوق المالية في عقد النكاح، وله مكانة شرعية وحقوقية خاصة في الفقه الإسلامي. تتناول هذه المقالة في مرحلتها الأولى أنواعَ المهر بالتفصيل من منظور الفقه الحنفي، كما تشمل تعريف المهر، مشروعيته، وحكمته.

وفي المرحلة الثانية، تتعرض الدراسة لحالات وجوب المهر، وحالات سقوطه، وحالات سقوط نصف المهر، إضافةً إلى حالات الخلاف فيه. كما تبحث المقالة في الضمانات الشرعية والفقهية لتحصيل المهر، وتُحلِّل الآليات التي اعتمدتها أصول الفقه الحنفي لتحقيق الحق المالي للمرأة.

لنډيز: مهر د نکاح په عقد کې یو له مهمو مالي حقوقو څخه شمېرل کېږي. چې په اسلامي فقه کې ځانګړی حقوقي او شرعي مقام لري. دا مقاله په لومړي قدم کې د حنفي فقهې له نظره د مهر تفصيلي ډولونه شرح

تبیان ————— **په حنفي فقه کې د مهر احکام**
کوي. په دې برخه کې د مهر د ډولونو تر څنگ د مهر تعریف، مشروعیت او حکمت هم رانغښتی دی.

په دوهم پړاو کې، د مهر د لزوم صورتونه، د مهر د سقوط صورتونه، د نیم مهر د سقوط صورتونه او په مهر کې د اختلاف د رامنځ ته کولو تر څنگ لیکنه د مهر د ترلاسه کولو شرعي او فقهي ضمانتونه څېړي، او دا تحلیلوي چې د حنفي فقهي بنسټونو د ښځې د مالي حق د تحقق لپاره کوم میکانیزمونه معرفي کړي دي.

اساسي کلمات: مهر، احکام، شرعي وجوب، حنفي فقه.

سریزه: الحمد لله رب العالمین و الصلاة والسلام علی سیدنا محمد و علی آله و صحبه أجمعین، أما بعد.

په اسلامي فقه کې د نکاح عقد یوازې د ښځې او مېړه تر منځ د کورنۍ د جوړېدو تړون نه دی، بلکې

په اسلامي شریعت کې مهر د ښځې لپاره یو مهم مالي حق ګڼل کېږي، چې د ښځې مالي امنیت او وقار څرګندوي. دا حق د ښځې لپاره د نکاح له عقد سره سم پر خاوند واجبېږي. اسلامي شریعت د یو شامل او کامل نظام په توګه د ټولو هغه فقهي موضوعاتو په اړه چې له شریک ژوند، کورني عدالت او ټولنیز نظم سره تړاو لري، هر اړخیز بحث ترسره کړی دی. په دې مقاله کې به د مهر اړوند فقهي احکام د حنفي فقهي په معتبرو منابعو کې وڅېړل شي. تر څو لوستونکي د دې مهم فقهي اصل په هکله ژور درک تر لاسه او په واقعي ژوند کې یې د پلي کولو هڅه وکړي.

اصلي پوښتنه: د مهر اړوند احکام په حنفي فقه کې څنګه له عقد څخه د الزام تر پړاو، او بیا د عملي تطبیق تر مرحلې پورې، د معاصرو نظامونو له لید سره تحلیل او تطبیق کېدای شي؟

تبيان ————— په حنفي فقه كې د مهر احكام

فرعي پوښتنې:

۱. په حنفي فقه كې د مهر لپاره كوم ډولونه او احكام شتون لري؟
 ۲. په حنفي فقه كې د مهر لپاره كوم ضمانتونه ذكر شوي او دا ضمانتونه څرنگه په اوسنيو شرايطو كې د تطبيق وړ دي؟
- د څېړنې عمومي موخه:** د حنفي فقهې په رڼا كې د مهر د احكامو د جوړښت مطالعه، او له معاصر حقوقي او ټولنيز نظام سره يې د انطباق د ظرفيت ارزول.

جزئي موخې:

۱. د مهر تفصيلي احكامو ارزونه.
 ۲. د حنفي مذهب له نظره د مهر د ترلاسه كولو لپاره د شرعي او فقهې ضمانتونو مطالعه.
- د څېړنې ارزښت:** د دې لپاره چې په افغاني ټولنه كې د نكاح ډيری اړخونه د دودونو له مخې تنظيمېږي، نو ځنې وختونه د مهر شرعي حيثيت او حدودو ته لږ پام كېږي. له همدې ځای څخه د دې موضوع د څېړنې موخه او ارزښت له ورايه معلومېږي. او په دې اړه د څېړنې ترسره كول اړين امر گڼل كېږي.
- د څېړنې ټكلاړه:** دا څېړنه توصيفي - تحليلي بڼه لري.
- په دې مقاله كې د حنفي فقهې له فقهې متونو او معتبرو فقهې منابعو څخه استفاده شوې ده.
- د څېړنې شاليد:** د مهر مسئله له ډېرې مودې راهيسې د اسلامي فقهې له مهمو موضوعاتو څخه گڼل كېږي او په بېلابېلو فقهې مذهبونو كې ورته ځانگړي احكام وضع شوي دي. په حنفي فقه كې، چې د دې مذهب پيروان په ټوله اسلامي نړۍ كې پراخ شمېر لري (په ځانگړې توگه د منځنۍ آسيا، هند نيمه وچه، او ځينو عربي سيمو كې)، د مهر په اړه د پام وړ فقهې ادبيات لري.

تبيان ————— په حنفي فقه کې د مهر احکام

د متونو له کتابونو څخه ځينې مشهوره آثار لکه د کاساني "بدائع الصنائع في ترتيب الشرائع"، د مرغيناني "الهداية"، او "فتاوي عالمگيريه" يادېدای شي. په دې منابعو کې د مهر ډولونه، اغېزې يې، د ورکړې وخت، او د سقوط يا غوښتنې شرايط په تفصيل سره بحث شوي دي.

په معاصره دوره کې هم په دې اړه څېړنې ترسره شوې دي. خو سره له دې ټولو منابعو، لا هم په حنفي فقه کې د مهر د احکامو مطابقت او عدم مطابقت د معاصرو ټولنيزو او حقوقي بدلونونو سره په هر اړخيزه توگه نه دي څېړل شوي. او همدا څېړنيزه تشه د دې کار ضرورت څرگندوي.

مهر په لغت کې: هغه څه ته ويل کېږي چې خاوند يې خپلې ميرمنې ته د واده د عقد په بدل کې ورکوي^(۱). او جمع يې مهوړ ده. کله چې وويل شي (مهرالمراة) يعنې ښځې ته يې مهر ورکړ. او همدا راز (أمهرها) هم د مهر ورکولو معنی لري^(۲).

مهر په اصطلاح کې: المهر هو المال الذي تستحقه الزوجة على زوجها بالعقد عليها أو بالدخول بها حقيقة^(۳).

ژباړه: مهر هغه مال دی چې ښځه يې د خپل مېړه څخه د عقد يا جماع له لارې د ترلاسه کولو مستحقه گرځي.

په العناية شرح الهداية کې مهر داسې تعريف شوی دی: **المهر هو المال يجب في عقد النكاح على الزوج في مقابلة منافع البضع**^(۱).

^۱ - نخبه من اللغويين، المعجم الوسيط، ناشر: مجمع اللغة العربية بالقاهرة، الطبعة: الثانية، ۱۳۹۲ هـ، ت: ۲، م: ۸۸۹.

^۲ - ابن منظور، محمد بن مكرم بن علي، (ت ۷۱۱هـ)، لسان العرب، ناشر: دارصادر- بيروت، الطبعة: الثالثة، ۱۳۱۳ هـ، ت: ۵، م: ۱۸۴.

^۳ - الزحيلي، وهبه بن مصطفى، الفقه الاسلامي و أدلته، الناشر: دارالفکر- سورية - دمشق، الطبعة: الرابعة، ت: ۹، م: ۶۷۵۸.

تبیان ————— په حنفي فقه کې د مهر احکام

ژباړه: مهر هغه مال دی چې پر خاوند د نکاح په عقد کې له بضعي څخه د منافعو اخیستلو په مقابل کې واجبېږي.

مهر په لسو نومونو یاد شوی دی، چې عبارت دي له: مهر، صداق، صدقه، نحل، أجر، فريضة، حباء، عقر، علائق، طول او نکاح^(۲).

د پورته تعریفونو پر بنسټ ویلی شو چې په حنفي فقه کې د مهر ورکول د خاوند لخوا میرمنې ته د عقد یا حقيقي دخول له امله واجبېږي. نکاح یو د معاوضي عقد دی. کله چې نکاح په صحيح توګه واقع شي. نو د عوض موجب ګرځي^(۳). مهر د واده لپاره شرط او رکن نه دی بلکې د نکاح له مرتبه آثارو څخه ګڼل کېږي. که چېرې د نکاح عقد پرته له مهر نه ترسره شي، عقد صحيح دی خو پر خاوند ښځې ته د مهر ورکول واجب دي. که چېرې زوجین پرته له مهر څخه په نکاح کې موافقه سره وکړي، یا داسې څه مهر وټاکي چې شرعاً ملکیت نه دی لکه: شراب یا نور نجس شيان دلته نکاح صحيح ده خو ښځې ته د دخول یا د خاوند د وفات په صورت کې د مهرالمثل ورکول واجب دي^(۴). کله چې ښځه د مهر غوښتنه وکړي، پر مېړه واجب دی چې هغې ته مهر ورکړي. او همدا رنگه ښځه کولی شي خاوند ځان ته له نږدې والي څخه منع کړي، تر څو یې چې مهر نه وي ورته تسليم کړی او که مهر یې ورته تسليم نه کړلو نو خاوند له کور څخه د هغې د وتلو مانع کیدلی نشي^(۵).

^۱- البایرتي، محمد بن محمود، العناية شرح الهداية، الناشر: شركة مكتبة و مطبعة مصفي البابي الحلبي و أولاده بمصر، الطبعة: الأولى، ۱۳۸۹ هـ، ت: ۳، م: ۳۱۶.

^۲- الفقه الاسلامي و ادلته، ت: ۹، م: ۶۷۵۸.

^۳- السرخسي، محمد بن أحمد، (ت ۴۸۳ هـ)، المبسوط، الناشر: مطبعة السعادة - مصر، ت: ۵، م: ۶۳.

^۴- الفقه الاسلامي و ادلته، ت: ۹، م: ۶۷۶۲-۶۷۶۱.

^۵- الکاساني، علاء الدين أبوبکر بن مسعود، بدائع الصنائع في ترتيب الشرائع، الطبعة الأولى، ۱۳۲۷-۱۳۲۸، ت: ۲، م: ۲۸۸.

تبیان ————— په حنفي فقه کې د مهر احکام
د مهر مشروعیت او حکمت یې: د مهر مشروعیت په قرآن کریم، نبوي سنت او اجماع سره ثابت شوی دی.

۱- قرآن کریم: الله تعالى په قرآن کریم کې داسې فرمایلي دي: ﴿وَأَتُوا النِّسَاءَ صِدْقَاتِهِنَّ نِحْلَةً﴾ (۱).

ژباړه: ښځو ته د دوی مهرونه په خوښۍ سره ورکړئ. ﴿فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهِ مِنْهُنَّ فَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ فَرِيضَةً﴾ (۲).

ژباړه: له کومو ښځو چې تاسو گټه واخيسته (نکاح مو ورسره وکړه) نو هغوی ته یې مهرونه ورکړئ دا یوه فريضة ده.

دا آیت د مهر وجوب څرگندوي او د ښځې مالي حق ته اشاره کوي.
۲- نبوي سنت: (عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ، قَالَ: أَتَتِ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَمْرَأَةً، فَقَالَتْ: إِنَّهَا قَدْ وَهَبَتْ نَفْسَهَا لِلَّهِ وَرَسُولِهِ، فَقَالَ: مَا لِي فِي النِّسَاءِ مِنْ حَاجَةٍ. فَقَالَ رَجُلٌ: زَوْجِيهَا. قَالَ: أَعْطِهَا ثَوْبًا. قَالَ: لَا أَجِدُ. قَالَ: أَعْطِهَا وَلَوْ خَاتَمًا مِنْ حَدِيدٍ. فَأَعْتَلَّ لَهُ. فَقَالَ: مَا مَعَكَ مِنَ الْقُرْآنِ؟ قَالَ: كَذَا وَكَذَا. قَالَ: فَقَدْ زَوَّجْتُكَهَا بِمَا مَعَكَ مِنَ الْقُرْآنِ) (۳).

ژباړه: د سهل بن سعد رضي الله عنه نه روایت دی، چې: یوه ښځه رسول الله حضور ته راغله او ویې ویل: هغې خپل ځان الله او د هغه رسول ته ښلې دی. رسول الله صلى الله عليه وسلم و فرمایل ما ته په ښځو کې اړتیا نشته. یوه سړي وویل: ما ته یې واده کړه. رسول الله صلى الله عليه وسلم ورته و فرمایل: کالي ورته ورکړه. هغه وویل: نه یې لرم، نبی صلى الله عليه وسلم وویل: د اوسپنې گوتمې خو ورکړه، عذر یې وکړ (هغه بیا هم و نشو کولای

۱- سورة النساء، آية: ۴

۲- سورة النساء، آية: ۲۴

۳- محمد بن اسماعيل بن ابراهيم البخاري، صحيح البخاري، الطبعة: السلطانية، بالمطبعة الكبرى الأميرية ببولاق مصر، ۱۳۱۱ هـ، رقم الحديث: ۵۰۲۹.

تبیان ————— په حنفي فقه کې د مهر احکام

چې څه ورکړي، ورته و فرمايل: د قرآن کریم نه دې څه یاد دي؟، هغه وويل: دومره او دومره آيتونه مې یاد دي. رسول الله صلي الله عليه وسلم و فرمايل: نو ما ته د همدې قرآن کریم په بدل کې ورسره واده کړې. نبي کریم صلی الله عليه و سلم د خپلو ښځو لپاره مهر ټاکلی او صحابه وو ته يې د مهر ورکولو امر کړی دی.

۴- اجماع: ټولو مسلمانو د نکاح په وخت کې د مهر پر مشروعیت کې اتفاق کړی دی^(۱).

له مهر څخه د انکار لپاره هیڅ وجه شتون نه لري ځکه چې مهر په قرآن کریم کې صراحتاً بیان شوی دی^(۲).

د مهر حکمت: په مهر کې ډیر حکمتونه نغښتي دي. د بیلګې په توګه د مهر ټاکل د نکاح د عقد جدیت او ارزښت ښکاره کوي. مهر د ښځې د عزت او اکرام تر څنګ دا ثابتوي چې د هغې سره د دایمي، محترم او ښه ژوند تیروولو نیت شوی. مهر ښځې ته دا وړتیا ورکوي تر څو د واده لپاره ځان چمتو کړي، لکه د جامو او نورو اړتیاوو برابرول^(۳). د نکاح عقد د مالي معاوضې (مهر) پر بنسټ منعقدېږي. تر څو خاوند ته د دې ملکیت ارزښت څرګند شي^(۴).

د مهر ورکول د مېړه له لورې د ښځې پر وړاندې د احترام، مېنې او ذمه واری ښه ده. د دې ټولو مواردو ترڅنګ مهر د ښځې لپاره یو ثابت مالي حق دی چې؛ هغې ته مالي خپلواکي ورکوي تر څو د اړتیا په صورت کې ترې ګټه واخلي.

د مهر اندازه: د مهر لږه اندازه لس درهمه (یا هغه څه چې ارزښت یې د لسو درهمو په اندازه وي) ټاکل شوې ده. مهر باید مال ووسي. اوس مهال

^۱- الفقه الاسلامي وادلته، ٩: ٩٠، م: ٦٧٦٠.

^۲- المبسوط، ٥: ٥٠، م: ٦٤.

^۳- الفقه الاسلامي وادلته، ٩: ٩٠، م: ٦٧٦٠.

^۴- المبسوط، ٥: ٥٠، م: ٦٤.

تبيان ————— په حنفي فقه کې د مهر احکام
 ۱۰ درهمه تقريبا ۲۹.۷۵ گرامه نقره کېږي. که چېرې نقره گرام په ۷۰ په
 نظر کې ونسيو، نو ۱۰ درهمه ۲۰۰۰-۲۱۰۰ افغانۍ راځي. د يادونې وړ ده
 چې دا قيمت د نقرې د قيمت په بدلون سره بدلون مومي.
 د دې اصل دليل د الله تعالى دا قول دی: ﴿وَأَجَلَ لَكُمْ مَا وَرَاءَ ذَلِكَ أَنْ تَبْتَغُوا
 بِأَمْوَالِكُمْ﴾ (۱).

ژباړه: د دې پرته نورې ښځې هم درته حلالې دي چې تاسو يې د مال په
 بدل کې وغواړئ.

نو په دې اساس مهر د الله تعالى له لورې يو ثابت حق دی، تر دې چې نکاح
 له مهر پرته نشي کيدای. که چېرې هغه (نر يا ښځه) مهر رد کړي يا پرې
 چوپ پاتې شي. بيا هم ښځه حق لري چې د مهر د ټاکلو غوښتنه
 وکړي. ځکه چې د مهر مسئله د اصل (نکاح) په شتون پورې اړه لري. او که
 چېرې له لسو دراهمو څخه کم مهر وټاکل شي نو ښځې ته د لسو دراهمو
 ورکول لازم دي. که چېرې يو سړی د ښځې لپاره په نکاح کې شراب، خنزير،
 يو کال خدمت کول، د قرآن کریم زده کړه مهر وټاکي، په دې صورت کې
 نکاح صحيح ده خو مهرالمثل لازمېږي (۲).

۱ النساء: ۲۴

۲- الان مهر ثبت حقا لله تعالى حتى لا يكون النكاح بدونه. و لو نفاه أو سكت عنه، و لهذا كان لها
 المطالبة بالفرض و التقدير، و أنه يبتني على وجود الاصل، فان سمى أقل من عشرة فلها عشرة. و ان تزوجها
 على خمر أو خنزير، أو على هذا الدن من الخمر فاذا هو خمر، أو على هذا العبد فاذا حر، أو على خدمته
 سنة، او تعليم القرآن - جاز النكاح و لها مهر المثل. [موصلي، محمود بن مودود، الاختيار لتعليل المختار،
 الناشر: مطبعة الحلبي - القاهرة، ۱۳۵۶ هـ، ت: ۳، م: ۱۰۱-۱۰۴].

تبیان ————— په حنفي فقه کې د مهر احکام
د مهر لپاره د علماوو په اتفاق هیڅ اعلی (لوړ) حد نشته؛ ځکه چې په شرعي
نصوصو کې داسې [څه نه دي راغلي چې د مهر لپاره لوړه اندازه (حد اکثر)
وټاکي^(۱)].

مهر په اصل کې له دې حالاتو څخه خالي نه دی:

۱- دا چې مهر مشخص وي چې ورته اشاره شوې وي، نو که دا مهر یومشخص
شی وي چې اشاره ورته
شوې وي. د دې تسمیه مهر ته صحیح ده.

۲- مهر مسمی (ټاکل شوی وي) خو مشخص او معلوم شی نه وي چې اشاره
ورته وشي، نو دا ټاکل شوی مهر له دوو حالاتو څخه خالي نه دی:

۱- دا چې مهر د جنس، نوع، مقدار او صفت له پلوه مجهول وي لکه: حیوان،
دابه، کالي، کور او دا شیان یې مشخص نه کړل، نو دې ډول مهر تسمیه
صحیح نه ده، ځکه حیوان د یو عمومي جنس نوم دی چې لاندې یې بېلابېل
ډولونه شته او تر هر ډول لاندې بیا بېلابېل ډولونه شتون لري. د دې لپاره چې
په مهر کې فاحش جهالت شتون لري، دلته جهالت د مهر المثل له جهالت
څخه زیات دی. ځکه کله چې د دوو ښځو تر منځ د مال، ښکلا، عمر، عقل،
دین، ښار او عفت له پلوه برابري وکتل شي، نو د دوی تر منځ توپیر لږ پاتې
کېږي. له همدې امله یې جهالت هم کم دی، نو په دې حالت کې د ښځې
لپاره مهر المثل لازمېږي.

۲- دا چې د مهر جنس او نوع معلوم وي خو اندازه او صفت یې مجهول وي
لکه: دا چې د ښځې مهر آس، اوبن وریښمني جامې و ټاکل شي. نو دا نومول
شوی مهر صحیح گڼل کېږي. ښځې ته د همدې نومول شوي مهر اوسط

^۱ - ليس للمهر حد أقصى بالاتفاق؛ لانه لم يرد في الشرع ما يدل على تحديد، بحد أعلى. [الفقه الاسلامي و
ادلته، ج: ۹، م: ۶۷۶۲].

تبيان ————— په حنفي فقه کې د مهر احکام

لازمېږي او مېړه کولی شي چې همدا منځنۍ شی (آس) ورکړي او یا هم د هغه قیمت ورکړي. دلته د وسط لزوم د دې لپاره دی چې د عدل مقتضی ده، ځکه که جید مهر واجب شی د خاوند لپاره ضرر دی او که ردی شی لازم شي نو ښځې ته ضرر رسېږي. نو عدل دا دی چې منځنۍ مهر لازم شي.

که مهر ټاکل شوی وي داسې چې د جنس، نوع، اندازې او صفت له مخې معلوم وي، لکه دا چې ښځه د یوه معلوم او صفت لرونکي مکيل (پیمانې کیدونکي شي) یا موزون (وزن کیدونکي شي) مهر باندې واده شي دا تسمیه صحیح ده، ځکه ټاکل شوی مهر یو معلوم مال دی چې په کې هېڅ ډول جهالت شتون نه لري^(۱).

د مهر ډولونه- مهر په دوه ډوله دی:

۱- **مهر مسمی:** هغه مهر ته ویل کېږي چې د نکاح په وخت کې او یا وروسته د دواړو په خوښه ټاکل شوی وي. یا دا چې په صراحت سره په نکاح کې پرې اتفاق شوی وي، یا تر نکاح وروسته د دواړو په خوښه یا د قاضي له خوا ټاکل شوې وي.

^۱ - فان كان معينا مشارا اليه صحت تسميته. و ان كان المسمى غير عين فالمسمى لا يخلو اما أن يكون مجهول الجنس و النوع و القدر و الصفة. فان كان مجهولا كالحيوان و الدابة أو ثوب أو دار و لم يعين لم تصح التسمية. و للمرأة مهر مثلها بالغاً ما بلغ، لان جهالة الجنس متفاحشة، لان الحيوان اسم جنس تحته أنواع مختلفة و تحت كل نوع أشخاص مختلفة. لا شك أن جهالة الحيوان و الدابة و الثوب و الدار أكثر من جهالة مهر المثل؛ لان بعد اعتبار المراتين في المال و الجمال و السن و العقل و الدين و البلد و العفة يقل التفاوت بينهما فتقل الجهالة. و ان كان المسمى معلوم الجنس و النوع مجهول الصفة و القدر كما اذا تزوجها على عبد أو أمة أو فرس أو جمل أو حمار أو ثوب مروي أو هروي صحت التسمية، و لها الوسط من ذلك، و للزوج الخيار ان شاء أعطها الوسط و ان شاء أعطها قيمته. و أما وجوب الوسط هو العدل لما فيه من مراعاة الجانبين، لان الزوج يتضرر بإيجاب الجيد، و المرأة تتضرر بإيجاب الرديء و فكان العدل في إيجاب الوسط. [بدائع الصنائع في ترتيب الشرايع، ج: ۲، م: ۲۸۲-۲۸۴].

تبیان ————— په حنفي فقه کې د مهر احکام

هغه څه چې خاوند خپلې مېرمنې ته له واده مخکې یا وروسته په عرفي ډول ورکوي، لکه: د واده کالي، د واده د شپې ډالۍ یا تر هغه وروسته ډالۍ دا ټول باید له نکاح سره مل وبلل شي او مېرې باید ورته پابند ووسي پرته له دې چې د نکاح په وخت کې یې نفي شرط شوې وي. ځکه چې د خلکو تر منځ متعارف عمل د لفظي شرط په څېر ګڼل کېږي^(۱).

مهر مسمی بیا په معجل او مؤجل مهر ویشل کېږي: دا روا ده چې ټول مهر او یا د مهر یوه برخه معجله (نغد) ورکړل شي او پاتې برخه مؤجل (وروسته) ورکړل شي. په مؤجل مهر کې د دې دوه شرطونو شتون حتمي دی: ۱- د مؤجل مهر وخت باید معلوم ووسي. ۲- د مؤجل مهر د ورکړې وخت باید ډیر زیات لرې و نه ووسي، لکه: پنځو کاله یا تر هغې زیات^(۲).

که چېرې په نکاح کې مهر مؤجل ټاکل شوی وي او د ورکړې وخت یې نه وي یاد شوی یا هم ډېر مجهول وي. دغه ډول ټاکل د ډېر ابهام له امله صحیح نه ګڼل کېږي. خو که ویې ویل چې نیم مهر معجل او نیم نور یې مؤجل دی لکه څرنګه چې زموږ په سیمه کې دود همدا دی. دلته یې د مؤجل مهر لپاره وخت و نه ټاکلو، په دې کې د علماوو تر منځ اختلاف شتون لري: ځینې وايي چې دغه مؤجل مهر نه صحیح کېږي او ټول مهر فوراً لازميږي. ځینې فقها بیا وايي چې دا شرط جایز دی او دا مهر به د طلاق یا مرګ پر مهال واقع شي^(۳).

^۱ - أما المهر المسمى: هفو ما سمي في العقد أو بعده بالتراضي، بان اتفق عليه صراحة في العقد، أو فرض للزوجة بعده بالتراضي، أو فرضه الحاكم. ما يقدمه الزوج عرفاً للزوجة قبل الزفاف أو بعده، كثياب الزفاف أو هدية الدخول أو بعده، لأن المعروف بين الناس كالمشروط في العقد لفظاً، و يجب الحاقه بالعقد، و يلزم الزوج به إلا إذا شرط نفيه وقت العقد. [الفقه الاسلامي وادلته، ت: ۹، م: ۶۷۷۴].

^۲ - بدائع الصنائع في ترتيب الشرائع، ت: ۹، م: ۶۷۸۷-۶۷۸۸.

^۳ - فاما اذا كان مؤجلاً بان تزوجها على مهر أجل فان لم يذكر الوقت لشيء من المهر أصلاً، أو ذكر وقتاً مجهولاً جهالة متفاحشة. لان التأجيل لم يصح لتفاحش الجهالة فلم يثبت الاجل و لو قال: نصفه معجل و نصفه مؤجل كما جرت العادة في ديارنا و لم يذكر الوقت للمؤجل اختلف المشايخ فيه قال بعضهم: لا يجوز

تبیان ————— په حنفي فقه کې د مهر احکام

۲- مهر المثل: دا د هغې ښځې مهر دی چې د نکاح پر وخت له ښځې سره د پلار له اړخه برابري ولري. نه د مور له اړخه په دې شرط چې مور د پلار له قوم څخه نه وي لکه: خور، عمه، د تره لور کله چې مهر د نکاح په وخت کې مسمی شوی نه وي دلته مهر المثل ټاکل کېږي. دا ورته والی باید په هغو ځانگړتیاوو کې وي چې خلک یې معمولاً خوښوي لکه: مال، ښایست، عمر، عقل او دین. ځکه مهر د ځای او صفاتو د بدلون له امله بدلون مومي. نو د ښځې مهر به هغه وخت زیات وي چې هغه مالداره، ښکلې، عاقله، متدینه او ځوانه وي. نو لازمي ده چې د دواړو ښځو تر منځ ددې صفاتو له مخې ورته والی وي^(۱). او همدا راز باید په پام کې ونیول شي چې ښځه د همدې ښار اوسیدونکې وي ځکه مهرونه د خلکو د عادت له مخې د ښارونو او ځایونو په اختلاف سره توپیر مومي که خاوند د نکاح تر تړون وروسته مهر وټاکي او ښځه پرې راضي شي. یا یې قاضي ته وړاندې کړي او قاضي ورته مهر وټاکي. که چېرې خاوند ورسره یو ځای شي او یا وفات شي، نو دا مهر د ښځې لپاره واجب دی^(۲).

په دې کې هیڅ اختلاف شتون نه لري، چې نکاح پرته د مهر د ذکر او یا نفی څخه صحیح ده. د الله تعالی ددې قول پر اساس: ﴿لَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِنْ طَلَقْتُمُ النِّسَاءَ مَا لَمْ تَمْسُوهُنَّ أَوْ تَفْرِضُوا لَهُنَّ فَرِيضَةً﴾^(۳).

الله تعالی له داسې چا څخه گناه لرې کړې ده، په داسې نکاح کې چې مهر نه وي په کې ټاکل شوی، طلاق ورکړي. او طلاق نه واقع کېږي مگر وروسته

الاجل و يجب حالا كما اذا قال: تزوجتک علی الف مؤجلة. و قال بعضهم: يجوز و يقع ذلك علی وقت وقوع الفرقة بالطلاق أو الموت. [بدائع الصنائع فی ترتیب الشرائع، ٢: م، ٢٨٨].

^۱ - پورته کتاب، ٢: م، ٩، ٦٧٧٥

^۲ - المبسوط، ٢: م، ٥، ٦٤.

^۳ - البقره: ٢٣٦.

تبيان ————— په حنفي فقه كې د مهر احكام
له نكاح څخه، نو دا ددې خبرې دليل دی چې نكاح پرته د مهر له ټاكلو نه
صحيح ده، په دې صورت كې مهراصل المثل لازمېږي^(۱).

د مهر د لزوم صورتونه

مهر په دريو صورتونو كې لازمېږي او نه ساقط كيدونكی دی:

۱- **دخول (جماع)**: برابره ده چې مهر مسمی او كه مهر المثل ووسي. مهر نه
ساقطېږي مگر دا چې بنځې له مهر څخه ابراء كړې وي. د دخول له امله د
مهر په تثبيت باندې ټولو علماوو اتفاق كړی دی. او وجه يې دا ده چې مهر د
نكاح په تړون سره لازم او د خاوند په ذمه يو دين گرځيدلی دی. او دخول دا
مهر نه ساقطوي.

۲- **صحيح خلوت**: په صحيح خلوت كې پوره مهر لازمېږي. خلوت صحيح په دې
معنی دی چې د جماع لپاره حقيقي، شرعي او طبيعي مانع شتون و نه لري.
۳- **د مېړه يا بنځې مرگ**: كله چې خاوند يا ميرمنه مخكې له دخول څخه
وفات شي، په دې كې كوم اختلاف شتون نه لري چې په نكاح كې ټاكل
شوی مهر لازمېږي. كه چېرې په نكاح كې مهر نه وي ټاكل شوی، مهر المثل
واجب دی. ځكه مهر د عقد په وخت كې د خاوند په غاړه، دين و او مرگ د
دين ساقطيدونكی نه دی. برابره ده چې دوی خپله په طبيعي مرگ وفات
شي، څوك يې ووژني يا ځان وژنه وكړي، په دې ټولو حالتونو كې مهر ثابت
او لازم دی^(۲).

نو په دې اساس ویلی شو چې مهر په پورته دريو صورتونو كې لازم او نه ساقط
كيدونكی دی.

۱- بدائع الصنائع في ترتيب الشرائع، ج: ۲، م: ۲۷۴.

۲- بدائع الصنائع، ج: ۲، م: ۲۹۱-۲۹۴.

تبيان ————— په حنفي فقه كې د مهر احكام

د ټول مهر د سقوط صورتونه

ټول مهر ددې څلورو سببونو په شتون كې ساقطېږي:

۱- هغه بيلتون چې وروسته له نكاح، مخكې له جماع او صحيحه خلوت څخه پرته له طلاق نه واقع شي

هر هغه بيلتون چې د طلاق پرته تر نكاح وروسته، مخكې له دخول او صحيحه خلوت څخه واقع شي، نو دا ټول مهر ساقط كوي. برابره ده چې دا بيلتون د خاوند يا ميرمنې له خوا واقع شوی وي. ځكه چې دا بيلتون فسخه بلل كېږي او د عقد فسخه مخكې له دخول څخه د ټول مهر د سقوط سبب گرځي.

۲- له مهر څخه ابراء: له مهر څخه ابراء د دخول څخه مخكې او وروسته صحيح ده. او په ابراء سره د مهر سقوط لازمېږي.

۳- ټول مهر د خلعي بدل وي: كه چېرته د خلعي بدل مهر ټاكل شوی وي. له دخول مخكې او وروسته كه مهر لا نه وي قبض شوی، ټول مهر له خاوند څخه ساقط كېږي. او كه قبض شوی وي بېځه به هغه بيرته خاوند ته ورکوي. ۴- د ټول مهر هبه (بېنل): مخكې له قبض څخه د ټول مهر (عين وي كه دين) بېنل او وروسته له قبض څخه كه چېرې مهر عين وي^(۱).

د نيم مهر د سقوط صورتونه: هغه موارد چې نيم مهر ساقطوي عبارت دي له:

۱- يو ډول داسې دی چې د مهر نيمايي هم په ظاهر (شكل) او هم په معنی سره ساقطېږي

كه چېرې مهر ټاكل شوی وي او طلاق مخكې له نږدې والي څخه واقع شي. نو دلته د بېځې لپاره د نيمايي مهر حق ساقطېږي.

^۱ - پورته كتاب، ت: ۲، م: ۲۹۵.

تبيان ————— په حنفي فقه کې د مهر احکام

۲- بل ډول داسې دی چې په مانا سره نیمایي ساقطېږي، خو په ظاهر کې ټول مهر ساقط شي

دا هغه طلاق دی چې په کې د ښځې لپاره د متعې ورکول واجب دي.

نو هغه طلاق چې په کې د متعې ورکول واجب دي دوه ډوله دي:

۱- که په نکاح کې مهر نه وي ټاکل شوی: که چېرې مهر مسمی نه وي، وروسته له عقد څخه هم نه وي ټاکل شوی، او طلاق مخکې له نږدې والي څخه واقع شي.

۲- مهر فاسد وي: مهر د نکاح په وخت کې ټاکل شوی وي خو فاسد وي او طلاق مخکې له نږدې والي څخه واقع شي.

په دې دواړو مواردو کې د ټولو علماوو په نظر متعه واجب ده. واجب شوي متعه باید د مهر المثل له نیمایي څخه زیاته نه وي. دا د متعه حد دی، چې متعه باید تر دې زیاته نه وي. ځکه متعه د نیم مهر المثل بدل ده او بدل باید له اصل څخه زیات نشي^(۱).

په مهر کې د اختلاف رامنځ ته کیدل: په مهر کې د اختلاف رامنځ ته کیدل لاندې حالتونو ته شاملېږي:

۱- د زوجینو په حیات کې د مهر په اندازه کې د اختلاف رامنځ ته کیدل کله چې د زوجینو تر منځ د مهر په اندازه کې سره اختلاف پیدا شي. په دې اړه په حنفي فقه کې دوه نظرونه شتون لري:

۱- د امام ابوحنیفه او محمد رحمهما الله تعالی نظر: که د مهر په اندازه کې اختلاف وي او دواړه خواوې پرته له کومې بیښې ادعا وکړي. دواړو خواوو ته قسم ورکول کېږي او مهر المثل ته رجوع کېږي.

^۱ - بدائع الصنائع في ترتيب الشرائع، ۲: ۲، م: ۲۹۶-۳۰۴.

تبيان ————— په حنفي فقه کې د مهر احکام

۲- د ابویوسف او ابن ابی لیلی رحمهما الله تعالى نظر: په دې صورت کې د زوج خبرې ته اعتبار ورکول کېږي، مگر دا چې زوج د داسې مهر ادعا وکړي چې د زوجې له مقام او حیثیت سره مناسب نه وي. دلیل یې دا دی چې دلته د داسې عقد په بدل کې اختلاف رامنځ ته شوی چې په اقاله سره فسخ نه مني، نو په زیادت کې د منکر قول ته اعتبار ورکول کېږي، لکه: د خلعي په بدل کې چې اختلاف واقع شي.

دوی وايي چې دلته مهر المثل ته رجوع کول هیڅ معنی نه لري، ځکه د مهر د عدم تسمیه په وخت کې مهر المثل ته رجوع کېږي. دلته طرفین د مهر په تسمیه کې توافق، خو په اندازه کې یې سره اختلاف لري. چې همدا توافق د مهر المثل د وجوب مانع کېږي. او د دوی تر منځ قسم خوړلو ته هم کومه اړتیا نه لیدل کېږي، ځکه هغه وخت قسم خوړل کېږي چې عقد فسخه کیدونکی وي، خو دلته عقد بشپړ شوی او د مهر په مقدار کې رامنځ ته شوی اختلاف د عقد د فسخې سبب نه کېږي.

امام ابوحنیفه او امام محمد رحمهما الله تعالى وايي چې د نکاح شرعي صحت په خپله د مهر المثل موجب گرځي. او له دې مهر څخه برائت یواځې د یوې صحیح تسمیې (مهر ټاکلو) له لارې کېږي. نو کله چې د مهر په ټاکلي اندازه کې اختلاف رامنځ ته شي، دلته رجوع اصلي موجب (مهر المثل) ته ضروري کېږي^(۱).

^۱- المبسوط، للسرخسی (۵ / ۶۵) و اذا اختلف الزوجان في المهر، ففي قول أبي حنيفة و محمد رحمهما الله تعالى: يحكم مهر مثلها. و في قول أبي يوسف و ابن أبي ليلى رحمهما الله تعالى القول قول الزوج الا أن يأتي بشي مستنكر جدا. وجه قولهما: أنهما اختلفا في بدل عقد لا يتحمل الفسخ بالاقالة فيكون القول قول المنكر للزيادة، كما لو اختلف في البدل الخلع. و لا معنى للمصير الى تحكيم مهر المثل، لان وجود مهر المثل عند عدم التسمية، و هنا مع اختلافهما اتفاقا على اصل المسمى، و ذلك مانع وجوب مهر المثل. و لا معنى للتكاليف بينهما، لان التحالف لفسخ العقد بعد ثامنه، و النكاح لا يتحمل هذا النوع من الفسخ. و أما ابوحنيفة و محمد رحمهما الله تعالى قالوا لصحة النكاح في الشرع موجب، و هو مهر المثل لا تقع البراءة عنه الا بتسمية صحيحة فعند الاختلاف في السمي يجب المصير الى الموجب الاصلی.

تبیان ————— په حنفي فقه کې د مهر احکام

۲- که له زوجینو څخه یو کس وفات او بل کس ژوندی وي، د ژوندي کس او د میت د ورثې تر منځ د مهر په اندازه کې اختلاف رامنځ ته شي. که بینه موجوده وي د هغې مطابق پرېکړه کېږي. که بینه دلته بیا قسم او مهر المثل ته رجوع کېږي. یعنې حکم یې هماغسې دی لکه د ژونديو تر منځ چې د مهر په اندازه کې اختلاف رامنځ ته شوی وي^(۱).

۳- د دواړو د یو ځای مړینې څخه وروسته د ورثې تر منځ د اختلاف رامنځ ته کیدل

که ښځه او مېړه دواړه یو ځای وفات شي، نو دلته دوه حالتونه شتون لري: لومړی- دا چې د دواړو وارثان په دې کې سره توافق و لري چې د نکاح په وخت کې مهر نه و ټاکل شوی. دلته امام صاحب ابوحنيفه رحمه الله تعالی په دې نظر دی چې د ښځې د وارثانو لپاره مهر نشته دی. دلیل یې هم دا دی چې دا مهر د اوږد وخت وروسته له منځه ځي ځکه مهرالمثل د وخت په اختلاف سره بدلون مومي. نو که وخت ډیر تیر شي او د هغه وخت خلک مړه شي. قاضي ته به دا ستونزمنه شي چې د مهر المثل اندازه معلومه کړي. د همدې طریقي له مخې که چېرې وخت ډیر نه وي تېر شوی. نو بیا د هغې ښځې وارثانو ته مهر المثل د خاوند له ترکې څخه ورکول کېږي. بله لاره دا ده چې د نکاح له امله درې شيان واجبېږي:

- ۱- مهر مسمی تر ټولو قوي دی. د همدې امله نه د دواړو او نه هم د یوه له مرگ وروسته له منځه ځي.
- ۲- نفقه چې تر ټولو کمزورې ده د خپلې کمزورې مرتبې له امله هم د دواړو له مرگ او هم د یوه له مرگ وروسته له منځه ځي.

^۱- پورته کتاب. ټ: ۵، م: ۶۶.

تبیان ————— په حنفي فقه کې د مهر احکام

۳- مهر المثل چې منځنۍ دی. د همدې لپاره د دواړو له مرگ سره له منځه ځي خو د یوه له مرگ سره له منځه نه ځي. او صحابه کرام رضوان الله تعالیٰ عنہ په دې اړه اختلاف وکړ چې مهرالمثل د یوه له مرگ سره له منځه ځي کنه؟ بیا دا د دوی اتفاق شو چې د دواړو له مرگ سره له منځه ځي.

خو د اما ابو یوسف او محمد رحمهما الله تعالیٰ نظر دا دی چې د ښځې وارثانو ته د خاوند په ترکه کې مهرالمثل لازميږي. ځکه چې مهر المثل د عقد په واسطه واجب دی. لکه څرنګه چې د دواړو تر مړینه وروسته مسمی مهر نه ساقطیږي. همداسې مهرالمثل هم په هیڅ صورت کې نه ساقطیږي.

دوهم- دا چې د دواړو وارثان د مهر په تسیمه کې سره اتفاق ولري خو د مهر په اندازه کې یې ترمنځ اختلاف پیدا شي: که د خاوند او ښځې دواړو تر مړینې وروسته د ورثې تر منځ د مهر په اندازه کې اختلاف رامنځ ته شي، نو د حنفي فقهې له مخې دلته درې نظرونه شتون لري:

۱- امام محمد رحمه الله تعالیٰ: دلته مهر المثل ټاکل کېږي، ځکه چې مهر المثل د نکاح له امله واجب شوی او د دواړو تر مړینې وروسته هم پاتې دی.

۲- امام ابویوسف رحمه الله تعالیٰ: د خاوند د وارثانو خبره منل کېږي. مګر دا چې دوی د داسې څه ادعا وکړي چې د ښځې له حیثیت سره مناسب نه وي. دلته بیا مهر المثل ټاکل کېږي.

۳- امام ابوحنیفه (رحمه الله): د خاوند د وارثانو خبره منل کېږي. ځکه چې د دوی له نظره مهر المثل د دواړو تر مړینې وروسته نه پاتې کېږي.

په دې ټولو نظرونو کې که د ښځې وارثان د مهر په اړه واضح شواهد ولري، نو د هغوی خبره منل کېږي^(۱).

^۱ - المبسوط للسرخسی (۶۷/۵) فاما اذا مات معا فهنا فصلان. احدهما: أن يتفق الورثة أنه لم يكن في العقد تسمية. فقال أبو حنيفة رحمه الله تعالى: لا يقضي بشيء. الا ان مهر المثل يختلف باختلاف الاوقاف.

تبیان ————— په حنفي فقه کې د مهر احکام

د مهر له منځه تلل

که چېرې مهر ښځې ته له تسلیمې مخکې د خاوند په لاس کې له منځه لاړ شي. نو د مهر ټاکنه باطله نه ده بلکې د مهر ورکړه پر خاوند واجبه ده، که مهر مثلي وي عين مثل يې ورکړي. او که له هغو شيانو څخه وي چې مثل نه لري، نو بايد د هغې قيمت ورکړي^(۱).

د مهر له شرعي وجوب څخه وروسته به د حنفي فقهي په رڼا کې هغه ضمانتونه او ميکانيزمونه په گوته شي چې؛ د ښځې مالي حق (مهر) له ضياع څخه ساتي او د ترلاسه کولو لپاره يې شرعي لارې چارې برابرې. اگر چې دا موارد د پورته بحثونو په ترڅ کې له مشخصو ماخذو سره راغلي خو دلته د موضوع د ښه درک لپاره له نورو بحثونو څخه جلا کېږي.

فاذا تقادم العهد، وانقضى أهل ذلك العصر يتعذر على القاضي الوقوف على مقدار مهر المثل. و على هذا الطريق اذا لم يكن العهد متقادما يقضي بمهر مثلها. و الطريق الآخر: أن المستحق بالنكاح ثلاثة أشياء: السمي و هو الأقوي. و النفقة و هو الأضعف، و مهر المثل و هو المتوسط على ما قررنا. فالمسمى لا يسقط بموتهما و موت أحدهما، و النفقة لضعفها يسقط بموتهما و بموت أحدهما. و مهر المثل يتردد بين ذلك فيسقط بموتهما، و لا يسقط بموت أحدهما. لان ما تردد بين أصلين يوفر حظه عليهما. الا ترى أن صحابة رضوان الله عليهم اختلفوا أن مهر المثل هل يسقط بموت أحدهما فيكون ذلك اتفاقا منهم على أنه يسقط بموتهما. فانه يقضي لورثتيها في تركه الزوج مهر المثل في القياس. و هو قول أبي يوسف و محمد رحمهما الله تعالى. الان مهر المثل وجب بنفس العقد كالمسمى فكما لا يسقط المسمى بعد موتهما، فكذلك مهر المثل.

و الثاني: أن يختلف الورثة في المسمى، فاما اذا وقع الاختلاف في مقدار المسمى بعد موتهما. فعلى قول محمد رحمه الله تعالى: يصار الى تحكيم مهر المثل، لان من أصله أن مهر المثل لا يسقط بموتهما فيكون هذا كالالاختلاف الواقع بين الزوجين. ثو عند أبي يوسف رحمه الله تعالى القول قول ورثة الزوج الا ان ياتي بشيء مستنكر جدا، كما لو وقع الاختلاف في حياتهما. و عند أبي حنيفة رحمه الله تعالى القول قول ورثة الزوج ايضا، لان مهر المثل عنده لا يبغي بعد موتهما فلا يكمن المصير الى التحالف و تحكيم مهر المثل. فيبقى ظاهر الدعوى. و الانكار فيكون القول قول ورثة الزوج الا أن يقوم لورثة المرأة بينة على ما ادعوا من المسمى فحينئذ يقضى بذلك.

^۱ - پورته کتاب، ٥: ٧٠٠ م.

تبیان ————— په حنفي فقه کې د مهر احکام

۱- کله چې نکاح وشي، مهر مسمی د ښځې لپاره لازم گرځي او که مهر نه وي ټاکل شوي. بیا مهراصل ته رجوع کېږي. د دې څخه واضح کېږي چې که مهر په نکاح کې ټاکل شوی هم نه وي د ښځې دا مالي حق (مهر) نه ساقطېږي.

۲- مهر په نکاح سره د ښځې ملکیت گرځي او خاوند د مېرمنې له اجازې پرته په هغه کې د تصرف حق نه لري.

۳- د دې حق د خوندي ساتلو لپاره شریعت ښځو ته د معجل مهر له اخیستلو څخه مخکې خاوند ته د ځان له سپارلو څخه د انکار حق ورکړی دی.

۴- د ښځو د دې حق د خوندي کولو لپاره شریعت نارینه ته اجازه ورکړې تر څو مهر د عرف مطابق په قسطونو، معجل او مؤجل توگه ښځو ته ورکړل شي. خو نارینه له دې مهم مالي حق څخه د تېښتې حق نه لري.

۵- د خاوند له وفات سره د ښځې د میراث حق نه ضایع کېږي، بلکې د خاوند له مال څخه د میراث له ویش نه مخکې ښځې ته ورکول کېږي. د ښځې د وفات په صورت کې د ښځې ورته کولی شي دا حق د ښځې له خاوند څخه تر لاسه کړي.

۶- ښځې ته د دې حق ورکړل شوی چې د خاوند له خوا د مهر د نه ورکړې په صورت کې د محکمې له لارې خپل مهر تر لاسه کړي.

په دې توگه حنفي فقهې د ښځې د دې مالي حق د خوندي کولو لپاره پورته میکانیزمونه معرفي کړي دي. تر څو ښځو ته د خپل مهر د تر لاسه کولو توان ورکړي. دا ضمانتونه یواځې نظري حکم نه بلکې د عملي تطبیق لاري دي.

پایلي: د حنفي فقهې په رڼا کې د مهر تفصیلي احکام د حقوقي عدالت، د شریعت د مقاصدو او د نکاح د مالي تنظیم ژور انعکاس دی. دا احکام نه

تبیان ————— په حنفي فقه کې د مهر احکام

یوازې د ښځې د مالي حقونو د تحفظ لپاره وضع شوي، بلکې د نکاح د ژمنتیا او د مسؤلیت د توازن بنسټ هم جوړوي.

۱. د مهر ډولونه لکه: مهر المسمی او مهر المثل د حنفي فقهې په رڼا کې په دقیقو اصولو سره تنظیم شوي دي. مهر المسمی د طرفینو په رضایت ولاړ مهر دی، خو مهر المثل په هغه نکاح کې چې مهر نه وي په کې ټاکل شوی د عرف او د نجلی د پلار له اړخه د ورته ښځو د تعلیم، ښکلا، اخلاقو... او نورو ورته ځانگړتیاوو پر بنسټ ټاکل کېږي. د مهر تعجیل (زر ورکول) او تأجیل (په ځنډ ورکول) روا دی. دا ډولونه د مهر د پلي کولو لپاره انعطاف‌پذیر چوکاټ وړاندې کوي.

۲. د مهر د ترلاسه کولو لپاره په حنفي فقه کې شرعي او فقهې ضمانتونه موجود دي. لکه دا چې مهر د خاوند پر ذمه یو لازم دین گڼل شوی، او ښځه یې د عقد یا دخول سره مستحقه گرځي. د مهر د نه تسلیم، تعلل یا انکار په صورت کې ښځه کولای شي دعوی وکړي، او حتی د دخول نه انکار هم شرعاً مجاز گڼل کېږي، تر څو خپل حق ترلاسه کړي. دا ضمانتونه د ښځې د اقتصادي خونديتوب څرگندونه کوي.

په ټولنیزه توګه، حنفي فقه د مهر د احکامو په تنظیم کې یو منسجم، عادلانه او دیني بنسټ وړاندې کوي. د همدې لپاره د وخت او حالاتو له بدلون سره د فتوا له لارې د تطبیق وړتیا لري، نو د مهر ترلاسه کول، پلي کول او اصلاح باید د همدې فکري لارو پر مټ له شریعت سره همغږی او د معاصر انسان اړتیاوې پوره کړي.

وړاندیزونه

تبيان ————— په حنفي فقه کې د مهر احکام

- ۱- د جوماتونو خطیبانو او د ديني مدارسو علماوو ته مې وړاندیز دی چې د عامه پوهاوي لپاره د مهر اړوند شرعي احکامو په تشریح کې فعاله ونډه ولري. ترڅو د خلکو تر منځ د مهر په ټاکلو کې له افراط او تفريط څخه ډډه وشي.
- ۲- اړوندو حکومتی ادارو ته مې وړاندیز دی چې د مهر د افراط او تفريط د مخنیوي او په دې اړه په ټولنه کې د شته ناوړه دودونو د له منځه وړلو لپاره فعالې نظارتي برخې وټاکي.
- ۳- علمي او څېړنیزو مرکزونو ته مې وړاندیز دی چې په دې اړه خپلې علمي څېړنې د معاصرو موضوعاتو سره په همغږۍ پراخه کړي.
- ۴- درنو او متدینو کورنیو ته مې وړاندیز ده چې د مهر په ټاکلو کې د ښځې پوهې او خوښې ته درناوی وکړي. ځکه مهر د ښځې حق دی چې په کې د هغې د پلار، ورور او نورې کورنۍ لپاره هیڅ ډول حق شتون نه لري.

مآخذ

۱. قرآن کریم.
۲. ابن منظور، محمد بن مکرم بن علی، (ت ۷۱۱هـ)، لسان العرب، ناشر: دارصادر- بیروت، الطبعة: الثالثة، ۱۳۱۳ هـ.
۳. الزحيلي، وهبه بن مصطفى، الفقه الاسلامي و أدلته، الناشر: دارالفکر- سوریه - دمشق، الطبعة: الرابعة.
۴. البابرتي، محمد بن محمود، العناية شرح الهداية، الناشر: شركة مكتبة و مطبعة مصفي البابي الحلبي و أولاده بمصر، الطبعة: الأولى، ۱۳۸۹ هـ.
- السرخسي، محمد بن أحمد، (ت ۴۸۳ هـ)، المبسوط، الناشر: مطبعة السعادة - مصر.
- الکاساني، علاء الدين أبوبکر بن مسعود، بدائع الصنائع في ترتيب الشرائع، الطبعة الأولى، ۱۳۲۷-۱۳۲۸.

تبيان ————— په حنفي فقه كي د مهر احكام
الموصلي، محمود بن مودود، الاختيار لتعليل المختار، الناشر: مطبعة
الخلبي - القاهرة، ١٣٥٦ هـ .
البخاري، محمد بن اسماعيل بن ابراهيم، صحيح البخاري، الطبعة:
السلطانية، بالمطبعة الكبرى الأميرية ببولاق مصر، ١٣١١ هـ .
نخبة من اللغويين، المعجم الوسيط، ناشر: مجمع اللغة العربية بالقاهرة،
الطبعة: الثانية، ١٣٩٢ هـ .

معاون سرمحقق دكتور نورالله كوثر

تحليل ساختار حقوق در اندیشه اسلامي

ملخص البحث

لاشك أن الإسلام دين شامل يُعني بتحقيق العدل وحفظ الحقوق في جميع مجالات الحياة. يتسم البناء الحقوقي في الفكر الإسلامي بالشمولية والتكامل، مستنداً إلى التوحيد والفطرة الإنسانية، وهادفاً إلى تحقيق العدالة والكرامة البشرية. فالحقوق في الإسلام لا تُفهم على أنها قواعد قانونية مجردة، بل تُعد وسيلة لتحقيق مقاصد الشريعة والوصول إلى مرضاة الله تعالى، وعناية هذا المقال على أقسام الحقوق في الإسلام، لأن نظام الحقوق في الإسلام متكامل ومتوازن، يهدف إلى تحقيق العدالة، وصيانة كرامة الإنسان، وإرساء دعائم المجتمع الصالح. والالتزام بهذه الحقوق من أعظم القربات التي تقرب المسلم إلى الله عز وجل.

تنقسم الحقوق في الشريعة الإسلامية إلى: حقوق الله تعالى، وحقوق العباد، وحقوق مشتركة؛ وهي تعكس التوازن بين الجوانب الفردية والاجتماعية. كما أن العلاقة بين الحق والتكليف، والعدالة والأخلاق، تشكل جزءاً جوهرياً من هذا الهيكل، ومن خلال التحليل يتضح أن الفقه الإسلامي يمتلك قدرة ذاتية على الاستجابة للتغيرات الاجتماعية، شريطة الفهم الواعي والمتجدد ضمن أصوله الراسخة.

خلاصه: بی تردید اسلام دين همه جانبه است که به تحقق عدالت و حفظ حقوق در تمام عرصه های زندگی توجه دارد. ساختار حقوقی در اندیشه اسلامي با جامعیت و هماهنگی ویژه ای همراه است، که بر پایه ی توحید و

تبیان ————— تحلیل ساختار حقوق در اندیشه اسلامی

فطرت انسانی استوار بوده و هدف آن تحقق عدالت و کرامت انسانی می باشد. حقوق در اسلام به صورت قواعد خشک و صرفاً قانونی در نظر گرفته نمی شود، بلکه وسیله ای برای تحقق مقاصد شریعت و رسیدن به رضایت خداوند متعال شمرده می شود.

تمرکز این مقاله بر اقسام حقوق در اسلام است، زیرا نظام حقوقی در اسلام نظامی متکامل و متوازن است که هدف آن تحقق عدالت، پاسداری از کرامت انسانی و بنیادگذاری جامعه ای صالح می باشد. پایبندی به این حقوق از بزرگ ترین عباداتی است که انسان مسلمان را به خداوند متعال نزدیک می سازد.

حقوق در شریعت اسلامی به چند بخش تقسیم می گردد: حقوق خداوند متعال، حقوق بندگان و حقوق مشترک، این تقسیم بندی نشان دهنده تعادل میان ابعاد فردی و اجتماعی زندگی انسان است. همچنین، رابطه میان حق و تکلیف، عدالت و اخلاق، بخش اساسی این ساختار را تشکیل می دهد.

از رهگذر تحلیل، روشن می گردد که فقه اسلامی ظرفیت ذاتی برای پاسخگویی به تحولات اجتماعی را دارا می باشد، به شرط آن که درک آن آگاهانه و نوسازی آن در چارچوب اصول ثابت و بنیادی اش صورت گیرد.

مقدمه

الحمد لله الَّذي وضع الميزان، وأنزل الكتاب، وأمر بالعدل والإحسان، ونهى عن الظلم والطغيان، والصلوة والسلام على خير الأنام محمد وعلى آله وأصحابه أجمعين.

اسلام دینی جامع و کامل است که تمامی جنبه های زندگی انسان را در بر می گیرد. از جمله مهم ترین آموزه های اسلام، توجه عمیق به عدالت و رعایت حقوق افراد و جوامع است. در متون دین اسلام، اعم از قرآن کریم و سنت پیامبر اکرم ﷺ، بخش گسترده ای به بیان حقوق اختصاص یافته است.

تبیان ————— تحلیل ساختار حقوق در اندیشه اسلامی

اندیشه اسلامی، به مثابه یکی از کهن‌ترین نظام‌های فکری و معرفتی بشر، دارای ساختاری منسجم و نظام‌مند در عرصه‌های مختلف از جمله حقوق است. نظام حقوقی اسلام نه تنها متکی بر منابع اصیل مانند قرآن‌کریم و سنت نبوی است، بلکه با استفاده از ابزارهای اجتهادی چون قیاس، اجماع و مصالح، توانسته است ساختاری پویا و پاسخ‌گو به تحولات زمانه فراهم سازد. در این میان، فهم دقیق و تحلیلی از ساختار حقوق در اندیشه اسلامی، به‌ویژه در دوره‌ای که تحولات حقوقی و اجتماعی با شتابی فزاینده رخ می‌دهد، ضرورتی مضاعف یافته است.

این تحلیل مستلزم واکاوی بنیادهای معرفتی، اصول روش‌شناختی و غایات تشریعی این نظام حقوقی است. در این راستا، پرسش‌های متعددی مطرح می‌شود؛ از جمله این که مفهوم «حق» در اندیشه اسلامی چه تفاوتی با تلقی‌های معاصر دارد؟ چه نوع تقسیم‌بندی‌هایی در حقوق اسلامی وجود دارد؟ مهم‌تر از آن، ساختار درونی این نظام چگونه پیوستگی میان مبانی الهی و مقتضیات انسانی را برقرار می‌سازد؟

این مقاله در پی آن است تا با رویکردی تحلیلی، به تبیین ساختار حقوق در اندیشه اسلامی بپردازد. به علاوه، با تأکید بر فهم عمیق از عدالت در فقه اسلامی، نشان داده خواهد شد که حقوق اسلامی نه تنها جنبه تبعیدی دارد بلکه ظرفیت‌های گسترده‌ای برای استنباط، توسعه و انطباق با نیازهای جوامع انسانی در اختیار دارد.

مبرمیت موضوع

شناخت ساختار حقوقی در اندیشه اسلامی یا معرفت اقسام حقوق در اسلام، راهی است برای تحقق عدالت اجتماعی و فردی و نیز تضمین همزیستی مسالمت‌آمیز در جامعه اسلامی. ازین رو بحث در این مورد دارای اهمیت

تبیان ————— تحلیل ساختار حقوق در اندیشه اسلامی

بزرگیست که در متون دینی ما بدان به کثرت بطور کلی پرداخت گردیده که در این مقاله مجموع آنها را با چوکات بندی نوین با جزئیات آن سرهم و جمع نموده و تحلیل علمی آنرا نموده ایم.

سؤال اصلی: ساختار حقوقی در اندیشه اسلامی بر چه مبانی استوار است؟

سؤال های فرعی:

۱. چگونه میتوان ساختار حقوقی را تحلیل نمود؟
۲. ویژه گی های ساختار حقوقی در اندیشه اسلامی چیست؟
۳. اقسام عمده حقوق در اسلام کدام ها اند؟
۴. ساختار حقوقی در اسلام چگونه به تأمین عدالت، توازن میان حق و تکلیف، و پاسخ گویی به نیازهای اجتماعی در چارچوب شریعت می انجامد؟

هدف تحقیق

هدف این تحقیق بررسی و تحلیل ساختار حقوق در اندیشه اسلامی با تکیه بر مبانی قرآنی، احادیث نبوی و اجتهاد فقهاء، به منظور شناخت چارچوب های نظری و عملی حاکم بر تولید، تفسیر و اجرای احکام حقوقی در اسلام است.

روش تحقیق

این تحقیق بر مبنای روش کتابخانه ای و استقرائی تهیه گردیده است.

اقسام حقوق در اسلام

علماء و فقهای اسلام، حقوق را در اسلام به چند دسته تقسیم کرده اند؛ زیرا حق از منظر این دانشمندان بنابر اعتبارات مختلفی که دارد تقسیمات مختلف نیز دارد:

اول: حقوق به اعتبار صاحب حق به دو بخش تقسیم می گردد:

تبیان ————— تحلیل ساختار حقوق در اندیشه اسلامی

الف: حقوق الله. ب: حقوق العباد.

دوم: حق به اعتبار محل حق به حقوق مالی و غیر مالی، حقوق شخصی و حقوق عینی، حقوق مجرد و غیر مجرد تقسیم می‌گردد.

سوم: حق به اعتبار مؤیده به حق دینانی (وجدانی) و حق قضائی، تقسیم شده است.

این تقسیم‌بندی نه‌تنها در فهم احکام شرعی بلکه در تطبیق قضایی و اجتماعی آن‌ها نقش مهمی دارد. حقوق الله و حقوق العباد در شریعت اسلامی جایگاه ویژه‌ای دارد و حقوق الله بیشتر در حوزه عبادات، حدود، و شعائر اسلامی مطرح می‌شود. شناخت ویژگی‌های این حقوق، برای فهم دقیق‌تر نظام فقهی و تطبیق آن در جامعه ضروری است.

الف- حقوق الله

مراد از حقوق الله، آن واجبات و احکامی است که خداوند متعال بر بندگانش فرض گردانیده است، تا موجب اصلاح عقیده، تهذیب اخلاق، و سامان زندگی دنیوی و اخروی آنان گردد^(۱).

تعریف حقوق الله

حقوق الله به آن دسته از حقوقی گفته می‌شود که بین بنده و الله تعالی است و هدف اصلی آن حفظ دین، نظام اجتماعی و تهذیب نفس می‌باشد^(۲).

الله می‌فرماید: ﴿وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ﴾ [الذاریات: ۵۶]

۱- ابراهیم بن موسی، شاطبی، الموافقات، ج ۲ چاپ مشهور بن حسن آل سلمان، خبر، عربستان سعودی ۱۵۱۷ ه. ص ۳۳۸.

۲- علی بن محمد بزدوی، اصول بزدوی (کنز الوصول الی معرفة الاصول) ج ۱، ناشر: نور محمد کارخانه تجارت کتب، ص ۳۰۵.

تبیان ————— تحلیل ساختار حقوق در اندیشه اسلامی

(و نیافریدیم من انس و جن را مگر اینکه عبادت مرا بنمایند).

رسول الله صلی الله علیه وسلم در باره حقوق الله متعال از اصحاب کرامی می- پرسید که چیست؛ چنانکه امام بخاری رحمه الله روایت می کند: «عَنْ مُعَاذٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كُنْتُ رَدَفَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى حِمَارٍ يُقَالُ لَهُ عُفَيْرٌ فَقَالَ يَا مُعَاذُ هَلْ تَدْرِي حَقَّ اللَّهِ عَلَى عِبَادِهِ وَمَا حَقُّ الْعِبَادِ عَلَى اللَّهِ قُلْتُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ قَالَ فَإِنَّ حَقَّ اللَّهِ عَلَى الْعِبَادِ أَنْ يَعْبُدُوهُ وَلَا يُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا وَحَقُّ الْعِبَادِ عَلَى اللَّهِ أَنْ لَا يُعَذِّبَ مَنْ لَا يُشْرِكُ بِهِ شَيْئًا فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَفَلَا أُبَشِّرُ بِهِ النَّاسَ قَالَ لَا تَبَشِّرُهُمْ فَيَتَكَلَّبُوا»^(۱).

(از معاذ بن جبل رضی الله عنه روایت است که گفت: من پشت سر پیامبر صلی الله علیه وسلم بر الاغی سوار بودم که نامش عُفَيْر بود. پیامبر فرمود: ای معاذ! آیا می دانی حق الله، بر بندگان چیست و حق بندگان بر الله تعالی چیست؟ گفتم: الله تعالی و پیامبرش داناترند. فرمود: حق الله، بر بندگان این است که او را عبادت کنند و هیچ چیزی را با او شریک نسازند، و حق بندگان بر الله تعالی این است که کسی را که برای او شرکی قائل نشده باشد، عذاب ندهد. گفتم: ای رسول الله! آیا این مژده را به مردم ندهم؟ فرمود: نه، آنان را با این خبر شاد مکن که مبادا بر آن اتکال کنند (و عمل را ترک نمایند). مراد از واژه عبادت در اینجا عام بوده و عبارت از رعایت مجموعه اوامر و نواهی وی تعالی است که متضمن مصالح فردی و اجتماعی عباد است.

فقهایی کرام می گویند: "حقوق الله، آن دسته از حقوق اند که مستقیماً به خداوند تعلق دارد و در آنها مصلحت عمومی نهفته است، نه خصوصی".^(۲)

^۱ - أبو عبد الله، محمد بن إسماعيل، البخاري. صحيح البخاري، تحقيق: جماعة من علماء، طبع: السلطانية، بالمطبعة الكبرى الأميرية، بولاق مصر، ۱۳۱۱ هـ. ج ۹، ص ۱۱۴. شماره حدیث (۷۳۷۳).

^۲ - ابراهیم بن موسی، شاطبی، الموافقات، ج ۲، ص ۳۳۵.

تبیان ————— تحلیل ساختار حقوق در اندیشه اسلامی

اقسام و نمونه‌های حقوق الله

حقوق الله تعالی ﷻ شامل عقائد و عباداتی است که هر مسلمان مکلف به انجام آن است^(۱).

مهم‌ترین آن‌ها عبارت‌اند از:

الف- عقائد: توحید (یکتاپرستی) و سایر عقائد مربوط به بذات و صفات الله تعالی

بزرگ‌ترین حق الله، بر بندگانش، توحید او تعالی و ترک شرک است.

الله رب العزت می‌فرماید: ﴿فَاعْلَمْ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ﴾ [محمد: ۱۹].

(پس بدان که هیچ معبودی جز الله تعالی نیست).

«پس ثابت باش باین اعتقاد که نیست معبود برحق مگر الله»

یعنی بنابراین بر معرفت و آگاهی نسبت به حق استوار باش؛ در این آیت معنی توحید به خوبی بیان گردیده است.

هم‌چنانکه در حدیث فوق خواندیم نبی اکرم ﷺ فرمودند: «فَإِنَّ حَقَّ اللَّهِ عَلَى الْعِبَادِ أَنْ يَعْبُدُوهُ وَلَا يُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا»^(۲).

(حق الله تعالی بر بندگان این است که او را عبادت کنند و چیزی را با او شریک نسازند).

ب- عبادات

نماز: یکی از حقوق مهم و رکن اساسی که در حقوق الله است و از عبادات مهم بدنی محسوب می‌شود، نماز است که به عنوان ستون دین و نخستین

^۱- همان، ص ۳۳۶.

^۲- صحیح البخاری، شماره حدیث (۷۳۷۳).

تبیان ————— تحلیل ساختار حقوق در اندیشه اسلامی

عبادتی از حقوق الله بالای مسلمین است. و در قیامت نیز از آن پیشتر از هر چیزی دیگر بازخواست خواهد شد^(۱).

الله تعالی در باره نماز می‌فرماید: ﴿حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَىٰ وَقُومُوا

لِلَّهِ قَنِينًا﴾ [البقرة: ۲۳۸]

(پابند [اداء کننده] همه نمازها باشید، (به خصوص) نماز وسطی [نماز عصر]! و از روی خضوع و اطاعت، برای الله تعالی بپاخیزید!).

همچنان پیامبر ﷺ فرمود: «الْعَهْدُ الَّذِي بَيْنَنَا وَبَيْنَهُمُ الصَّلَاةُ، فَمَنْ تَرَكَهَا فَقَدْ كَفَرَ»^(۲).

میثاق میان ما و آنان نماز است؛ پس هر که آن را ترک کند، کافر شده است. **روزه:** یکی از حقوق دیگر الله تعالی جل جلاله بر بندگان روزه است، که این عمل بدنی، وسیله‌ای برای تربیت روح و تقویت تقواست.

الله ﷻ می‌فرماید: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ﴾ [البقرة: ۱۸۳]. (ای آنانکه ایمان آورده‌اید فرض گردانیده شده بر شما روزه).

زکات: زکات حق دیگری از حقوق الله بر بندگان است، زکات از عبادت مهم مالی محسوب گردیده، از یک طرف ادای بنده‌گی در حق الله تعالی است و از طرف دیگر زکات سبب تزکیه مال و روح گردیده و نیز کمک به فقراء و

^۱ - «عن يحيى بن يعمر، عن رجل من أصحاب النبي صلى الله عليه وسلم، قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: " أول ما يحاسب به العبد صلاته، فإن كان أتمها كتبت له تامة، وإن لم يكن أتمها قال الله عز وجل: انظروا هل تجدون لعبدي من تطوع، فتمكملوا بها فريضة؟ ثم الزكاة كذلك، ثم تؤخذ الأعمال على حسب ذلك » مسند أحمد (۲۷/ ۱۶۰ ط الرسالة)

^۲ - ابن ماجه أبو عبد الله محمد بن يزيد القزويني. سنن ابن ماجه، تحقيق: محمد فؤاد عبد الباقي، ناشر: دار إحياء الكتب العربية ج ۱، ص ۳۴۳.

تبیان ————— تحلیل ساختار حقوق در اندیشه اسلامی

مستمندان است؛ چنانکه الله تعالی فرموده است: ﴿خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِمْ بِهَا﴾ [التوبة: ۱۰۳].

(از اموال آنها صدقه‌ای (بعنوان زکات) بگیر، تا بوسیله آن، آنها را پاک سازی و تزکیه نمایی ایشان را به آن (پرورش دهی!).

همچنان می فرماید: ﴿وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ﴾ [النور: ۵۶].

(و نماز را برپا دارید، و زکات را بدهید، و رسول (رسول الله) را اطاعت کنید تا مشمول رحمت (او) شوید).

حج: حج حقی دیگری از حقوق الله است؛ این عبادت مشترک بین عبادت بدنی و مالی بوده و بر کسانی واجب است که توان مالی و جسمی دارند. الله تعالی جلت عظمته آنها را به عنوان حق خویش بر مردم (مؤمنین) معرفی می نماید، چنانکه فرموده است: ﴿وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ﴾ [آل عمران: ۹۷].

(و مر الله راست حق [حق الله تعالی است] بر مردم حج کردن بیت [بیت الله]
جهاد در راه الله ﷻ: جهاد در راه الله تعالی یکی از حقوق او تعالی ﷻ بر بنده های مکلف وی است که هرگاه شرایط آنها در یافتند باید برای اعلاء کلمة الله جهاد نمایند، الله رب العزت می فرماید: ﴿وَجَاهِدُوا فِي اللَّهِ حَقَّ جِهَادِهِ هُوَ اجْتَبَاكُمْ وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ مِثْلَهُ أُنَيبُكُمْ إِلَىٰ رَبِّهِمْ هُوَ سَمَّاكُمْ الْمُسْلِمِينَ مِنْ قَبْلُ وَفِي هَذَا لِيَكُونَ الرَّسُولُ شَهِيدًا عَلَيْكُمْ وَتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ فَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَاعْتَصِمُوا بِاللَّهِ هُوَ مَوْلَاكُمْ فَنِعْمَ الْمَوْلَىٰ وَنِعْمَ النَّصِيرُ﴾ [الحج: ۷۸].

(و در راه الله ﷻ جهاد کنید، به جهادی که شایسته اوست [حق جهادش را ادا نمایید!] او برگزید شما را، و نگردانید بر شما در دین هیچ چیزی مشکل [در

تبیان ————— تحلیل ساختار حقوق در اندیشه اسلامی

دین اسلام حرج کار سنگین و سختی بر شما قرار ندارد] از آیین پدرتان ابراهیم پیروی کنید؛ خداوند شما را در کتابهای پیشین و در این کتاب آسمانی «مسلمان» نامید، تا پیامبر گواه بر شما باشد، و شما گواهان بر مردم! پس نماز را برپا دارید، و زکات را بدهید، و به خدا تمسک جویید، که او مولا و سرپرست شماست! چه مولای خوب، و چه یاور شایسته‌ای!).

امر به معروف و نهی از منکر

فریضه امر بالمعروف و نهی عن المنکر یکی از اوامر و حقوق الله تعالی است که بنده‌های خویش را بدان مکلف نموده است، چنانکه در اوصاف مؤمنین می‌فرماید: ﴿يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ يُسْرِعُونَ فِي الْحَيَرَاتِ وَأُولَئِكَ مِنَ الصَّالِحِينَ﴾ [آل عمران: ۱۱۴]

(به الله و روز آخرت ایمان می‌آورند؛ امر به معروف و نهی از منکر می‌کنند؛ و در انجام کارهای نیک، پیشی می‌گیرند؛ و آنها از صالحانند).

اعتصام به عروة الوثقی: چنگ زدن به رسن محکم الهی یکی دیگر از حقوق الله تعالی بر بنده‌هایش است تا به آن چنگ زنند، زیرا قرآن به عنوان نمادی از ایمان راسخ و ارتباط استوار با الله معرفی شده است.

قرآن کریم، عبارت «عروة الوثقی» را دو بار ذکر نموده است: یکی در آیه ۲۵۶ سوره البقره و دیگری در آیه ۲۲ سوره لقمان. این عبارت به صورت استعاری به معنای ریسمان یا دستگیره‌ای محکم است که انسان با چنگ زدن به آن، به راه هدایت و نجات دست می‌یابد: ﴿فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَيُؤْمِنْ بِاللَّهِ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَىٰ لَا انْفِصَامَ لَهَا وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ﴾ [البقرة: ۲۵۶]

(پس هر کس به طاغوت کفر ورزد و به الله تعالی ایمان آورد، به دستگیره‌ای محکم چنگ زده است که گسستن ندارد؛ و الله تعالی شنوا و داناست)

تبیان ————— تحلیل ساختار حقوق در اندیشه اسلامی

همچنان در سوره لقمان الله تعالى می فرماید: ﴿وَمَنْ يُسْلِمْ وَجْهَهُ إِلَى اللَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَىٰ وَإِلَى اللَّهِ عَاقِبَةُ الْأُمُورِ﴾ [لقمان: ۲۲].

(و کسی که روی خود را به سوی خدا تسلیم کند و نیکوکار باشد، به دستگیره‌ای محکم چنگ زده است؛ و پایان کارها به سوی خداست.)
عروة الوثقی نمادی از ایمان خالص، توحید، و تسلیم کامل به الله رب العزت است. در آیه ۲۵۶ سوره البقرة، این عبارت در مقابل کفر به طاغوت قرار دارد؛ یعنی کسی که از شرک و طغیان دوری کند و به الله ایمان آورد، به حقیقتی استوار و نجات‌بخش چنگ زده است.

و در آیه ۲۲ سوره لقمان، تسلیم چهره (ذات خود) به الله تعالی و نیکوکاری، نشانه‌ای از تمسک به این دستگیره محکم است.

که این تعبیر از نوع تشبیه معقول به محسوس است؛ یعنی مفاهیم معنوی مانند ایمان، با چیزهای ملموس مثل دستگیره تشبیه شده‌اند تا فهم آن برای انسان آسان‌تر شود.

ویژگی‌های حقوق الله

علمای شریعت اسلامی حقوق الله را به آن دسته از حقوقی تعریف می‌کنند که مستقیماً به خداوند تعلق دارد و هدف آن‌ها حفظ مصالح عمومی و تقرب انسان به خداوند است.

چنانکه ابن قدامة المقدسی رحمه الله در کتاب المغنی می‌نویسد: "حقوق الله هي التي لا تختص بمصلحة فرد، بل تعود بالنفع على الجماعة و يراد بها التقرب إلى الله"^(۱)

^۱ - موفق الدين أبو محمد عبد الله بن أحمد بن محمد بن قدامة المقدسي. المغنی، ج ۱، تحقیق: الدكتور عبد الله بن عبد المحسن التركي، الدكتور عبد الفتاح محمد الحلو، ناشر: دار عالم الكتب للطباعة والنشر والتوزيع، الرياض - المملكة العربية السعودية طبع: سوم، ۱۴۱۷ هـ - ۱۹۹۷ م، ص ۲۵۶.

تبیان ————— تحلیل ساختار حقوق در اندیشه اسلامی

حقوق الله تعالى عبارت از همان حقوقی است که مختص به مصلحت فرد نبوده بلکه به منافع و مصالح اجتماع بر می‌گردد که هدف از آنها تقرب بسوی الله است.

۱- غیر قابل بخشش توسط دیگران

یعنی اگر کسی آن را ترک کند، تنها الله تعالى اختیار عفو یا عقوبت آنرا دارد. این حقوق، قابل بخشش توسط غیر الله نیست؛ بلکه تنها خداوند عَلَّامُ الْغُیُوبِ اختیار عفو یا مؤاخذه در مورد آن‌ها را دارد^(۱).

۲- دارای مصالح عامه

در حقوق مقصد اصلی مصالح عموم اجتماع بوده، لذا هدف آن‌ها صلاح جامعه و بندگان است.

۳- دارای اولویت شرعی

مقدم بر حقوق بندگان در بسیاری موارد است. هرگاه میان حقوق الله و حقوق غیر او تعالی تعارض واقع گردد حقوق الله مقدم است بر حقوق غیر الله.

۴- مبتنی بر رحمت و آسانی

مانند اجازه افطار روزه در حال مریضی یا سفر. در حقوق الله همواره یسر و آسانی است و در صورت عذر و ضرورت تخفیف و حتی معافیت از جانب او تعالی است.

امام غزالی^ع می‌فرماید: "حق خداوند، اصل همه حقوق است و جز با توبه یا رحمت الهی ساقط نمی‌گردد"^(۲).

ثمرات و آثار رعایت حقوق الله: - رضایت و محبت الله تعالی جلت عظمته؛

الله تعالی فرموده است: ﴿إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ﴾ [التوبه: ۴]

^۱- شاطبی، الموافقات، ج ۲، ص ۸.

^۲- احیاء علوم الدین، ج ۴، ص ۱۹.

تبیان ————— تحلیل ساختار حقوق در اندیشه اسلامی

(یقیناً الله تعالى دوست دارد متقیان را)

- رستگاری در آخرت و ورود به بهشت؛ الله تعالى می‌فرماید: ﴿إِنَّ الَّذِينَ ءَامَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ كَانَتْ لَهُمْ جَنَّاتُ الْفِرْدَوْسِ نُزُلًا﴾ [الکھف: ۱۰۷].

(کسانیکه ایمان آوردند و عمل صالح انجام دادند، بهشت فردوس جایگاهشان خواهد بود).

- امنیت، برکت و هدایت در زندگی دنیوی و اخروی؛ ﴿الَّذِينَ ءَامَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ أُولَٰئِكَ لَهُمُ الْأَمْنُ وَهُمْ مُهْتَدُونَ﴾ [الأنعام: ۸۲].

(کسانیکه ایمان آوردند و ایمان‌شان را با ظلم [شرک] آلوده نساختند، برای ایشان امن بوده و ایشان هدایت شده‌گان اند).

- آرامش قلب و استواری در مسیر زندگی؛ چنانکه الله تعالى در این باره فرموده است: ﴿مَنْ عَمِلَ صَالِحًا مِّن ذَكَرٍ أَوْ أَنَّثِي وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَنُحْيِيَنَّهٗ حَيٰوةً طَيِّبَةً﴾ [النحل: ۹۷].

(کسیکه عمل صالح کند چه مرد باشد یا زن در حالیکه مؤمن باشد، هرآئینه او را حیات پاکیزه می‌بخشیم).

حقوق الله متعال، اساسی‌ترین بخش دین اسلام را تشکیل می‌دهد و ادا کردن آن شرط ایمان راستین است. عباداتی چون نماز، روزه، زکات، حج و توحید، از جمله بارزترین مظاهر این حقوق اند^(۱).

لهذا هر مسلمانی باید تلاش کند تا این حقوق را به درستی بشناسد و در انجام آن کوتاهی نکند، زیرا اساس نجات انسان در دنیا و آخرت همین است.

^۱- النووي، شرح صحيح مسلم، ج ۱، ص ۲۴.

تبیان _____ تحلیل ساختار حقوق در اندیشه اسلامی

ب- حقوق العباد (حقوق بندگان)

حقوق العباد به آن دسته از حقوق گفته می‌شود که میان انسان‌ها جریان دارد و رعایت آن‌ها ضامن سلامت اجتماعی، امنیت و عدالت است. این حقوق آن زیادی دارد، مانند:

حق حیات (عدم قتل)

حق مال (عدم دزدی و غصب)

حق کرامت انسانی (حفظ حرمت آبرو و حیثیت)

حق خانواده (حقوق زن، شوهر، فرزندان، والدین)

حق همسایه

حق شهروندی: اگر شهروند مسلمان باشد دو نوع حقوق دارد یکی برادری مسلمانی و دیگر حق همسایه و شهروندی و اگر غیر مسلم باشد هم حق شهروندی و معاهد و اهل ذمه را دارد که در متون دینی ما به حقوق ایشان نهایت توجه گردیده است، چنانکه رسول اکرم π فرموده است: (عَنْ أَبِي بَكْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَنْ قَتَلَ مُعَاهِدًا فِي غَيْرِ كُنْهِهِ حَرَّمَ اللَّهُ عَلَيْهِ الْجَنَّةَ»^(۱)).

(کسیکه معاهد را بدون حش بشکشد، الله جل جلاله بروی جنت را حرام گردانیده است).

مجموعه این حقوق را می‌توان در این حدیث نبوی شریف ملاحظه نمود: «مَنْ كَانَتْ لَهُ مَظْلَمَةٌ لِأَخِيهِ مِنْ عَرَضٍ أَوْ مِنْ شَيْءٍ فَلْيَتَحَلَّلْهُ مِنْهُ الْيَوْمَ»^(۲).

^۱ - سنن أبي داود، ج ۳ ص ۸۳، شماره حدیث (۲۷۶۰) تحقیق: محیی الدین عبد الحمید.

^۲ - صحیح البخاری، حدیث شماره (۲۴۴۹).

تبیان ————— تحلیل ساختار حقوق در اندیشه اسلامی

(کسیکه وی ظلم بر برادرش بر گردن وی باشد [حقوق برادرش بالایش باشد] از ریختن آبرو یا چیزی دیگری باید خود را امروز از آن حلال بسازد-معافی بخواهد-).

حقوق خانواده و خویشاوندی

اسلام توجه خاصی به نظام خانواده دارد و برای هر عضو خانواده حقوق مشخصی تعیین کرده است:

حقوق والدین: نیکی، اطاعت در معروف و مشروع، احترام ﴿وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَنًا إِمَّا يَبْلُغَنَّ عِنْدَكَ الْكِبَرَ أَحَدُهُمَا أَوْ كِلَاهُمَا فَلَا تَقُلْ لَهُمَا أَفٍ وَلَا تَنْهَرْهُمَا وَقُلْ لَهُمَا قَوْلًا كَرِيمًا﴾ [الإسراء: ۲۳].

(و پروردگارت فرمان داده است که جز او را مپرستید و به پدر و مادر نیکی کنید. اگر یکی از آنها یا هر دوی ایشان در نزد تو به سن پیری رسیدند، به آنان «اف» مگو، و بر سر ایشان فریاد مزن و محترمانه با آن دو سخن بگو).

حقوق همسران

معاشرت به معروف، مهریه، نفقه ﴿وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذِي عَلَيْنَهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ وَلِلرِّجَالِ عَلَيْهِنَّ دَرَجَةٌ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ﴾ [البقرة: ۲۲۸].

(و برای زنان حقی است (که مردان باید ادا بکنند) همچنان که مردان بر زنان حقی دارند که باید بگونه شایسته ادا نمایند، و مردان بر زنان درجه برتری دارند، و خداوند عزیز و حکیم است).

حقوق فرزندان

تربیت، تعلیم و آموزش، نفقه طیب و حلال محبت و... در احادیث نبوی شریف بسیار موارد در این باره آمده است که به برخی آن اینجا اشاره خواهیم نمود: «عَنْ أَبِي رَافِعٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ لِلْوَلَدِ عَلَيْنَا حَقٌّ

تبیان ————— تحلیل ساختار حقوق در اندیشه اسلامی

كَحَقْنَاهُمْ عَلَيْهِمْ قَالَ نَعَمْ حَقَّ الْوَلَدُ عَلَى الْوَالِدِ أَنْ يُعَلِّمَهُ الْكِتَابَةَ وَالسَّبَاحَةَ
وَالرَّمَايَةَ وَأَنْ لَا يَرْزُقَهُ إِلَّا طَيِّبًا^(۱).

(از سیدنا ابو رافع رضی الله عنه روایت است می فرماید: که عرض کردم یا رسول الله آیا پسران بر ما حقی دارند؟ مانند حق ما بر ایشان؟ آنحضرت فرمودند بلی حق پسر بر پدر اینست که آموزش بدهد آنرا کتبات (نگاشتن) و آب بازی و نیزه بازی و اینکه وی را نفقه ندهد مگر حلال و طیب).

همچنان: «عَنِ الشَّعْبِيِّ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «رَحِمَ اللَّهُ وَالِدًا أَعَانَ
وَلَدَهُ عَلَى بَرِّهِ»^(۲). (از امام شعبی رحمه الله روایت است [مرسلا] که رسول الله صلى الله عليه وسلم فرمودند: الله تعالى رحم کند پدری را که کمک کند پسرش را بر نیکویی).

حقوق اقارب: صله رحم، همکاری و تعاون^(۳). الله رب العزت می فرماید: ﴿فَهَلْ
عَسَيْتُمْ إِنْ تَوَلَّيْتُمْ أَنْ تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ وَتَقَطَّعُوا أَرْحَامَكُمْ ۖ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ
لَعَنَهُمُ اللَّهُ فَأَصَمَّهُمْ وَأَعَمَّى أَبْصَرَهُمْ﴾ [محمد: ۲۲-۲۳].

(آیا اگر شما (از دستور الله) روی گردان شوید، جز این انتظار می رود که در زمین فساد کنید و پیوندهای خویشاوندی را قطع نمایید؟ اینان کسانی اند که الله تعالی آنان را لعنت کرده، گوش هایشان را کر و چشم هایشان را کور نموده است).
همچنان می فرماید: ﴿وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَيْكُمْ
رَقِيبًا﴾ [النساء: ۱].

^۱ - محمد بن علي بن الحسن بن بشر، أبو عبد الله، الحكيم الترمذي. نوادر الأصول في أحاديث الرسول،
محقق: عبد الرحمن عميرة، ناشر: دار الجيل - بيروت، ج ۲ ص ۳۴۸.

^۲ - مصنف ابن أبي شيبة، ج ۵، ص ۲۱۹.

^۳ - ابن قدامة، المغني، ج ۹، ص ۲۹۱.

تبیان ————— تحلیل ساختار حقوق در اندیشه اسلامی

و از خدایی پروا کنید که (در کارها) با نام او از یکدیگر درخواست می‌کنید و (نیز از قطع رابطه با) خویشاوندان بپرهیزید؛ همانا خداوند همواره مراقب شماست).

به همین‌گونه در احادیث شریف نیز حقوق صله رحمی با خویشاوندان به کثرت آمده چنانکه در صحیح البخاری روایت است: «عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ "مَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ، فَلْيَصِلْ رَحِمَهُ."»^(۱) (کسی که به الله تعالی و روز قیامت ایمان دارد، باید صله رحم کند - با خویشاوندان پیوند نیکی داشته باشد-).

همچنان در سنن ترمذی روایت است: «عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: "مَنْ أَحَبَّ أَنْ يُبَسِّطَ لَهُ فِي رِزْقِهِ، وَيُنْسَأَ لَهُ فِي أَثَرِهِ، فَلْيَصِلْ رَحِمَهُ."»^(۲). هر که دوست دارد روزی‌اش زیاد گردد و عمرش دراز شود، پس با خویشان خود صله رحم کند.

حقوق حاکم و مردم

در نظام سیاسی اسلام، هم حاکم بر مردم حق دارد و هم مردم بر حاکم حقوق دارند.^(۳)

حقوق حاکم بر مردم: اطاعت در غیر معصیت، نصیحت، عدم خیانت و عدم بغاوت علیه او تا ما دامیکه کفر بواح و آشکار از او دیده نشده باشد. حقوق مردم بر حاکم: عدالت، امنیت، رفع ظلم، تأمین معیشت خوب و مناسب و امثال این حقوق دیگر...^(۴).

^۱ - صحیح البخاری، حدیث شماره ۵۹۸۸.

^۲ - سنن ترمذی، حدیث شماره ۱۹۷۹.

^۳ - الماوردی، الأحكام السلطانية، ص ۲۳.

^۴ - والذي يلزمه من الأمور العامة عشرة أشياء: أحدها: حفظ الدين على أصوله المستقرة، وما أجمع عليه سلف

تبیان ————— تحلیل ساختار حقوق در اندیشه اسلامی

حدیث نبوی شریف این موضوع را به تفصیل چنین بیان نموده است: «أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ يَقُولُ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: (كُلُّكُمْ رَاعٍ، وَكُلُّكُمْ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ، الْإِمَامُ رَاعٍ وَمَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ، وَالرَّجُلُ رَاعٍ فِي أَهْلِهِ وَهُوَ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ، وَالْمَرْأَةُ رَاعِيَّةٌ فِي بَيْتِ زَوْجِهَا وَمَسْئُولَةٌ عَنْ رَعِيَّتِهَا، وَالْخَادِمُ رَاعٍ فِي مَالِ سَيِّدِهِ وَمَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ). قَالَ: وَحَسِبْتُ أَنَّ قَدْ قَالَ: (وَالرَّجُلُ رَاعٍ فِي مَالِ أَبِيهِ وَمَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ، وَكُلُّكُمْ رَاعٍ وَمَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ)»^(۱).

(عبدالله بن عمر رضي الله عنهما مي گوید: رسول الله صلى الله عليه وسلم فرمود: «هر کدام از شما مسئول است، و از هریک از شما، درمورد زیر دستانش سؤال خواهد شد. رهبر جامعه، مسئول رعیت می باشد. مرد، مسئول خانواده و زیر دستانش می باشد. زن در خانه شوهر، مسئول زیر دستان خود است. خدمتگذار، مسئول است و از او در مورد اموال صاحبش و مسئولیت های

الأمة، فإن نجم مبتدع أو زاغ ذو شبهة عنه، أوضح لها الحجة، وبين له الصواب، وأخذ بما يلزمه من الحقوق والحدود؛ ليكون الدين محروسا من خلل، والأمة ممنوعة من زلل. الثاني: تنفيذ الأحكام بين المتشاجرين، وقطع الخصام بين المتنازعين حتى تعم النصفة، فلا يتعدى ظالم، ولا يضعف مظلوم. الثالث: حماية البيضة والذب عن الحريم؛ ليتصرف الناس في المعايش، وينتشروا في الأسفار آمنين من تغرير بنفس أو مال. والرابع: إقامة الحدود؛ لتصان محارم الله تعالى عن الانتهاك، وتحفظ حقوق عباده من إتلاف واستهلاك. والخامس: تحصين الثغور بالعدة المانعة والقوة الدافعة حتى لا تظفر الأعداء بغرة ينتهكون فيها محرما، أو يسفكون فيها لمسلم أو معاهد دما. والسادس: جهاد من عاند الإسلام بعد الدعوة حتى يسلم أو يدخل في الذمة؛ ليقام بحق الله تعالى في إظهاره على الدين كله. والسابع: جباية الفيء والصدقات على ما أوجبه الشرع نضا واجتهادا من غير خوف ولا عسف. والثامن: تقدير العطايا وما يستحق في بيت المال من غير سرف ولا تقتير، ودفعه في وقت لا تقديم فيه ولا تأخير. التاسع: استكفاء الأمناء وتقليد النصحاء فيما يفوض إليهم من الأعمال وبكله إليهم من الأموال؛ لتكون الأعمال بالكفاءة مضبوطة، والأموال بالأمناء محفوظة. العاشر: أن يباشر بنفسه مشاركة الأمور، وتصفح الأحوال؛ لينهض بسياسة الأمة وحراسة الملة، ولا يعول على التفويض تشاغلا بلذة أو عبادة، فقد يخون الأمين ويغش»^(۱) الأحكام السلطانية للمواردي، ص ٤٠.

^۱ - صحيح البخاري، ١، ص ٣٠٤. شماره حدیث (٢٢٧٨).

تبیان ————— تحلیل ساختار حقوق در اندیشه اسلامی

دیگرش، سؤال خواهد شد. «راوي مي گوید: به گمانم آنحضرت ﷺ این جمله را نیز افزود که «مرد هم مسئول مال پدر خود می باشد. و همه شما مسئول هستید و از شما در مورد مسئولیت تان، سؤال خواهد شد».

اسلام دینی است که بر محور عدالت، توازن و رعایت حقوق بنا نهاده شده است. تقسیم‌بندی حقوق به حقوق الله، حقوق العباد، حقوق مشترک و دیگر اقسام، نشان از جامعیت و دقت نظام فقهی اسلامی دارد. اجرای این حقوق، موجب سلامت فرد، جامعه و رضایت خداوند متعال می‌گردد. بر همین اساس، شناخت و رعایت این حقوق برای هر مسلمانی واجب و ضروری است^(۱).

حقوق بندگان از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است؛ به طوری که در بسیاری از احادیث آمده است که خداوند از حق خود می‌گذرد ولی از حق بندگان نمی‌گذرد مگر اینکه صاحب حق راضی شود^(۲).

ج- حقوق مشترک (حقوق مشترک بین الله و بندگان)

برخی از حقوق، هم به خداوند مربوط می‌شوند و هم به بندگان؛ مانند: **نذر و قسم:** که متعلق به الله تعالی است، اما در ادای آن ممکن است به دیگران ضرر برسد^(۳).

کفارات: مانند کفاره قتل خطا که هم حق الله (توبه و کفاره) است و هم حق العبد (دیت)^(۴).

حد قذف: که هم جنبه دینی دارد (حفظ عفت عمومی) و هم جنبه اجتماعی (حفظ آبروی افراد)^(۵).

^۱ - ابن خلدون، المقدمة، ص ۲۵۵.

^۲ - فتح الباری، ابن حجر، ج ۱۲، ص ۸۸.

^۳ - السرخسي، المبسوط، ج ۵، ص ۳-۲۰.

^۴ - الشاطبي، الموافقات، ج ۲، ص ۲۲۱.

^۵ - الزركشي، المنثور في القواعد، ج ۱، ص ۵۳.

تبیان ————— تحلیل ساختار حقوق در اندیشه اسلامی

تفصیل حقوق انسان در اسلام

می‌توان گفت که حقوق انسان در اسلام از هر دین و مکتب و نظام بهتر و بیشتر رعایت گردیده است، مجموعه حقوقی که اسلام به انسان داده و آنرا حقش شمرده متعدد بوده به کرامت انسان، سلامت جسد، حفظ عقل، حفظ عرض و آبرو، حفظ و حرمت مسکن، حق مالکیت، انتقال و غیره تعلیق می‌گیرد (مگر در صورتیکه شخص مرتکب اعمال خلاف شرع گردد که مستوجب مجازات گردد) تفصیل برخی این حقوق قرار آتی اند:

۱) حق انسانیت و کرامت انسانی

الله سبحانه و تعالی انسان را من حیث یک مخلوق با امتیاز بدون در نظر داشت دین وی مکرم بیان داشته است الله سبحانه و تعالی می‌فرماید: ﴿وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَحَمَلْنَهُمْ فِي الْوَحْشِ وَالْبَحْرِ وَرَزَقْنَهُم مِّنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى كَثِيرٍ مِّمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا﴾ [الإسراء: ۷۰].

(ما آدمیزادگان را گرمی داشتیم؛ و آنها را در خشکی و دریا بر مرکب‌های راهوار حمل کردیم؛ و از انواع روزی‌های پاکیزه به آنان روزی دادیم؛ و آنها را بر بسیاری از موجوداتی که خلق کرده‌ایم برتری بخشیدیم).

انسان اشرف المخلوقات است، خالق متعال او را با ساختمان فیزیکی زیبا خلق نموده است: ﴿لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ﴾ [التین: ۴]. (هرآئینه [یقیناً] ما انسان را در بهترین صورت و تقویم آفریدیم).

اصل پیدایش وی بسیار پاک و مقدس است؛ زیرا بعد از خلقت صورت مادی آدم علیه السلام روح پاکی در وی دمیده شد: ﴿فَإِذَا سَوَّيْتُهُ وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُّوحِي فَقَعُوا لَهُ سَاجِدِينَ﴾ [الحجر: ۲۹].

تبیان ————— تحلیل ساختار حقوق در اندیشه اسلامی

(هنگامی که کار آن را به پایان رساندم و در او از روح خود یک روح شایسته و بزرگ دمیدم همگی برای او سجده کنید).

احترام به انسان و کرامت انسانی من حیث یک موجود با کرامت بدون در نظر داشت معیارهای نژادی، فکری و جنسیتی یکی از برنامه‌های حقوقی اسلامی می‌باشد که این حقوق شامل حقوق همسایه، حقوق همشهریان، حقوق همکاران و هم صنفان و غیره می‌گردد.

این حقوق اخلاقی حتی بعد از مرگ نیز توسط شخص رسول الله صلی الله علیه وسلم مراعات می‌گردید.

در حدیث شریف روایت صحیح البخاری چنین آمده: "عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْهُ قَالَ مَرَّ بِنَا جَنَازَةٌ فَقَامَ لَهَا النَّبِيُّ ﷺ وَقُمْنَا بِهِ فَقُلْنَا يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّهَا جَنَازَةٌ يَهُودِيٍّ قَالَ إِذَا رَأَيْتُمُ الْجَنَازَةَ فَقُومُوا"^(۱).

از حضرت جابر بن عبد الله رضی الله عنه روایت شده که از مقابل ما جنازه را گذراندند و نبی کریم ﷺ در مقابلش ایستاده شد و ما هم ایستاده شده برایش گفتیم که ای رسول الله صلی الله علیه وسلم! این جنازه شخص یهودی بود، گفت: هرگاه جنازه را دیدید در مقابلش ایستاد شوید.

در حدیث دیگری روایت است که وقتی برایش گفتند که او جنازه یهودی است فرمود: آیا او انسان نیست.^(۲)

^۱ - صحیح البخاری، کتاب الجنائز، حدیث شماره ۱۲۲۸.

^۲ - لَيْلَى قَالَ كَانَ سَهْلُ بْنُ حَنَافٍ وَقَيْسُ بْنُ سَعْدٍ قَاعِدَيْنِ بِالْقَادِسِيَّةِ فَمَرُوا عَلَيْهِمَا بِجَنَازَةٍ فَقَامَا فَقِيلَ لَهُمَا إِنَّهَا مِنْ أَهْلِ الْأَرْضِ أَيْ مِنْ أَهْلِ الذِّمَّةِ فَقَالَا إِنَّ النَّبِيَّ ﷺ مَرَّتْ بِهِ جَنَازَةٌ فَقَامَ فَقِيلَ لَهُ إِنَّهَا جَنَازَةٌ يَهُودِيٍّ فَقَالَ أَلَيْسَتْ نَفْسًا وَقَالَ أَبُو حَمْرَةَ عَنْ الْأَعْمَشِ عَنْ عَمْرِو عَنْ ابْنِ أَبِي لَيْلَى قَالَ كُنْتُ مَعَ قَيْسٍ وَسَهْلٍ رَضِيَ اللَّهُ

تبیان ————— تحلیل ساختار حقوق در اندیشه اسلامی

۲) حق زندگی: منظور از حق زندگی انسان در اسلام حفظ شخصیت انسانی در عناصر مادی آن مثل جسم به تمامی اعضاء و معنوی مثل کرامت و غیره می باشد. و هیچ کس حق ندارد زندگی یک شخص را از وی بگیرد و آنرا سلب نماید- مگر به حق اسلام که در نصوص شرعی بیان گردیده است- از همین سبب خالق متعال جَلَّ می فرماید: ﴿مِنْ أَجْلِ ذَلِكَ كَتَبْنَا عَلَىٰ بَنِي إِسْرَءِيلَ أَنَّهُ مَن قَتَلَ نَفْسًا بِغَيْرِ نَفْسٍ أَوْ فَسَادٍ فِي الْأَرْضِ فَكَأَنَّمَا قَتَلَ النَّاسَ جَمِيعًا وَمَنْ أَحْيَاهَا فَكَأَنَّمَا أَحْيَا النَّاسَ جَمِيعًا وَلَقَدْ جَاءَتْهُمْ رُسُلُنَا بِالْبَيِّنَاتِ ثُمَّ إِنَّ كَثِيرًا مِّنْهُمْ بَعَدَ ذَلِكَ فِي الْأَرْضِ لَمُسْرِفُونَ﴾ [المائدة: ۳۲]. (به همین جهت، بر بنی اسرائیل مقرر داشتیم که هر کس، انسانی را بدون ارتکاب قتل یا فساد در روی زمین بکشد، چنان است که گویی همه انسانها را کشته است).

به همینگونه هر کس، انسانی را از مرگ رهایی بخشد [نجاتش دهد]، چنان است که گویی همه مردم را زنده کرده است.

انسان منحیث انسان حق دارد که در جامعه زندگی نورمال داشته باشد، این حق از زمان موجودیت وی در رحم مادر آغاز و تا رفتنش ازین دنیا ادامه می یابد. به همین علت است که در اسلام اجهاض (از بین بردن طفل در رحم مادر) حرام گردید و کشتن دختران نوزاد که در اندیشه های تعصبی جاهلیت بود، ممنوع قرار داده شد:

﴿وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ مِمَّنْ إِمْلَاقٍ نَّحْنُ نَرْزُقُكُمْ وَإِيَّاهُمْ﴾ [الأنعام: ۱۵۱].

عَنْهُمَا فَقَالَا كُنَّا مَعَ النَّبِيِّ ﷺ وَقَالَ زَكَرِيَّا عَنْ الشَّعْبِيِّ عَنْ ابْنِ أَبِي لَيْلَى كَانَ أَبُو مَسْعُودٍ وَقَيْسٌ يَقُومَانِ لِلْجَنَازَةِ. حَدِيثٌ شَمَارُهُ ۱۲۲۹ كِتَابُ الْجَنَائِزِ، صَحِيحُ الْبُخَارِيِّ.

تبیان ————— تحلیل ساختار حقوق در اندیشه اسلامی

(و فرزندانتان را از (ترس) فقر، نکشید! ما شما و آنها را روزی می‌دهیم).
در طول زندگی بخاطر حفظ جان انسان، قصاص لازم گردید و حتی بعد از مرگ مثله نمودن و بی ادبی در مقابل اجساد مردگان تحریم شد.

۳) حق آزادی در حدود شریعت

آزادی در حدود تعیین شده شریعت یکی از مبادی مهم سیاست اسلامی می‌باشد این آزادی برای انسان زمانی حاصل می‌گردد که از قید غلامی غیر الله نجات یابد.

زشت‌ترین قید غلامی در فکر، اندیشه و عقیده باطل می‌باشد؛ از همین‌رو هنگامیکه مسلمانان برای نشر اسلام به فارس آمدند و حکومت‌های ظالمان مانع دعوت اسلام می‌شدند، مسلمانان برای نجات ملت‌های مظلوم و رساندن حق بطرف فارس حرکت نمودند.

رستم قوماندان قوت‌های فارس سه شب متواتر یک تن از رهبران مسلمانان را ملاقات می‌نمود و از آن سؤال می‌نمود که شما برای چی آمده‌اید: هر کدام ربعی بن عامر و حذیفه بن محسن و مغیره بن شعبه رضي الله عنهم أجمعين همه در قادسیه به رستم، می‌گفتند: الله (سبحانه و تعالی) ما را فرستاده است تا مردم را از عبادت بندگان به عبادت خالق یکتا بکشانیم و از تنگی دنیا به وسعت آن و از ظلم ادیان به عدالت اسلام.

"الله ابعثنا لنخرج من شاء من عبادة العباد إلى عبادة الله وحده، ومن ضيق الدنيا إلى سعتها ومن جور الأديان إلى عدل الإسلام"^(۱).

^۱ - عماد الدین، ابن کثیر. البداية و النهاية، ج ۷، چاپ بیروت، ۱۹۶۶ م. ص ۳۹. و محمد یوسف کاندهلوی، حياة الصحابة، ج ۶، ص ۴۸۴.

تبیان ————— تحلیل ساختار حقوق در اندیشه اسلامی

(الله ما را فرستاده تا ما هرکه را که او بخواهد، از بندگی بندگان به سوي بندگی الله تعالی ذات یگانه، و از تنگی دنیا به سوی وسعت آن، و از ظلم و ستم ادیان به سوی عدالت اسلام رهنمون کنیم).

هنگامیکه آزادی بشریت از قید غلامی زور گویان و ستمگران تضمین گردید، اسلام برای ملت‌های آزادی‌های ذیل را می‌دهد:

الف: آزادی دینی و عقیده برای غیر مسلمین از اهل ذمه و مستأمنین:

در دین مقدس اسلام هر کسی حق دارد که در حکومت اسلامی زندگی خویش را آزادانه سپری نماید و در طول تاریخ در بسا از سرزمین‌های اسلامی یهودی‌ها، نصاری، هندوها، بودایی‌ها و سایر پیروان ادیان مختلف آزادانه زندگی نموده‌اند و هیچ کسی حق ندارد که آنان را بزور مسلمان بسازد؛ زیرا در

آیت قرآن کریم است که: ﴿لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ﴾ [البقرة: ۲۵۶]

(در پذیرفتن دین اکراه و جبر نیست).

ولی خارج شدن از دین مقدس اسلام یک حق نیست بلکه جرم است؛ زیرا دین مقدس اسلام هم (دین است و هم قانون) بناءً کسیکه بعد از مسلمان بودن مرتد می‌شود در حقیقت بر علاوه منکر شدن از دین بر ضد قانون الهی نیز بغاوت نموده است؛ و سبب بی نظمی و اغتشاش در جامعه اسلامی می‌شود لذا باید سزای حد ارتداد بالای وی تطبیق گردد.

چنانکه در سنن ترمذی از امیر المؤمنین سیدنا عثمان بن عفان رضي الله عنه روایت گردیده ایشان از رسول الله صلی الله علیه وسلم نقل نموده می‌فرماید: «لَا يَحِلُّ دَمُ امْرِئٍ مُسْلِمٍ إِلَّا بِأَحَدٍ ثَلَاثَ زَنَا بَعْدَ إِحْصَانٍ أَوْ ارْتِدَادٍ بَعْدَ إِسْلَامٍ أَوْ قَتْلَ نَفْسًا بَغَيْرِ حَقٍّ فَقَتَلَ بِهِ فَوَ اللَّهِ مَا زَنَيْتُ فِي جَاهِلِيَّةٍ وَلَا فِي إِسْلَامٍ وَلَا ارْتَدَدْتُ مُنْذُ بَايَعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَلَا

تبیان ————— تحلیل ساختار حقوق در اندیشه اسلامی

قَتَلْتُ النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ فَبِمَ تَقْتُلُونِي^(۱).

(ریختن خون مسلمان مگر در سه مورد جایز نیست: مردی که زنا کرده در حالی که محصن است که باید رجم شود. یا مردی که کسی را بدون جهت کشته است. یا مردی که بعد از اسلامش به کفر باز گشته است...).

اما مراد از انتخاب اولی دین است که اگر کسی اصلاً به دین غیر از اسلام منسوب باشد، حکومت اسلامی وی را به اکراه و جبر به گرویدن بسوی اسلام وادار کرده نمی تواند و این معنی آیت قرآنی ﴿لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ﴾ [البقرة: ۲۵۶] است. (در قبول دین، اکراهی نیست).

وجه استدلال که بنده به عنوان محقق ازین آیت شریف می نمایم اینست: که در قبول اسلام به عنوان دین هیچ جبر و اکراه وجود ندارد، ازینرو مسلمان حق ندارد تا کدام یهودی، نصرانی و یا بت پرست را مجبور سازد تا اکراهاً وی مسلمان شود، رسول الله ﷺ هیچگاهی در زندگی خویش کسی را به پذیرش اسلام با زور و قوت وادار نساخته؛ زیرا او عقیده داشت که: ﴿لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ﴾

قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ﴾ [البقرة: ۲۵۶]

(نیست اکراه در دین یقیناً آشکار شده هدایت از گمراهی)

بر علاوه این عقیدهء مستحکمی که داشت بازهم الله (سبحانه و تعالی) برایش می فهماند که نباید که کسی را به زور و جبر به پذیرش اسلام مجبور سازد:

﴿أَفَأَنْتَ تُكْرِهُ النَّاسَ حَتَّى يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ﴾ [یونس: ۹۹]

(آیا تو مجبور می سازی مردم را تا مؤمن شوند)

و برای شخص رسول الله صلی الله علیه وسلم و امتش توصیه شده است که با اهل کتاب و سایر اهل ادیان رابطهء انسانی و اخلاقی را مراعات نموده، حتی در

^۱ - جامع الصحیح سنن الترمذی، أبو عیسی الترمذی السلمی، محمد بن عیسی، محقق: أحمد محمد شاکر،

ناشر: دار إحياء التراث العربی، بیروت، بی تا، ج ۴، ص ۴۶۰

تبیان ————— تحلیل ساختار حقوق در اندیشه اسلامی

مناقشات اعتقاد با آنان اسالیب نیک و خوب را مراعات نمایند. و یقول: ﴿وَلَا

تُجَدِلُوا أَهْلَ الْكِتَابِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ﴾ [العنکبوت: ٤٦]

(اهل کتاب جز به روشی که از همه نیکوتر است مجادله نکنید).

ولی ازینکه اسلام مجموعه از نظام‌ها و قوانین است بناءً کسیکه مسلمان می‌شود و بخواهد بر ضد نظام اسلام سرکشی نماید، مجازات می‌گردد.

ب: حق اظهار کلمه الحق یا آزادی بیان

در نظام سیاسی اسلام هر کسی حق دارد که آزادانه بدون توهین و تعرض بر عرض دیگران صحبت سالم نماید و هم چیزی درست بنویسد، ولی آزادی بیان در دین مقدس اسلام با آزادی بیان در نظام‌های غیر اسلامی فرق دارد؛ زیرا آزادی بیان در دین مقدس اسلام در داخل چوکات اخلاق و حدود شریعت اسلامی بوده و هیچکسی حق ندارد بر دین، مذهب، عقیده و مقدسات کسی توهین نماید و یا هم بالای کدام شخص چیزی را نشر نماید که سبب توهین آن شخص گردد.

انسان مسلمان در چوکات اخلاق اسلامی می‌تواند آزادانه پیشنهاد، انتقاد سالم و سازنده و ابراز نظر نماید.

هدف از آزادی بیان در اسلامی تطبیق عدالت در جامعه و محو هر نوع ظلم و بی‌عدالتی می‌باشد.

آزادی بیان در جامعه اسلامی برای اصلاح و رشد جامعه در عرصه‌های مختلف است، و به همین منظور مشوره به عنوان آزادی بیان در اسلام مشروع گردیده و حتی نبی اکرم صلی الله علیه وسلم را الله تعالی امر به اخذ مشوره از اصحاب کرام رضی الله عنهم نموده بود چنانکه می‌فرماید: ﴿وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ﴾ [آل عمران: ١٥٩].

تبیان ————— تحلیل ساختار حقوق در اندیشه اسلامی

چون مشوره ارایه آزادانه نظر است که مسشتار به مشوره گیرنده می‌دهد از همینرو می‌توان آنرا آزادی بیان قلمداد نمود. و جناب رسول الله ﷺ با اصحاب خود بسیار مشوره می‌کرد و از مشوره با اهل نظر و بصیرت و با کسانی که دارای علم و عقل بودند و از نیرو و ایمان قوی بر خوردار بوده در راه نشر دعوت اسلامی جان نثاری کرده بودند از مشوره با اینان هیچگاه منصرف نمی‌شد که هفت نفرشان از انصار و هفت دیگرشان از مهاجرین بودند و از آنجمله: حمزه، ابوبکر، جعفر، عمر، علی، ابن مسعود، سلیمان، عمار، حذیفه، ابو ذر، مقداد و بلال رضی الله عنهم و با دیگران نیز مشوره می‌کرد؛ لیکن در مشوره اکثراً به اینان مراجعه می‌کرد، لذا آنان بمثابة مجلس شوری بودند و آزادانه رأیه و نظر خویش را توأم با ادب در حضور آنحضرت قابل یادآوری است که مشوره برای امیر مظهر است، اما الزامی نیست بلکه امر استحسانی می‌باشد. رسول الله ﷺ برای امتش تعلیم داد که مشوره و اظهار نظر مثبت برای اصلاحات رهبریت یکی از مکلفیت‌های ایمانی مؤمنان می‌باشد.

در کتب سیرت به وضاحت آمده است: «حباب پسر منذر» هم چون کارشناس نظامی که آن سرزمین را خیلی خوب می‌شناخت گفت: ای پیامبر! آیا این جا را به اختیار خود برگزیده‌ای و امکان عوض کردن دارد؛ یا این که به دستور الله (سبحانه و تعالی) فرود آمده‌ای و عوض کردنش روا نیست؟ پیامبر ﷺ گفت: در صورتی که مصلحت نظامی و استراتژی مقتضی باشد، تغییر دادن محل ایرادی ندارد. حباب گفت: این جا برای ماندن مناسب نیست به مردم امر کن که حرکت کنند تا به کنار آبی که دشمن نزدیک‌تر است برویم و منزل گزینیم و چاه‌هایی را که پشت سر آن آب است پر کنیم و حوض‌های دیگری بسازیم و از آب پر کنیم و برای پیکار با دشمن خود را آماده نماییم. با این توضیح ما دارای آبیم و دشمن از آب محروم

تبیان ————— تحلیل ساختار حقوق در اندیشه اسلامی

خواهد بود. پیامبر فرمود: نظر درستی دادی و اشاره خوبی کردی.^(۱)

آن گاه پیامبر صلی الله علیه وسلم برخاست و لشکر را تا نزدیکی آبی که به دشمن نزدیک بود؛ سوق داد. پاسی از شب گذشت و چندین حوض و برکه را ساختند و بدین وسیله دشمن از آب، محروم گشت.

اما اگر بیان، مشوره و اظهار نظر در مقابل ولی امر و ائمه مسلمین باشد، باید به عنوان نصیحت و خیرخواهی صورت گیرد، ولی اگر در مقابل ظالم باشد به عنوان عبادت و جهاد فی سبیل الله تلقی می گردد، از همینرو بزرگترین جهاد، گفتن سخن حق در مقابل پادشاه ظالم است.

چنانکه در حدیث شریف آمده است:

«عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ طَارِقِ بْنِ شِهَابِ الْبُجَلِيِّ الْأَحْمَسِيِّ أَنَّ رَجُلًا سَأَلَ النَّبِيَّ ﷺ وَقَدْ وَضَعَ رِجْلُهُ فِي الْعَرَزِ: أَيُّ الْجِهَادِ أَفْضَلُ؟ قَالَ: «كَلِمَةُ حَقٍّ عِنْدَ سُلْطَانٍ جَائِرٍ»^(۲).

(از ابو عبد الله طارق بن شهاب بجلي احمسی رضی الله عنه روایت است که: شخصی از رسول الله صلی الله عنهم در حالیکه پایش را در رکاب نهاده بود، پرسید که: کدام جهاد برتر است؟ فرمود: سخن حق که در برابر پادشاه ستمگر گفته شود). لهذا این حق را اسلام به افراد جامعه داده تا اظهار کلمه الحق نمایند اگرچه هرکسی باشد که از جاده حق و عدالت عدول نمائید.

این بود مجموعه از حقوق در اندیشه اسلامی که به حقوق الله، حقوق العباد و حقوق مشترک میان الله تعالی و بنده گانش تعلق داشت.

۱- باده ناب ترجمه رحيق المختوم، ج ۱، ص ۳۰۸.

۲- رَوَاهُ النَّسَائِيُّ يُسْنَدٌ صَحِيحٌ.

نتیجه‌گیری

۱- ساختار حقوق در اندیشه اسلامی، برخاسته از جهان‌بینی توحیدی و مبتنی بر فطرت انسانی، نظامی جامع و منسجم از قواعد ارزشی و رفتاری را شکل می‌دهد که هم در حوزه فردی و هم اجتماعی کاربرد دارد. در این منظومه، حقوق نه صرفاً یک سازوکار قانونی، بلکه ابزاری برای تحقق عدالت، کرامت انسانی، و قرب الی‌الله محسوب می‌شود.

۲- حقوق در اسلام بر پایه منابع اصلی مانند قرآن کریم، سنت نبوی، اجماع و قیاس بنا شده و در تقسیم‌بندی آن می‌توان حقوق‌الله، حقوق‌العباد، و حقوق مشترک را مشاهده کرد؛ تقسیماتی که نشان از توجه به ابعاد مختلف زندگی بشر دارد.

۳- یکی از دیگر ویژگی‌های بارز ساختار حقوقی در اندیشه اسلامی، تقدم حق بر تکلیف در برخی حوزه‌ها، تأکید بر مسؤولیت‌پذیری، میان حق، عدالت و اخلاق است. بنابراین، تحلیل این ساختار نشان می‌دهد که فقه اسلامی نه تنها توانایی پاسخ‌گویی به نیازهای حقوقی جوامع اسلامی را دارد، بلکه با بازنگری و اجتهاد مستمر، قابلیت تعامل با تحولات جدید را نیز حفظ کرده است.

پیشنهادهات

۱- به اکادمی علوم افغانستان پیشنهاد می‌گردد تا در مورد ساختار های حقوقی در اسلام سیمینار علمی- تحقیقی و پروژه های علمی را در دورنمای کاری خویش بگنجانند

۲- به وزارت محترم ارشاد، حج و اوقاف پیشنهاد می‌گردد تا موضوع حقوق الله و حقوق العباد را در ضمن خطبه های جمعه به نمازگذاران برسانند.

۳- به وزارت محترم اطلاعات و فرهنگ پیشنهاد می‌گردد تا از طریق رسانه این موضوع را آگاهی عامه نموده و همه رسانی کنند.

فهرست منابع و مصادر

۱. قرآن کریم
۲. البخاری، أبو عبد الله محمد بن إسماعيل، الجعفي. صحيح البخاري، طبع: السلطانية، بالمطبعة الكبرى الأميرية، بولاق مصر، ۱۳۱۱ هـ.
۳. الترمذي، أبو عيسى، محمد بن عيسى بن سورة. سنن الترمذي، تحقيق و تعليق: أحمد محمد شاكر، ناشر: مكتبة مصطفى البابي الحلبي، طبع: الثانية، مصر ۱۳۹۵ هـ - ۱۹۷۵ م.
۴. الحكيم الترمذي، أبو عبد الله، محمد بن علي بن الحسن. نوادر الأصول في أحاديث الرسول، محقق: عبد الرحمن عميرة، ناشر: دار الجيل - بيروت.
۵. السجستاني، أبو داود سليمان بن الأشعث سنن أبي داود، ناشر: دار الكتاب العربي - بيروت
۷. الشيباني، الإمام أحمد بن حنبل. مسند الإمام أحمد بن حنبل، محقق: شعيب الأرنؤوط، ناشر: مؤسسة الرسالة، طبع: اول، ۱۴۲۱ هـ - ۲۰۰۱ م.
۸. العبسي الكوفي، أبو بكر عبد الله بن محمد بن أبي شيبة. المصنف، محقق: سعد بن ناصر أبو حبيب، ناشر: دار كنوز إشبيليا للنشر والتوزيع، رياض - سعودي، طبع: اول، ۱۴۳۶ هـ - ۲۰۱۵ م.
۹. القزويني، ابن ماجة أبو عبد الله محمد بن يزيد. سنن ابن ماجة، تحقيق: محمد فؤاد عبد الباقي، ناشر: دار إحياء الكتب العربية.
۱۰. ابن خلدون، عبد الرحمن بن خلدون. المقدمة، ناشر: دار الفكر، بيروت، طبع: اول، ۱۴۰۱ هـ - ۱۹۸۱ م.
۱۱. بزدوی علی بن محمد، اصول بزدوی «کنز الوصول الى معرفة الاصول» ناشر: نور محمد کارخانه تجارت کتب

تبيان ————— تحليل ساختار حقوق در اندیشه اسلامی

١٢. الزركشي، بدر الدين محمد بن عبد الله بن بهادر الشافعي. المنشور في القواعد الفقهية، تحقيق: د تيسير فائق أحمد محمود، ناشر: وزارة الأوقاف الكويتية، طبع: دوم، ١٤٠٥هـ - ١٩٨٥م.

١٣. السرخسي، محمد بن أحمد بن أبي سهل شمس الأئمة. المبسوط، ناشر: مطبعة السعادة - مصر.

١٤. الشاطبي، أبو إسحاق إبراهيم بن موسى بن محمد اللخمي. الموافقات، محقق: أبو عبيدة، ناشر: دار ابن عفان، طبع: اول، ١٤١٧هـ - ١٩٩٧م.

١٥. العسقلاني، أحمد بن علي بن حجر. فتح الباري شرح البخاري، ناشر: المكتبة السلفية - مصر. طبع: اول ١٣٨٠هـ.

١٦. الغزالي، أبو حامد بن محمد، إحياء علوم الدين، ناشر: دار المعرفة - بيروت
١٧. الماوردي، أبو الحسن علي بن محمد بن محمد بن حبيب البصري
البغدادی، الأحكام السلطانية، ناشر: دار الحديث - القاهرة. ٦

١٨. مبارکپوری، صفی الرحمن. رحيق المختوم، ترجمه: عبدالله خاموش هروی، طبع کتابخانه دانش، پشاور.

١٠. المقدسي، موفق الدين، أبو محمد عبد الله بن أحمد بن محمد بن قدامة. المغني، محقق: دكتور عبد الله بن عبد المحسن التركي، ناشر: دار عالم الكتب للطباعة والنشر والتوزيع، رياض، طبع: سوم، ١٤١٧هـ - ١٩٩٧م.

١١. النووي، أبو زكريا محيي الدين يحيى بن شرف. المنهاج شرح صحيح مسلم بن الحجاج، ناشر: دار إحياء التراث العربي - بيروت، طبع: دوم، ١٣

مفتی ذبیح الله حقانی

ظاهري او باطني مالونو کې د زکات د حکم څرنگوالی

الحمد لله رب العلمين والصلوة والسلام على سيد المرسلين وعلى آله وأصحابه
أجمعين، وبعد:

ملخص البحث

في هذا البحث، قُسمت الأموال من حيث وجوب الزكاة إلى قسمين رئيسيين: الأموال الظاهرة والأموال الباطنة. فالأموال الظاهرة هي التي تكون جليّة بيّنة، كالمواشي، والغلات الزراعية، وعروض التجارة، وهي مما لا يخفى على أعين الناس. أما الأموال الباطنة، فهي ما يكون في ملك الإنسان، ولكنها خفية، كالنقود والذهب والفضة. وبحسب المذهب الحنفي، فإن الزكاة في الأموال الظاهرة يجب على الدولة أن تقوم بجمعها من أصحابها، أما الزكاة في الأموال الباطنة فهي واجبة على المالك نفسه، ولو لم تطلع عليها الدولة، وذلك نظراً لطبيعة المال وظاهريته أو خفائه. وعليه، فإن الزكاة واجبة في كلا النوعين من الأموال، غير أن طريقة التطبيق وصلاحيّة الجهة الآخذة تختلف، وقد تناول هذا البحث هذا الموضوع بالتحليل والدراسة قدر الإمكان.

د بحث خلاصه

په دې مقاله کې د زکات د فرضیت له اړخه مالونه په دوه عمده برخو - ظاهري او باطني - ویشل شوي دي. ظاهري مالونه هغه دي چې ښکاره وي، لکه څاروي، زراعتي حاصل او سوداګریز مال، چې د خلکو له نظرونو پټ نه وي.

تبيان ————— ظاهري او باطني مالونو کې د زکات...

باطني مالونه هغه دي چې د انسان په مالکیت کې وي، خو پټ وي، لکه نقدي پیسې، طلا او سپین زر. د حنفي فقې له مخې په ظاهري مالونو کې زکات د دولت لخوا اخیستل واجب ګڼل شوی، خو په باطني مالونو کې یې اداء کول د مالک پر ذمه دي، که څه هم دولت پرې اطلاع ونه لري. د دې فرق علت د مال د ظاهريت او خفیت پر بنسټ دی، ځکه چې ظاهري مالونه د دولت تر نظارت لاندې راځي، خو باطني مالونه د فردي مسئولیت په اساس دي. په ټوله کې ویلی شو چې په دواړه قسمه مالونو کې زکات واجب دی، خو د تطبیق طریقه او د اخستنې صلاحیت یې مختلف دی، پدې مقاله کې پرې د امکان تر بریده بحث او څېړنه ترسره شوې.

اساسي توري

زکات، مال، ظاهري مالونه، باطني مالونه، شتمنی، نصاب، محاسبه، سوداګریز توکي، سپین زر، سره زر.

مقدمه

زکات یو الهي فریضه او مالي عبادت دی، چې د اسلامي ټولنې د اقتصادي توازن او ټولنیز عدالت د تأمین یوه مهمه وسیله ګڼل کېږي. په فقهي لحاظ، مالونه په دوه اساسي ډولونو وېشل شوي دي: ظاهري او باطني مالونه. دا تفکیک د زکات د اخذ، اداء، او مسئولیتونو په تعیین کې مهم رول لري. ظاهري مالونه هغه شتمني ده چې ښکاره وي، لکه مالونه، مواشي، غله، تجارتي سامان او داسې نور، او خلک یې په عام ډول ویني او د اسلامي حاکم له لوري یې د زکات اخیستل واجب ګڼل شوي. باطني مالونه بیا هغه دي چې پټ وي، لکه نقدي پیسې، طلا، سپین زر او نور شخصي شتمنی چې خلک پرې خبر نه وي، او د زکات اداء یې د فرد ضمیر ته سپارل شوې ده.

تبيان _____ ظاهري او باطني مالونو کې د زکات...

د خېړنې مېرمنیت: په ټوليزه توګه، د «ظاهري او باطني مالونو کې د زکات د حکم څرنگوالی» موضوع د دې لپاره غوره شوې چې د یاد مالونو زکات ټول اړخونه په ښه توګه توضیح شي، او خلک پوه شي چې زکات څه ډول ورکړل شي او د دې موضوع د انتخاب یوه وجه دا هم ده چې مسلمانانو ته د اسلامي اخلاقو او فقهې مسائلو په اړه پراخه پوهه ورکړل شي.

د خېړنې موخې

- د ظاهري او باطني مالونو پېژندل.
- د شریعت له نظره د ظاهري او باطني مالونو ترمنځ د زکات توپیر تشریح کول.
- د زکات د فقهې اړخونو په اړه معلومات ورکول، لکه د مال ډولونه چې زکات پرې واجب کیږي.

د خېړنې تګلاره

- یاده علمي مقاله کې له توصیفې-تحلیلي تګلارې څخه استفاده شوې.
- د لومړنیو (قرآن، حدیث) او ثانوي (فقهې کتابونه، مقالات) منابعو څخه استفاده شوې.

د مال پېژندنه

د مال لغوي معنی

مال مفرد ده، او د دې جمع اموال ده. د هر هغه څه نوم دی چې انسان یې ملکیت ولري^(۱).

(۱) معجم لغة الفقهاء» (ص ۳۹۶). المال: اسم لجميع ما يملكه الانسان .

وفي حاشية المعاملات المالية أصالة ومعاصرة (۱/۱۱۳): المال: مفرد، وجمعه أموال، والأصل: مول بالواو، ثم انقلبت الواو ألفاً لتحركها، وانفتاح ما قبلها، فصارت مالا. ورجل ماله: ذو مال، والفعل تمول ويقال: تمول فلان مالا: إذا اتخذ قنية من المال. ومنه قول النبي - صلى الله عليه وسلم -: "غير متمول مالا، وغير متأئل مالا". البخاري (۲۷۳۷)، ومسلم (۱۶۳۲). ويقال: مال الرجل يمال: كثر ماله، وما أمّوله: أي ما أكثر ماله.

تبيان _____ ظاهري او باطني مالونو کې د زکات...

د حنفي فقه په اصطلاح کې د مال تعريف

حنفي فقهاؤ د مال په تعريف کې مختلف تعبيرونه کارولي دي ، چې ځينو داسې تعريف کړی:

مال هغه څه ته ويل کېږي چې د انسان طبيعت ورته ميلان ولري، او د اړتيا د وخت لپاره يې ساتل کېدای شي ^(۱).

د زکات تعريف

لغوي معنى

زکات په لغت کې زیادت او پاکوالي ته وايي او د برکت په معنى سره هم راځي ^(۲).

حنفي فقه کې د زکات تعريف

هي تمليك مال مخصوص لشخص مخصوص فرضت على حر مسلم مكلف مالك لنصاب من نقد ولو تبراً أو حلياً أو آنية أو ما يساوي قيمته من عروض تجارة فارغ عن الدين وعن حاجته الأصلية ولو تقديراً ^(۳).

(۱) البحر الرائق شرح كنز الدقائق (كتاب البيع) (۲۷۷/۵) المال ما يميل إليه الطبع ويمكن ادخاره لوقت الحاجة.

المعاملات المالية أصالة ومعاصرة (۱/۱۱۳)، كشف الأسرار (۱/۲۶۸)، غمز عيون البصائر في شرح الأشباه والنظائر (۵/۴)،

وفي الدر المختار وحاشية ابن عابدين (رد المحتار) (۶/۴۴۹) المال ما يميل إليه الطبع ويجري فيه البذل والمنع

(۲) معجم المصطلحات والألفاظ الفقهية (۲/۲۰۳) الزكاة: لغة: النماء، والربح، والزيادة، من زكا يزكو زكاة وزكاء. وفي مجمع بحار الأنوار (۲/۴۲۹) الزكاة لغة الطهارة والنماء والبركة والمدح .

الإفصاح في فقه اللغة (۲/۱۲۷۵) وحقيقة الزكاة النماء والزيادة. زكا الزرع يزكو زكاء وزكاة وفي البحر الرائق شرح كنز الدقائق (۲/۲۱۶) الزكاة في اللغة : بمعنى النماء، وبمعنى الطهارة وبمعنى البركة يقال زكت البقعة أي بورك فيها وبمعنى المدح يقال زكى نفسه وبمعنى الثناء الجميل يقال زكى الشاه.

(۳) مراقي الفلاح شرح نور الإيضاح (ص: ۲۷۱)

تبیان ————— ظاهري او باطني مالونو کې د زکات...

زکات یو ټاکلی مال د تمليک (مالکیت سپارلو) په ډول یو ځانگړي مستحق کس ته ورکول دی. پر هر آزاد، مسلمان، بالغ او عاقل (مکلف) شخص باندې فرض شوې ده. پر هغه چا واجب ده چې د نصاب برابر مال ولري، که دا مال نقدې پیسې وي. که دا نقدې پیسې خامه طلا وي (تبر)، یا جوړ شوي گانې (حلي)، یا د سرو زرو لوبښي وي. یا داسې تجارتې مالونه ولري چې ارزښت یې د نصاب سره برابر وي. له قرض (پور) څخه فارغ وي؛ یعنې دومره مال ورسره وي چې د پور تر پرې کولو وروسته لا هم نصاب پاتې شي. او له خپلو اساسي اړتیاوو (لکه خوراک، جامې، کور، وسایل) څخه فارغ وي، که څه هم دا فارغوالی په اټکل سره وي.

د زکات مشروعیت

زکات د اسلام له مهمو عباداتو څخه دی، چې مشروعیت یې په قرآن، سنت، اجماع، ثابت شوی دی. دا د اسلام له پنځو ارکانو څخه یو دی.

۱. په قرآن کریم کې

زکات په ډېرو آیتونو کې د لمانځه (صلاة) سره یوځای ذکر شوی، چې دا یې د وجوب قوت او اهمیت ښيي:

قال تعالى: ﴿وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَارْكَعُوا مَعَ الرَّاكِعِينَ﴾^(۱).

(او لمونځ وکړئ او زکات ورکړئ او رکوع کونکو سره رکوع وکړئ).

۲. په احادیثو کې: قال رسول الله ﷺ: «بُنِيَ الْإِسْلَامُ عَلَى خَمْسٍ، شَهَادَةِ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، وَأَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ، وَإِقَامِ الصَّلَاةِ، وَإِيتَاءِ الزَّكَاةِ (۲).

(۱) البقرة: سورت ۴۳.

(۲) صحيح مسلم (۱/ ۴۵)

تبيان ————— ظاهري او باطني مالونو کې د زکات...

(رسول الله ﷺ وفرمايل: «اسلام پر پنځو (ستنو) ولاړ دی: دا شاهدي ورکول چې نشته بل معبود بر حق مگر الله، او محمد ﷺ د الله بنده او استازی دی، لمونځ قايمول، او زکات ورکول) دا حديث د اسلام بنسټيز اصول بيانوي. زکات د اسلام له هغو پنځو بنسټونو څخه يو دی چې د ټولنې د اقتصادي عدالت او فقر کمولو يو مهم وسيله ده. چې د مالدارو له مال څخه اخيستل کېږي او بې وزلو ته ورکول کېږي. دا حديث د زکات د وجوب، اهميت او د اسلام د يوه اساسي رکن په توګه مقام ښيي.

رسول الله ﷺ حضرت معاذ رض ته يمن ته د قاضي په توګه د تګ پر وخت وويل:

فَأَخْبِرْهُمْ أَنَّ اللَّهَ افْتَرَضَ عَلَيْهِمْ زَكَاةً فِي أَمْوَالِهِمْ، تُؤْخَذُ مِنْ غَنِيِّهِمْ فَتُرَدُّ عَلَى فَقِيرِهِمْ^(۱)

ژباړه: "هغوی ته ووايه چې الله تعالی د دوی په مالونو کې زکات فرض کړی دی، چې د شتمنو نه اخيستل کېږي او بې وزلو ته ورکول کېږي. دغه حديث د زکات پر فرضيت دلالت کوي، او دا څرګندوي چې زکات د مال يو واجب حق دی. (۲) .

۳. د امت اجماع

د ټولو فقهاوو، مفسرينو او محدثينو اجماع ده چې زکات فرض دی، او څوک چې د زکات وجوب نه مني، هغه له اسلامه وځي، او که څوک يې نه ورکوي، خو د وجوب منونکی وي، سخت ګناهګار بلل کېږي^(۳) .

(۱) صحيح البخاري باب ما جاء في دعاء النبي صلى الله عليه وسلم أمته إلى توحيد الله تبارك وتعالى (۹/ ۱۱۴).

(۲) عمدة القاري شرح صحيح البخاري (۲۳۳/ ۸) ، والبدر التمام شرح بلوغ المرام (۲۸۲/ ۴) فيه دلالة علي فرضية الزكاة، وأنها حق واجب في المال.

(۳) عمدة القاري شرح صحيح البخاري (۲۳۳/ ۸)

تبيان _____ ظاهري او باطني مالونو کې د زکات...

د زکات وړ مالونه

هغه مالونه چې پرمسلمان يې زکات ورکول فرض دي، په درې ډوله دي (۱) :

۱. نغدي پیسې: (سره زر، سپين زر، عرفي ثمن)

۲. سوداگريز مالونه

۳. خاړوی :

د زکاتي مالونو ډولونه

د زکات مالونه عموماً په دوه برخو ویشل شويدي (۲) .

۱. ظاهري مالونه

پېژندنه: ظاهر مال هغه دی چې په ښکاره ډول د انسان په ملکیت کې وي او

په مادي توگه څرگند وي، لکه: خاړوي، میوې او هغه مالونه چې هغې سره

تجار په عاشر تیریري ځمکې او زراعتي محصولات (فصلونه) (۳) .

قال ابن المنذر: انعقد الإجماع على فرضية الزكاة وهي الركن الثالث، قال صلى الله عليه وسلم: (بني الإسلام على خمس) وفيه قال: (وإيتاء الزكاة)، وقال ابن بطال: فمن جحد واحدة من هذه الخمس فلا يتم إسلامه، ألا ترى أن أبا بكر، رضي الله تعالى عنه، قال: لأقاتلن من فرق بين الصلاة والزكاة، وقال ابن الأثير: من منعها منكراً وجوبها فقد كفر.

نخب الأفكار في تنقيح مباني الأخبار في شرح معاني الآثار (۷/ ۴۷۸)

وقال أبو الفتح القشيري: من جردها كفر، وأجمع العلماء أن مانعها تؤخذ قهراً منه، وإن نصب الحرب دونها قتل، كما فعل أبو بكر - رضي الله عنه - بأهل الردة.

(۱) بدائع الصنائع (۲/ ۱۶) أموال الزكاة أنواع ثلاثة أحدها: الأثمان المطلقة وهي الذهب والفضة، والثاني: أموال التجارة وهي العروض المعدة للتجارة، والثالث: السوائم

(۲) بدائع الصنائع في ترتيب الشرائع (۲/ ۳۵) فمال الزكاة نوعان ظاهر وهو المواشي والمال الذي يمر به التاجر على العاشر، وباطن وهو الذهب والفضة وأموال التجارة في مواضعها

(۳) بدائع الصنائع فصل بيان من له المطالبة بأداء الواجب في السوائم والأموال الظاهرة [(۲/ ۳۵) فمال الزكاة نوعان ظاهر وهو المواشي والمال الذي يمر به التاجر على العاشر، وباطن وهو الذهب والفضة وأموال التجارة في مواضعها أما الظاهر فللإمام ونوابه وهم المصدقون من السعاة والعشار ولاية الأخذ.

تبيان _____ ظاهري او باطني مالونو کې د زکات...

۲. باطني مالونه

پېژندنه: باطني مالونه هغه مالونه دي چې په خپلو ځايونو کې پراته وي لکه معدنونه، سره او سپين زر او د تجارتي مالونو قيمتونه د باطني مالونه بلل کيږي^(۱).

د ظاهري مالونو نصاب او د زکات حکم څرنگواليد ظاهري مالونو نصاب

نصاب د مال نوعيت پورې تړاو لري، د بېلگې په توگه: د سپينو زرو او د سرو زرو نصاب ټاکل شوی دی او همدارنگه نور مالونه لکه د څارويو، غلې او زراعت محصولات هم ځانگړی نصاب لري.

الف) د څارويو لپاره نصاب

چې يو تن، د وزو، د پسونو، د غواوو او اوبسانو رمه ولري نو د هر ډول څارويو لپاره ځانگړی نصاب او مقدار ټاکل شوی:

۱. اوبسان: که ۵ يا زيات وي، زکات پرې فرض دی^(۲).
۲. غواوې: که ۳۰ يا زياتې وي، زکات پرې فرض دی^(۳).
۳. وزې او پسونه: که ۴۰ يا زيات وي، زکات پرې فرض دی^(۴).
۴. د زکات اندازه د څارويو په شمېر او ډول پورې اړه لري.

(۱) بدائع الصنائع في ترتيب الشرائع (۳۵ / ۲) فمال الزكاة نوعان ظاهر وهو المواشي والمال الذي يمر به

التاجر على العاشر، وباطن وهو الذهب والفضة وأموال التجارة في مواضعها

(۲) المبسوط للسرخسي (۱۵۰ / ۲) (قال) وليس في أربع من الإبل السائمة صدقة لحديث علي - رضي الله عنه - أن النبي - صلى الله عليه وسلم - قال «من لم يكن عنده إلا أربع من الإبل فلا زكاة عليه وإذا كانت خمسا ففيها شاة».

وفي اللباب في شرح الكتاب (۱۳۸ / ۱) (فإذا بلغت خمسا سائمة) وهي المكتفية بالرعي المباح أكثر العام لقصد الدر والنسل (وحال عليها الحول ففيها شاة) ثنى ذكر أو أنثى.

(۳) المبسوط للسرخسي (۱۸۷ / ۲) ليس فيما دون ثلاثين بقرة سائمة صدقة وفي ثلاثين منها تبعة أو تبعة.

(۴) المبسوط للسرخسي (۱۸۲ / ۲) ليس في أقل من أربعين من الغنم السائمة صدقة، فإذا كانت أربعين ففيها شاة.

تبيان _____ ظاهري او باطني مالونو کې د زکات...

د زکات حکم څرنگوالی

په فقه حنفي کې مسلمان ته اړینه ده چې د ظاهري مالونو څخه زکات ورکړه هغه د نصاب حد ته ورسې (۱).

ب) د کرنیز حاصلات (زروع) لپاره نصاب

ځمکنی حاصلات: چې زکات یې لسمه برخه او یا شلمه برخه ده (عشر یا نصف عشر) (۲) دا هم د زکات یو ډول دی.

د ځمکې حاصلات (عشر، نصف عشر او د زکات حکم څرنگوالی

"عشر" (لسمې برخې او "نصف عشر" (شلمې برخې) ته وايي، عشر له هغو ځمکو اخیستل کېږي چې فصل یې زیات ځلي په باراني اوبو یا په داسې ویالو څړوبېږي چې له لویو سیندونو څخه سرچینه اخلي.

او که زیات ځلي د ماشین په اوبو څړوبېږي بیا "نصف عشر" دی او که نیمایي د باران او نیمایي د ماشین په اوبو څړوبېږي؛ نو په نیم فصل کې "عشر" او په نیمایي کې به "نصف عشر" وي (۳).

که اوبه په طبیعي ډول وي، ۱۰٪ زکات واجب دی، او که اوبه د لگښت په بدل کې راوستل شوي وي، ۵٪ زکات ورکول کېږي.

(۱) النتف في الفتاوى (۱/ ۱۶۶) واما التي في المال احدها النصاب الكامل ونصاب الذهب عشرون مثقالا ونصاب الفضة مائتا درهم ونصاب متاع التجارة اذا بلغ قيمته مائتي درهم او عشرون مثقالا من الذهب.

وفي حاشية النتف: والمثقال: مقداره درهم . وثلاث اسباع درهم، معجم

(۲) الأصل المعروف بالمبسوط للشيباني باب عشر الأرض (۲/ ۱۵۷) محمد عن أبي حنيفة عن حماد عن إبراهيم إن في كل شيء أخرجت الأرض العشر ونصف العشر.

(۳) الأصل المعروف بالمبسوط للشيباني باب عشر الأرض (۲/ ۱۵۷) قال بلغنا عن النبي صلى الله عليه وسلم أنه قال العشر فيما سقت السماء أو سقى سيحاً ونصف العشر فيما سقى بسواني قلت رأيت ما سقى بدالية أو نحوها أهو بمنزلة السانية قال نعم وفيه نصف العشر وكل أرض من أرض العشر سقته السماء أو سقى سيحاً ففيه العشر وكل شيء سقى من ذلك بدالية أو سانية أو نحوها ففيه نصف العشر محمد عن أبي حنيفة عن حماد عن إبراهيم إن في كل شيء أخرجت الأرض العشر ونصف العشر.

تبيان _____ ظاهري او باطني مالونو کې د زکات...

د باطني مالونو، د نصاب اندازه او د زکات حکم څرنگوالي.

په اسلامي شريعت کې مسلمان ته اړینه ده چې د باطني مالونه څخه چې د نصاب حد ته ورسېږي او يو کال پرې تېر شوی وي زکات ورکړي او په حنفي فقه کې د زکات د مالونو ډولونه مشخص شوي دي، چې هر ډول مال د زکات د شرايطو او نصاب تابع دی. چې وضاحت په لاندې ډول دی:

الف) د نغدو پیسو نصاب

هر ډول نغدې پیسې (سره زر، سپين زر، بانکي حسابونه) چې د نصاب حد ته رسېدلې وي او يو کال پرې تېر شوی وي ^(۱). پخوا د سرو زرو او سپينو زرو شکل درلود. د سرو زرو نصاب شل مثقاله دی چې اوه نیمې تولې دی (۸۷،۴۷۹ گرامه) کيږي او سپين زر دوه سوه درهم چې دوه پنځوس نیمې تولې ده چې (۶۱۲،۳۵ گرامه) کيږي. په اوسني عصر کې هر ډول نغدې پیسې (لکه کاغذي پیسې یا بانکي حسابونه) په دې کې شاملې دي د زکات نصاب د سرو زرو یا سپينو زرو په قیمت يې محاسبه کيږي ^(۲).

د نغدو پیسو د زکات حکم او محاسبه

- که د سرو زرو نصاب ۸۷.۴۸ گرامه او د سپينو زرو نصاب ۶۱۲.۳۶ گرامه ته ورسېږي، زکات پرې فرض دی.

(۱) سنن أبي داود (۲/ ۱۰۰) عن علي رضي الله عنه، عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: «إذا كانت لك مائتا درهم، وحال عليها الحول، ففيها خمسة دراهم، وليس عليك شيء - يعني - في الذهب حتى يكون لك عشرون ديناراً.

وفي التنف في الفتاوى للسعدي (۱/ ۱۶۶) وأما التي في المال أحدها النصاب الكامل ونصاب الذهب عشرون مثقالاً ونصاب الفضة مائتا درهم.

(۲) بدائع الصنائع في ترتيب الشرائع [فصل مقدار الواجب في زكاة الفضة] (۲/ ۱۸) وأما مقدار الواجب فيها فربع العشر وهو خمسة من مائتين؛ للأحاديث التي روينها إذ المقادير لا تعرف إلا توقيفا وقوله - صلى الله عليه وسلم - : «هاتوا ربع عشور أموالكم» وخمسة من مائتين ربع عشرها.

تبيان _____ظاهري او باطني مالونو كې د زكات...

- د نغدو پيسو لپاره د زكات نصاب د سرو زرو يا سپينو زرو په قيمت محاسبه كېږي.

- د زكات اندازه: ۲.۵٪ (¼ يا يوه څلورمه برخه) (۱) .

- نغدې پيسې (افغانۍ، ډالر وغيره): د نغدو پيسو نصاب د سرو يا سپينو زرو له مخې ټاكل كيږي، كه

نغدې پيسې د سپينو زرو دوه پنځوس نيمو ټولو (۶۱۲،۳۵ گرامه) قيمت ته ورسېږي؛ نو زكات پرې واجب دى، د بېلگې په توگه يو تن ۲۰۰۰۰۰ افغانۍ لري نو زكات يې ۲۰۰۰۰۰ تقسيم ۴۰ مساوي ۵۰۰۰ افغانۍ يې زكات دى.

يادونه

د سرو زرو اوه نيمې ټولې (۸۷،۴۷۹ گرامه) او سپينو زرو دوه پنځوس نيمې ټولې (۶۱۲،۳۵ گرامه) نصاب د هغه چا لپاره دى چې يوازې سره يا سپين زر ولري، نغدې پيسې او تجارتي توکي ورسره نه وي خو كه له سرو او سپينو زرو سره كوم بل د زكات وړ مال وي؛ نو د ټولو په قيمت لگول كيږي، كه قيمت يې اوه نيمې ټولې سره زرو يا دوه پنځوس نيمې ټولې سپينو زرو قيمت ته ورسېږي؛ نو زكات پرې فرض دى او زكات اندازه ۲.۵٪ ده، چې يعنې ۴۰/۱ برخه يې بايد ورکړل شي.

ب) سوداگريز مالونه (عروض التجارة)

سوداگريز توکي: هغه توکي دي چې د تجارت په نيت اخيستل شوي وي او په اړه يې تر دمگړۍ د تجارت نيت پاتې وي ، لکه اجناس، وسايل، دوکان او د دوکان سودا، تجارتي ځمکه، کور، دواخانه، فابريکه اوداسي نور نور توکي

(۱) بدائع الصنائع في ترتيب الشرائع [فصل مقدار الواجب في زكاة الذهب] (فصل) (۲/ ۱۸): وأما مقدار الواجب فيه فربع العشر بحديث عمرو بن حزم وحديث علي - رضي الله عنهما لأن نصف مثقال من عشرين مثقالاً ربع عشره.

تبيان ————— ظاهري او باطني مالونو کې د زکات...

ياداسې نور خېزونه چې په گودام کې د تجارت او سوداگرۍ په موخه ايښي وي او هغه څاروي چې د تجارت لپاره ساتل کېږي، لکه اوبښان، غواوې، پسونه، او وزې چې اصلي موخه يې گټه اخيستنه او تجارت وي^(۱).

په سوداگريزو توکو کې د زکات حکم څرنگوالی

که چېرې سوداگر د سوداگرۍ مالونه يا د سوداگرۍ لپاره د پانگې په توگه مالونه ولري (لکه جايداد، څاروي، سامانونه، يا نور توکي)، نو د دې مالونو د قيمت په اساس بايد زکات ورکړ شي^(۲).

د سوداگريزو توکو د زکات ورکولو محاسبه

د سوداگر د سوداگرۍ د مالونو په اړه، که چېرې دغه مالونه د يو کال لپاره په ملکيت کې وي، نو د مالونو ټول ارزښت محاسبه کېږي او د هغه څخه ۲.۵٪ زکات ورکول کېږي^(۳).

(۱) النتف في الفتاوى للسعدي (۱/ ۱۶۹) والوجه الثاني مال التجارة ففيه الزكاة وما اشتره للتجارة من شيء ففي قيمته الزكاة.

وفي المبسوط للسرخسي باب العشر (۲/ ۲۰۰) فإن قال المسلم: دفعت صدقتها إلى المساكين صدقه على ذلك لو حلف بخلاف السوائيم؛ لأن في عروض التجارة كان الدفع إلى المساكين مفوضاً إليه قبل المرور به على العاشر، وفي السوائيم كان حق الأخذ للإمام

(۲) المبسوط للسرخسي [كتاب الزكاة] باب زكاة المال (۲/ ۱۹۰) أن الزكاة تجب في عروض التجارة إذا حال الحول عندنا.

(۳) بدائع الصنائع في ترتيب الشرائع (۲/ ۲۱) [فصل مقدار الواجب من نصاب التجارة] وأما مقدار الواجب من هذا النصاب فما هو مقدار الواجب من نصاب الذهب والفضة وهو ربع العشر؛ لأن نصاب مال التجارة مقدر بقيمته من الذهب والفضة فكان الواجب فيه ما هو الواجب في الذهب والفضة وهو ربع العشر، ولقول النبي: - صلى الله عليه وسلم - «هاتوا ربع عشور أموالكم» من غير فصل.

وفي النتف في الفتاوى للسعدي (۱/ ۱۶۷) ونصاب متاع التجارة إذا بلغ قيمته مائتي درهم أو عشرون مثقالاً من الذهب.

وفي بدائع الصنائع في ترتيب الشرائع (۲/ ۲۱) وإذا كان تقدير النصاب من أموال التجارة بقيمتها من الذهب والفضة وهو أن تبلغ قيمتها مقدار نصاب من الذهب والفضة فلا بد من التقويم حتى يعرف مقدار النصاب ثم بماذا تقوم؟ ذكر القدوري في شرحه مختصر الكرخي أنه يقوم بأوفى القيمتين من الدراهم والدنانير حتى إنها

تبيان _____ ظاهري او باطني مالونو کې د زکات...

- د سوداگريز مال نصاب د سرو زرو يا سپينو زرو له نصاب سره برابر دی^(۱).
- که د تجارتي توکو د خرڅلاو قيمت د سپينو زرو د نصاب قيمت ته ورسېږي، زکات پرې واجب دی^(۲).
- د تجارتي توکو، د نغدو پيسو يا د دغو څلورو يا د ځينو شيانو مجموعه چې قيمت يې د سرو يا سپينو زرو د نصاب قيمت ته ورسېږي^(۳).

ج) قيمتي فلزات او زيورات

- سره زر، سپين زر، او هغه زيورات چې د گټې لپاره ساتل کېږي.
- هغه زيورات چې د ښځو لپاره د استعمال نه وي او د پانگې په توگه ساتل کېږي.

د قيمتي فلزاتو د زکات حکم او محاسبه

- د زرو او سپينو زرو نصاب ورته تطبيقېږي.
- د زکات اندازه: ۲.۵٪ د ارزښت په اساس^(۴).

إذا بلغت بالتقويم بالدرهم نصاباً ولم تبلغ بالدنانير قومت بما تبلغ به النصاب. وكذا روي عن أبي حنيفة في الأمالي أنه يقومها بأنفع التقدين للفقراء.

وفي بدائع الصنائع في ترتيب الشرائع (۱۱ / ۲) أن يكون معدا للاستنماء وذلك بالإعداد للإسامة في المواشي والتجارة في أموال التجارة.

(۱) حواله فوق.

(۲) بدائع الصنائع في ترتيب الشرائع (۲۰ / ۲) [فصل أموال التجارة] وأما أموال التجارة فتقدير النصاب فيها بقيمتها من الدنانير والدرهم فلا شيء فيها ما لم تبلغ قيمتها مائتي درهم أو عشرين مثقالاً من ذهب فتجب فيها الزكاة، وهذا قول عامة العلماء.

(۳) بدائع الصنائع في ترتيب الشرائع (۲۱ / ۲) وأما صفة الواجب في أموال التجارة فالواجب فيها ربع عشر العين وهو النصاب في قول أصحابنا

النتف في الفتاوى للسعدي (۱ / ۱۶۶) النصاب وأما التي في المال أحدها النصاب الكامل ونصاب الذهب عشرون مثقالاً ونصاب الفضة مائتا درهم ونصاب متاع التجارة إذا بلغ قيمته مائتي درهم أو عشرون مثقالاً من الذهب.

(۴) المبسوط للسرخسي [زكاة الحلي] وَالْحَلِيُّ . (۲ / ۱۹۲) عندنا نصاب للزكاة سواء كان للرجال أو للنساء مصوغاً صياغة تحل أو لا تحل... (ولنا) حديث عبد الله بن عمرو بن العاص أن رسول الله - صلى الله عليه وسلم -

تبيان _____ ظاهري او باطني مالونو كې د زكات...

د) كانونه او خزانې (معدن او ركاز)

- كان (معدن) هر هغه چې له ځمكې استخراج كېږي، لكه سرو زرو او سپينو زرو او داسي نور كانونه.

- خزانې هغه دي چې له ځمكې وموندل شي .

د كانونو او خزانو د زكات حكم او محاسبه

- د كان لپاره ۲.۵٪ زكات وركول كېږي.

- د خزانو لپاره ۲۰٪ (¼ برخه) (خمس) وركول كېږي ^(۱).

يادونه: هر هغه قيمتي تېرې چې د معادنو څخه استخراج كېږي لكه ياقوت، بيروج، تخته، او زمرد وغيره چې اور سره نه ويكي كېږي خمس او زكات نشته ^(۲).

ه) د كرايي شتمنۍ عايد

هغه مال چې د كرايي شتمنۍ (لكه كورونه، دوكانونه) له عايد څخه ترلاسه كېږي.

«رأى امرأتين تطوفان بالببيت وعليهما سواران من ذهب، فقال: أتؤديان زكاتهما، فقالتا: لا، فقال رسول الله - صلى الله عليه وسلم - أتحبان أن يسوركما الله بسوارين من نار، فقالتا: لا، فقال: - صلى الله عليه وسلم - أديا زكاتهما... فعلى أي وجه أمسكهما المالك للنفقة أو لغير النفقة تجب عليه الزكاة... وفي المبسوط للسرخسي (۲/ ۱۹۱) (قال:): وما كان من الدراهم والدنانير والذهب والفضة تبرأ مكسورا أو حليا مصوغا أو حلية سيف أو منطقة أو غير ذلك ففي جميعه الزكاة إذا بلغ الذهب عشرين مثقالا أو من الفضة مائتي درهم نوى به التجارة أو لم ينو

(۱) الأصل المعروف بالمبسوط للشيباني (۲/ ۱۳۲) باب الذهب والفضة والركاز والمعدن والرصاص والنحاس والحديد والجوهر وغير ذلك (مما يعرف أنه قديم فيحفره فيخرجه من أرض الفلاة قال فيه الخمس وما بقي فهو له لأنه جاء الأثر عن النبي صلى الله عليه وسلم أنه قال في الركاز الخمس والركاز هو الكنز).

(۲) الأصل المعروف بالمبسوط للشيباني (۲/ ۱۳۱) باب الذهب والفضة والركاز والمعدن والرصاص والنحاس والحديد والجوهر وغير ذلك (قلت رأيت الياقوت والزمرد والفيروزج يوجد في المعدن أو في الجبال هل في شيء منه خمس أو عشر قال لا ليس فيه خمس ولا عشر قلت ولم قال لأنه حجارة قلت ولو كان في شيء من هذا كان في الكحل والزرنيخ والمغرة والنورة والحصى وهذا كله حجارة وليس في الحجارة شيء).

تبيان _____ ظاهري او باطني مالونو کې د زکات...

د کرایي شتمنی د زکات حکم او محاسبه

که عاید نصاب ته ورسېږي، او کال پري تیرشي ۲.۵٪ زکات ورکول کېږي^(۱).

(و) هغه مالونه چې د تولید لپاره کارول کېږي

هغه مالونه چې د فابریکو او تولیدي سیستمونو لپاره کارول کېږي.

هغه مالونه چې د تولید لپاره کارول کېږي د هغو د زکات حکم او محاسبه

یوازې د هغه مال زکات واجب دی چې د تولید لپاره ګټه راوړي، نه د اصلي

وسایلو (ماشینري)^(۲).

د معاصر دور باطني مالونه او زکات

په معاصر دور کې د باطني مالونو تعریف او د هغوی د زکات احکام د پخوا په

پرتله یو څه پراخ شوي، ځکه د اقتصادي نظام شکل بدل شوی، نویو مالي

وسایلو، بانکي حسابونو او پانګوالي ډولونو ته وده ورکړل شوې. لاندې به د

معاصر دور باطني مالونه او د هغوی د زکات اړوند احکام که څه هم په پخوانیو

(۱) بدائع الصنائع في ترتيب الشرائع (۱۲/۲) وأما إجارة الدار فلأن بدل منافع عين معدة للتجارة كبذل عين معدة للتجارة في أنه للتجارة كذا ذكر في كتاب الزكاة من الأصل.

وفي المبسوط للسرخسي (۴۴/۳) ثم على هذا الرواية في وجوب أداء الزكاة عند القبض روايتان عن أبي حنيفة - رحمه الله تعالى - في إحدى الروايتين ما لم يقبض مائتين لا يلزمه أداء الزكاة لأن المنافع، وإن أخذت حكم المالية بالعقد فإنها لا تكون نصاب الزكاة بحال فكانت الأجرة بمنزلة ثمن مال البذلة والمهنة فلا يلزمه أداء الزكاة ما لم يقبض مائتين، وفي الرواية الأخرى قال إذا قبض منها أربعين درهما فعليه أداء الزكاة؛ لأن المنفعة في حكم التجارة بمنزلة العين فكانت الأجرة بمنزلة دين هو ثمن مال التجارة فإذا قبض منها أربعين درهما يلزمه أداء درهم فإن كان أجرها كل سنة بمائتي درهم لم ينقصد الحول ما لم يمض كمال السنة؛ لأنه إنما ملك مائتي درهم عند مضي سنة فإذا مضت سنة أخرى زكى أربعمائة درهم.

(۲) بدائع الصنائع في ترتيب الشرائع (۱۳/۲)، وأما آلات الصانع وظروف أمتعة التجارة لا تكون مال التجارة؛ لأنها لا تباع مع الأمتعة عادة.

وكذا بدائع الصنائع في ترتيب الشرائع (۱۳/۲) وأما الأجراء الذين يعملون للناس نحو الصباغين والقصارين والدباغين إذا اشتروا الصبغ والصابون والدهن ونحو ذلك مما يحتاج إليه في عملهم ونووا عند الشراء أن ذلك للاستعمال في عملهم هل يصير ذلك مال التجارة؟ روى بشر بن الوليد عن أبي يوسف أن الصباغ إذا اشترى العصفور والزعفران ليصبغ ثياب الناس فعليه فيه الزكاة.

تبيان _____ ظاهري او باطني مالونو کې د زکات...

فقهي کتابونو کې ذکر نشته، خو معاصر فقه د دې لپاره حکمونه وړاندې کوي. چې تفصيلي يې په لاندې ډول ده:

د معاصر دور باطني مالونه

معاصر باطني مالونه هغه شتمنۍ دي چې:

- د مالک په شخصي تصرف کې وي^(۱).
 - د خلکو له نظر پټ وي دولت، امام يا عام خلک پرې اطلاع نه لري^(۲).
 - د زکات نصاب ته رسېدلي وي، او يو قمري کال پرې تېر شوی وي^(۳).
- لکه نقدي پيسې: هغه پيسې چې د بانکونو، کور، خزانې يا نورو ځايونو کې محفوظ وي.

- طلاء او سپين زر: که د پانگې يا ساتنې لپاره وي، زکات پرې واجب دی^(۴).

بانکي حسابونه او د زکات حکم څرنگوالی

لکه جاری حساب، پس انداز حساب، يا اسلامي حسابونه چې پانگه پرې وده کوي او بانکي سپما او اسهام، که نصاب ته ورسېږي او يو کال پرې تېر شي زکات پرې واجب دی^(۵).

(۱) حواله فوق.

(۲) بدائع الصنائع فصل بيان من له المطالبة بأداء الواجب في السوائيم والأموال الظاهرة [۳۵ / ۲]
فمال الزكاة نوعان ظاهر وهو المواشي والمال الذي يمر به التاجر على العاشر، وباطن وهو الذهب والفضة وأموال التجارة في مواضعها أما الظاهر فلإمام ونوابه وهم المصدقون من السعة والعشار ولاية الأخذ.

(۳) بدائع الصنائع [۱۵ / ۲] أما الأول فكمال النصاب شرط وجوب الزكاة فلا تجب الزكاة فيما دون النصاب.
نور الايضاح ونجاة الارواح - (ص: ۱۲۰) شروط وجوب ادائها حولان الحول القمري على النصاب الأصلي بحيث يوجد في طرفي الحول ولونقص في وسطه شروط ادائها.

(۴) بدائع الصنائع فصل بيان من له المطالبة بأداء الواجب في السوائيم والأموال الظاهرة [۳۵ / ۲]
فمال الزكاة نوعان ظاهر وهو المواشي والمال الذي يمر به التاجر على العاشر، وباطن وهو الذهب والفضة وأموال التجارة في مواضعها

(۵) بدائع الصنائع في ترتيب الشرائع [۱۱ / ۲] أن يكون معدا للاستنماء وذلك بالإعداد للإسامة في المواشي والتجارة في أموال التجارة.

تبيان _____ ظاهري او باطني مالونو کې د زکات...

اسهام (سهامي حصې)^(۱): که د سوداگرۍ نیت وي، نو ټول قیمت باندې

زکات واجب دی؛ که د عاید نیت وي، نو یوازې پر منافع زکات دی^(۲).

کرېډټ کارت: نه حاصل شوې شتمني که د زکات د نصاب مالک یې وي، نو

حساب کېږي اوزکات پرې واجب دی^(۳).

د قسطونو یا پورونو پیسې

که د پور اخیستونکي نه بیرته تر لاسه کېدونکې وي او د لاسرسي امکان پرې

وي، نو زکات واجب دی^(۴).

وفي التنف في الفتاوى (١٦٦ / ١) وأما التي في المال أحدها النصاب الكامل ونصاب الذهب عشرون مثقالاً ونصاب الفضة مائتا درهماً ونصاب متاع التجارة إذا بلغ قيمته مائتي درهماً أو عشرون مثقالاً من الذهب (١) الموسوعة الفقهية الكويتية (٢٧٦ / ٤) جعل الشخص صاحب حصّة أو نصيب، يقال: أسهمت له بألف، يعني أعطيته ألفاً.

(٢) بدائع الصنائع في ترتيب الشرائع (١٢ / ٢) وأما إجارة الدار فلأن بدل منافع عين معدة للتجارة كبديل عين معدة للتجارة في أنه للتجارة كذا ذكر في كتاب الزكاة من الأصل.

وفي المبسوط للسرخسي (٤٤ / ٣) ثم على هذا الرواية في وجوب أداء الزكاة عند القبض روايتان عن أبي حنيفة - رحمه الله تعالى - في إحدى الروايتين ما لم يقبض مائتين لا يلزمه أداء الزكاة لأن المنافع، وإن أخذت حكم المالية بالعقد فإنها لا تكون نصاب الزكاة بحال فكانت الأجرة بمنزلة ثمن مال البذلة والمهنة فلا يلزمه أداء الزكاة ما لم يقبض مائتين، وفي الرواية الأخرى قال إذا قبض منها أربعين درهماً فعليه أداء الزكاة؛ لأن المنفعة في حكم التجارة بمنزلة العين فكانت الأجرة بمنزلة دين هو ثمن مال التجارة فإذا قبض منها أربعين درهماً يلزمه أداء درهم فإن كان أجرها كل سنة بمائتي درهم لم ينعقد الحول ما لم يمض كمال السنة؛ لأنه إنما ملك مائتي درهم عند مضي سنة فإذا مضت سنة أخرى زكى أربعمائة درهم.

وفي فقهي مقالات د شيخ الحديث محمد تقي عثمانى صاحب (١ / ١٧٠ وحواله فوق

(٣) فقهي مقالات د شيخ الحديث محمد تقي عثمانى صاحب (١ / ١٧٠ .

(٤) (التنف في الفتاوى كتاب الزكاة (١ / ١٧١) وعند أبي يوسف ومحمد الدين على ثلاثة أوجه من الغرماء علي المفلس والمنكر والمقر الملى الثقة فإذا خرج ما على المفلس فانه يزكي لما مضى في قول أبي يوسف ولا يزكي في قول محمد وإذا خرج ما على المنكر فانه يزكي من يوم عوده الى الاقرار وإذا خرج ما على الملى المقر الثقة فانه يزكي لما مضى

وفي مجمع الأنهر كتاب الزكاة (١ / ٢٨٩) اعلم أن الدين على ثلاثة أنواع دين قوي ودين وسط ودين ضعيف فالدين القوي هو الذي ملكه بدلا عما هو مال الزكاة كالدرهم والدنانير وأموال التجارة وكذا غلة مال التجارة

تبيان _____ ظاهري او باطني مالونو كې د زكات...

- ډيجيټل كرنسي (لكه بيتكوين)

كه د پانگې يا تجارت نيت وي او نصاب ته ورسېږي، نو زكات پرې واجب دی^(۱)

زكات اخيستل د چا مسؤليت دی

زكات يو مالي عبادت دی چې د خلكو څخه راټولول او مستحق اشخاصوته وركول د **امير المؤمنين** او د هغه له خوا ټاكل شوو كاركوونكو مسؤليت دی، نه د هر عام مسلمان ځكه چې په اسلامي شريعت كې د ظاهري مالونو د زكات اخيستلو كې واک او اختيار د مسلمانانو امير او حاكم ته وركړل شوی دی، نه دا چې هر څوك زكات راټول كړي او پر بي وزلو تقسيمې يي كړي^(۲).

من العبيد والدور ونحوها والحكم فيه عند الإمام أنه إذا كان نصاباً وتم الحول عليه تجب الزكاة لكن لا يخاطب بالأداء ما لم يقبض أربعين درهما فإذا قبض أربعين درهما زكى درهما فإن قبض أقل من ذلك لا.

(۱) بدائع الصنائع (۱۶ / ۲) أموال الزكاة أنواع ثلاثة أحدها: الأثمان المطلقة وهي الذهب والفضة، والثاني: أموال التجارة وهي العروض المعدة للتجارة، والثالث: السوائم.

وكذا بدائع الصنائع في ترتيب الشرائع (۱۲ / ۲) وأما إجارة الدار فلأن بدل منافع عين معدة للتجارة كبذل عين معدة للتجارة في أنه للتجارة كذا ذكر في كتاب الزكاة من الأصل.

(۲) بدائع الصنائع في ترتيب الشرائع (۳۷ / ۲) ولنا أن حق الأخذ للسلطان فهو بقوله: أديت بنفسي أراد إبطال حق السلطان فلا يملك ذلك.

وفي الفقه الإسلامي وأدلته للزحيلي (۶ / ۴۵۸۸) الزكاة: هي تشريع إلزامي في الإسلام يجب على الأغنياء القيام بتنفيذه، وتقوم الدولة بجباية الزكاة من أصحاب رؤوس الأموال، ولها أن تجبرهم على أدائها، فليست الزكاة صدقة ممتنه، كما فهم بعض الكتّابين في الصحافة الحديثة، كما أنها ليست إذلالاً للفقير، وإنما هي حق مستقيم واجب ديانة وقانوناً، وهي تؤخذ من الأموال النامية المنتجة، وهي أربعة أقسام في عرف المسلمين في الماضي:

أ- النعم: وهي الإبل والبقر والغنم التي ترعى أغلب العام في عشب مباح، ومقادير المأخوذ منها معروفة في كتب السنة والفقه.

ب- النقدان: الذهب والفضة بنسبة ربع العشر ۵،۲٪، ويمثلها في عصرنا الأوراق النقدية

ج- أموال التجارة بنسبة ربع العشر.

د- الزروع والثمار بنسبة العشر فيما يسقى بغير آلة، ونصف العشر إن كانت تسقى بالآلة.

تبيان _____ ظاهري او باطني مالونو کې د زکات...

او که یو کس خپله عشر (د کرنیزو مالونو زکات) او خراج (مالیاتي محصول) مستحق ته ورکړي، نو امام ته دا حق شته چې هغه بیا له ده څخه واخلي دا د مسلمانانو امیر او حاکم مسؤولیت دی چې زکات راټول کړي او مستحقینو ته یې ورسوي او که چا زکات دولت ته نه ورکول نو حاکم وقت په زوره ترینه زکات واخلي ځکه چې شمن شخص دا حق نه لري چې په خپل خوښه د ظاهري مالونو زکات چاته ورکړي.^(۱)

الله جل جلاله وايي: ﴿خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِمْ بِهَا وَصَلِّ عَلَيْهِمْ إِنَّ صَلَاتَكَ سَكَنٌ لَهُمْ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ﴾^(۲)
والآية نزلت في الزكاة، عليه عامة أهل التأويل، أمر الله عز وجل نبيه بأخذ الزكاة فدل أن للإمام المطالبة بذلك والأخذ.

رسول الله ﷺ حضرت معاذ رض ته یمن ته د قاضي په توګه د تګ پر وخت وویل: فَأَخْبَرَهُمْ أَنَّ اللَّهَ افْتَرَضَ عَلَيْهِمْ زَكَاةً فِي أَمْوَالِهِمْ، تُؤْخَذُ مِنْ غَنِيِّهِمْ فَتُرَدُّ عَلَى فَقِيرِهِمْ^(۳).

ژباړه: "هغوی ته ووايه چې الله تعالى د دوی په مالونو کې زکات فرض کړی دی، چې د شتمنو نه اخیستل کېږي او بې وزلو ته ورکول کېږي. د حدیث په دې برخه کې چې فرمایي: "تُؤْخَذُ مِنْ غَنِيِّهِمْ" د دوی له مالدارو نه به اخیستل کېږي، د دې خبرې دلیل دی چې د زکات اخیستل د امام یا د

(۱) مجمع الضمانات [باب مسائل الزكاة] (ص: ۷) ولو دفع المالك الزكاة إلى الفقير بنفسه فللإمام أخذها،

ثانيا في الأموال الظاهرة إذا ليس له ولاية الدفع إلى الفقير في السائمة

الاختیار لتعليل المختار (۱۴۵ / ۴) ومن أدى العشر والخراج إلى مستحقه بنفسه فللإمام أخذه منه ثانيا لأن حق الأخذ له

۲- التوبة: ۱۰۳.

(۳) صحيح البخاري باب ما جاء في دعاء النبي صلى الله عليه وسلم أمته إلى توحيد الله تبارك وتعالى (۹/

۱۱۴).

تبيان ————— ظاهري او باطني مالونو کې د زکات...

هغه له خوا ټاکل شوي زکاتي عامل دنده ده ^(۱) . اوکه حاکم وقت دخلکو څخه زکات واخلي او په صحيح توګه مصرف نه کړي نو بيا هم د زکات ورکونکي غاړه خلاصیږي او ګناه په حاکم ده ^(۲) .

د ظاهري او باطني مالونو ترمنځ فقهي توپيرونه

الف: ظاهري مالونه

ظاهري مالونه هغه دي چې ښکاره وي، لکه څاروي، زراعتي حاصل او سوداګريز مال، چې د خلکو له نظرونو پټ نه وي. - د حنفي فقې له مخې په ظاهري مالونو کې زکات د دولت لخوا اخيستل واجب ګڼل شوی ^(۳) .

ب: باطني مالونه

باطني مالونه هغه دي چې د انسان په مالکيت کې وي، خو پټ وي، لکه نقدي پیسې، طلا او سپين زر. په باطني مالونو کې اداء کول د مالک پر ذمه دي، که څه هم دولت پرې اطلاع ونه لري. د دې فرق علت د مال د ظاهريت او خفيت پر بنسټ دی، ځکه چې

(۱) عمدة القاري (۲۳۳/۸) ، والبدر التمام شرح بلوغ المرام (۲۸۲/۴) الحديث فيه دلالة علي فرضية الزكاة، وأنها حق واجب في المال، وفي قوله: "تؤخذ من الأغنياء" دلالة على أن أمر الأخذ إلى العامل من قبل الإمام أو الإمام نفسه، إذ لا خصوصية لأخذ آحاد الناس لها

شرح مختصر الطحاوي للجصاص (۲/۲۶۸) لأن للإمام ولاية في أخذ الصدقات

(۲) بدائع الصنائع (۲/۳۶) وأما سلاطين زماننا الذين إذا أخذوا الصدقات والعشور والخراج لا يضعونها مواضعها فهل تسقط هذه الحقوق عن أربابها؟ اختلف المشايخ فيه ذكر الفقيه أبو جعفر الهندواني أنه يسقط ذلك كله وإن كانوا لا يضعونها في أهلها؛ لأن حق الأخذ لهم فيسقط عنا بأخذهم، ثم إنهم إن لم يضعوها مواضعها فالوبال عليهم.

(۳) مجمع الضمانات (ص: ۷): ولو دفع المالك الزكاة إلى الفقير بنفسه، فللإمام أخذها ثانياً في الأموال الظاهرة، إذا ليس له ولاية الدفع إلى الفقير في السائمة.

تبيان ————— ظاهري او باطني مالونو کې د زکات...

ظاهري مالونه د دولت تر نظارت لاندې راځي، خو باطني مالونه د فردي مسئوليت په اساس دي^(۱).

د مقالې پايله: په دې مقاله کې څرگنده شوه چې مالونه له فقهي پلوه په ظاهري او باطني ویشل کېږي، او دواړو باندې د زکات حکم د شریعت له مخې ثابت دی، حنفي فقهه د ظاهري مالونو زکات اخیستل د دولت مسئولیت بولي، خو د باطني مالونو زکات د مالک په شخصي ذمه گڼي، دغه ویش د مال د ښکاره والي او پتوالي پر بنسټ دی، او په دې سره د زکات د تطبیق طریق، د اخذ مسئولیت، او د نظارت طرز هم فرق کوي.

په معاصر دور کې باطني مالونه پراخ شوي دي، لکه بانکي زیرمې، نقدي پیسې، طلا، سهامی حصې، او نور مالي وسایل، چې زکات یې د اسلامي اصولو پر بنسټ واجب دی.

وړاندیزونه

۱. په ښوونیز نصاب کې د زکات تفصیلي احکام شاملول
د ښوونځیو، مدرسو او پوهنتونونو په نصاب کې دې د زکات په ځانگړې توگه د ظاهري او باطني مالونو د احکامو تدریس ته ځای ورکړل شي.
۲. د باطني مالونو د محاسبې لپاره لارښود چمتو کول
د مالي چارو پوهان باید د معاصرو باطني مالونو (لکه بانکي زیرمې، اسهام، ډیجیټل کرنسې) لپاره د زکات حساب کتاب واضح کړي.
۳. د معاصرو فقهي مجامعو څېړنو ته پاملرنه
معاصر فقهاء او مجامع دې لا نور تفصیلي او نوښتگر څېړنه وکړي، خو د نوو مالي وسیلو زکوي احکام روښانه شي.

(۱) بدائع الصنائع في ترتيب الشرائع (۷/۲) لأن الأموال الباطنة لا يطالب الإمام بزكاتها فلم يكن لزكاتها مطالب من جهة العباد ... بخلاف الأموال الظاهرة؛ لأن الإمام يطالب بزكاتها

تبيان _____ ظاهري او باطني مالونو كي د زكات...

مأخذونه

١. القرآن الكريم.
٢. البخاري، محمد بن إسماعيل بن إبراهيم بن المغيرة، «صحيح البخاري»، تحقيق: جماعة من العلماء، الطبعة السلطانية، المطبعة الكبرى الأميرية، بولاق - مصر، ١٣١١ هـ، أعاد تصويرها: د. محمد زهير الناصر، الطبعة الأولى، دار طوق النجاة، بيروت، ١٤٢٢ هـ..
٣. أبو يوسف، يعقوب بن إبراهيم، «الخراج لخراج
٤. المؤلف : أبو يوسف يعقوب بن إبراهيم الناشر : المكتبة الأزهرية للتراث تحقيق : طه عبد الرؤوف سعد ، الطبعة : طبعة جديدة مضبوطة - محققة ومفهرسة ، أصح الطبعات وأكثرها شمولاً عدد الأجزاء : ١
٥. الشيباني، أبو عبد الله محمد بن الحسن (ت ١٨٩ هـ)، «الأصل»، مطبعة مجلس دائرة المعارف (العثمانية)، الطبعة الأولى، ١٩٦٦ - ١٩٧٣.
٦. لجنة العلماء، «الفتاوى العالمكيرية = الفتاوى الهندية»، دار إحياء التراث العربي، طبعة: الثانية، ١٣١٠ هـ.
٧. ابن عابدين، محمد أمين، «حاشية رد المحتار على الدر المختار: شرح تنوير الأبصار»، شركة مكتبة ومطبعة مصطفى البابي الحلبي وأولاده بمصر، الطبعة الثانية، ١٣٨٦ هـ = ١٩٦٦ م، عدد الأجزاء: ٦.
٨. الكاساني، علاء الدين، أبو بكر بن مسعود، «بدائع الصنائع في ترتيب الشرائع»، دار الكتب العلمية، الطبعة الأولى، ١٣٢٧ - ١٣٢٨.
٩. بدر الدين العيني، برهان الدين علي بن أبي بكر، «البنية شرح الهداية»، الطبعة: الأولى، ١٤٢٠ هـ - ٢٠٠٠ م.
١٠. ابن الساعاتي، عبد الرحمن بن أبي بكر، «شرح الوقاية»، تحقيق: عبد الوهاب أبو الحاج، الطبعة.

تبيان _____ ظاهري او باطني مالونو كي د زكات...

١١. الموصلي، عبد الله بن محمود، «الاختيار لتعليل المختار»، دار الكتب العلمية، الطبعة.

١٢. وزارة الأوقاف والشؤون الإسلامية، «الموسوعة الفقهية الكويتية»، الطبعة الأولى، الكويت، ١٤٠٤ هـ-١٩٨٣

١٣. مجمع بحار الأنوار في غرائب التنزيل ولطائف الأخبار المؤلف: جمال الدين، محمد طاهر بن علي الصديقي الهندي | الكجراتي (المتوفى: ٩٨٦ هـ) الناشر: دائرة المعارف العثمانية الطبعة: الثالثة، عدد الأجزاء: ٥

١٤. معجم المصطلحات والألفاظ الفقهية المؤلف: د محمود عبد الرحمن عبد المنعم مدرس أصول الفقه بكلية الشريعة والقانون - جامعة الأزهر الناشر: دار الفضيحة

١٥. مجمع الضمانات المؤلف: أبو محمد غانم بن محمد البغدادي الحنفي (المتوفى: ١٠٣٠ هـ) الناشر: دار الكتاب الإسلامي عدد الأجزاء: ١

خېړنوال محمد ابراهيم حقاني

اسلامي ورورگلوۍ د قرآن كريم او احاديثو له نظره

ملخص البحث

يبحث في هذه المقالة (الأخوة الإسلامية في ضوء القرآن الكريم والأحاديث النبوية) أهمية الأخوة الإسلامية، لأننا نرى أكثر المسلمين يتنازعون بينهم، ويختلفون، ويغتابون، ويحاسدون، ويتدابرون، ويتباغضون، و ذكرت في هذه المقالة أسباب أخوة الدين من الصلح، والإيثار، وعدم ظن السوء، والتجسس، والغيبة، والاحتقار، واشتملت هذه المقالة على الملخص، ومقدمة قيمة، وأهمية الموضوع وهدفه، ومنهجية البحث، بالإضافة إلى العناوين الجانبية الصغيرة و النتائج والتوصيات والمصادر.

لنډيز: په دې مقاله کې د اسلامي ورور گلوۍ او د هغې اهميت بيان شوی دی، ځکه موږ ډېر مسلمانان وینو چې په خپل منځ کې جنگونه کوي، اختلاف کوي، یو د بل غیبت کوي، یو د بل سره حسد کوي، یو بل ته شا گرځوي، یو د بل سره بغض کوي، همدارنگه په دې مقاله کې د اسلامي ورور گلوۍ اسباب ذکر شوي دي، چې صلح ده، غوره والی د خپل ورور دی، په خپل ورور بدگمانی پرېښودل دي، د هغه جاسوسي او غیبت نه کول دي، دا مقاله د اسلامي ورور گلوۍ په لنډيز، سریزه، د تحقیق ارزښت او مبرمیت، د تحقیق

تبیان ————— اسلامي ورورگلوۍ د قرآن کریم او...

موخې، خپړندود، پوښتنې، د وړو فرعي سرلیکونو ترڅنګ پایلې، سپارښتنو او سرچینو باندې مشتمله ده.

اساسي ټکي: اسلامي ورور گلوي، حق، قرآن کریم، الله تعالی، حدیث، رسول الله صلی الله علیه وسلم

سریزه: الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ وَالصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ عَلَى سَيِّدِ الْمُرْسَلِينَ وَعَلَى آلِهِ وَأَصْحَابِهِ أَجْمَعِينَ، أما بعد: اسلام د ټولنې د ښه والي، اتحاد او سولې دین دی، د مسلمانانو تر منځ ورورگلوۍ، مینه، مرسته، یو بل ته خیر غوښتل د اسلام له مهمو ارزښتونو څخه دي، قرآن کریم په ځلونو مسلمانان د یووالي، محبت، ورور گلوي لور ته دعوت کړي دي، د شخړو، کینې او دوښمني څخه یې منع کړي دي، بناءً په دې هر مسلمان ته مناسب دی چې د بل مسلمان د وروري لحاظ وکړي او له هغه سره ښه گذاره وکړي، خو متأسفانه ځینې مسلمانان د اسلامي ورور گلوۍ لحاظ نه کوي، یو بل ته د ضرر رسولو کوشش کوي، حال دا چې د اسلامي ورور گلوۍ نه مراعات د خسران او بدبختي سبب کیږي، ما اراده وکړه چې په دې موضوع کې زه یوه مقاله ولیکم ترڅو مسلمان وروڼه ترې استفاده وکړي او په خپل منځ کې د اسلامي ورور گلوۍ ژوند وکړي.

د موضوع سابقه

ددې موضوع په اړه تر اوسه داسې کومه علمي لیکنه په پښتو ژبه کې ما نه ده لیدلې، نو ځکه ما په دې موضوع کې تحقیق وکړو چې د اسلامي ورور گلوي اهمیت خلکو ته معلوم شي.

تبيان ————— اسلامي ورورگلوۍ د قرآن کریم او...

د خپرنې ارزښت: د دې موضوع ارزښت او اهمیت په دې کې دی چې مسلمانان په دې پوه شي چې د اسلامي ورور گلوۍ اهمیت په قرآن کریم او نبوي احادیثو کې ذکر شوی دی، مسلمانان باید په خپل منځ کې ښه ورور گلوۍ وکړي، له بې اتفاقي څخه اجتناب وکړي، هر مسلمان باید د بل مسلمان توهین ونکړي، هر مسلمان باید بل مسلمان ورور ته احترام ولري.

د خپرنې مېریت: څرنگه چې په ټولنه کې ځینې داسې مسلمانان شته چې خپلو وروڼو او خويندو سره بغض او عداوت کوي، هغوی سره حسد او کینه په زړه کې ساتي او د هغوی سره ښه گذاره نه کوي، د اسلامي ورور گلوۍ رعایت نه کوي، په دې اساس په دې موضوع کې خپرنه مهمه ده.

د خپرنې موخې:

۱- د اسلامي ورور گلوۍ تحقیق او ارزښت د قرآن کریم او احادیثو له نظره

۳- د اسلامي ورور گلوۍ اسباب، او د هغې موانع

د خپرنې میتود

په دې علمي مقاله کې له توصیفي تحلیلي میتود څخه استفاده شوې ده.

د خپرنې اصلي پوښتنه:

۱. د قرآن عظیم الشان او احادیثو په رڼا کې د اسلامي ورور گلوۍ لارې چارې کومې دي؟

د فرعي پوښتنې:

۲. په قرآن عظیم الشان کې د اسلامي ورور گلوۍ لارې چارې کومې دي؟

تبيان ————— اسلامي ورورگلوۍ د قرآن كريم او...

۳. په نبوي احاديثو کې د اسلامي ورور گلوۍ د ټينگښت لارې چارې کومې دي؟

۴. مسلمان په مسلمان ورور باندې کوم حقونه دي؟

د ورورگلوۍ ډولونه: ورور گلوۍ په پنځه قسمه ده: عيني، علاتي، اخيافي، رضاعي، اسلامي.

عيني ورور هغه دی چې د تا له مور او پلار څخه پيدا شوی وي.

علاتي ورور هغه دی چې د تا له پلار څخه پيدا شوی وي.

اخيافي ورور هغه دی چې د تا له مور څخه پيدا شوی وي.^(۱)

رضاعي ورور هغه دی چې د تا مور هغه ته شودې ورکړې وي يا د هغه مور تاته شودې درکړې وي د رضاعت په موده کې.

اسلامي ورور هغه دی چې هغه مسلمان وي، په اسلام کې دا ورور گلوۍ يوازې د ويني او نسل پر بنسټ نه ده، بلکې د عقيدې او ايمان پر بنسټ ده، ټول مسلمانان د خپل ايمان له مخې يو د بل وروڼه گڼل کېږي.

په قرآن عظيم الشان کې د اسلامي ورورگلوۍ د ټينگښت لارې چارې هر مسلمان دې د بل مسلمان ورور دی، الله تعالى فرمائي: ﴿إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ

إِخْوَةٌ فَأَصْلِحُوا بَيْنَ أَخَوَيْكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ﴾.^(۲)

بېشکه چې مؤمنان په دين کې سره وروڼه دي ، پس صلح او جوړښت

(۱) شيخ سراج الدين محمد بن عبد الرشيد السجاوندي ، السراجي في الميراث، ناشر، مكتبة البشري

کراتشي پاکستان، ص ۲۸

(۲) الحجرات: ۱۰

تبيان ————— اسلامي ورورگلوۍ د قرآن کریم او...

(کوی تاسې (ای مؤمنانو) و د په منځ د وروڼو خپلو کې (تل تر تله) ، او وویړئ له الله تعالی څخه (په هر څیز او په هر وخت کې)، او ځان ساتئ (له معاصیو څخه) ښایې در باندې رحم وکړل شي).^(۱)

له دې آیت څخه معلومیږي چې هرڅوک ایمان لري هغه د بل مسلمان ورور دی، د ایمان تړاو تر قومي، ژبني، وطني او نسلي تړاو لوړ دی، ټول مسلمانان د عقیدې له مخې یو د بل وروڼه دي.

هر مسلمان باید د نورو مسلمانانو په منځ کې داسې کارونه وکړي چې هغو سره د مسلمانانو په منځ کې صلح راشي، د هغو په منځ کې عناد او ضد ختم شي.

خپل مابین کې صلح کول: له ابو درداء رضي الله عنه څخه روایت دی چې رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صحابه کرامو ته په خطاب کې وفرمایل: «أَلَا أُخْبِرُكُمْ بِأَفْضَلِ مَنْ دَرَجَةِ الصِّيَامِ وَالصَّلَاةِ وَالصَّدَقَةِ» قَالُوا بَلَى، قَالَ «إِصْلَاحُ ذَاتِ الْبَيْنِ وَفَسَادُ ذَاتِ الْبَيْنِ الْحَالِقَةُ».^(۲)

(آیا زه تاسوته یو داسې شی ونه ښایم چې هغه د روژې او لمونځ او د صدقې نه افضل وي؟ صحابه کرامو وویل: ولې نه، رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وفرمایل: هغه شی چې د روژې او لمونځ او د صدقې نه افضل دی هغه دخلکو احوال سمول دي، یا دخلکو په منځ کې صلح دی، فساد په خپل مابین کې ثواب او خیر ختموي).

(۱) تفسیر کابلی ج ۲ ص ۱۲۱۰

(۲) سنن أبی داود رقم الحديث ۴۹۲۱

تبيان ————— اسلامي ورورگلوۍ د قرآن کریم او...

په دې حديث کې ترغيب دی په اصلاح کولو او په اختلافاتو ختمولو، ځکه اصلاح سبب دی لپاره د منگولو خښولو په دين د الله، څوک چې د خلکو په منځ اصلاحات کوي، فسادونه ختموي الله تعالى هغه ته لوړه درجه ورکوي چې هغه د نفلي عبادت کوونکي چې د ورځې روژه نيسي او د شپې نوافل کوي هم پورته ده، ځکه هغه د خپل ځان لپاره لگيا دی، فائده يې لازمي ده، د هغه بل فائده يې متعدي ده.^(۱)

په انسان کې چې ددين کومه جذبه ده هغه د اختلافاتو او د جنگونو په وجه سره ختمه شي، بالاخر د انسان دين تباه شي، نوځکه يې وفرمايل چې په خپل منځ کې دجنگ جگړونه ځان وساتئ، ځکه چې کله په خپل منځ کښې اختلافات شروع شي او جگړې وي نو پته نه لگيږي چې د دې په نتيجه کښې به څومره انسانان په گناهونو کښې مبتلا شي، د دې اختلافاتو په نتيجه کښې د يو بل غيبت کيږي، په يو بل باندې بهتان لگول کيږي، يو بل ته تکليف رسول کيږي، دا اختلافات د بې شماره گناهونو مجموعه ده.

په اسلامي ورورگلوۍ کې د اعتماد او باور ارزښت: نن وخت په بعضې مسلمانانو کې دا نقصان دی چې هغوی ډېره بد گماني کوي، بد گماني په اسلامي ورور گلوۍ کې اعتماد او باور ختموي، هر مسلمان بايد د خپل مسلمان ورور له بد گماني څخه ځان وساتي، الله تعالى فرمائي: (يَا أَيُّهَا

(۱) محمد اشرف بن أمير بن علي بن حيدر، أبو عبد الرحمن، شرف الحق، الصديقي، العظيم آبادي (المتوفى: ۱۳۲۹هـ)، عون المعبود شرح سنن أبي داود، الناشر: دار الكتب العلمية - بيروت، الطبعة: الثانية، ۱۴۱۵ هـ،

تبيان ————— اسلامي ورورگلوۍ د قرآن کریم او...

الَّذِينَ آمَنُوا اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِّنَ الظَّنِّ إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ^(۱)

(ای هغو کسان چې ایمان یې راوړی دی (ای مؤمنانو)! ځان وساتئ تاسو ډېر له

بدگمانیو او تهمتونو نه (په خلکو باندې)، بېشکه ځینې بد گمانونه گناه ده).^(۲)

له بد گماني څخه اجتناب کول: له ابو هريره رضي الله عنه څخه روايت دی

چې رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فرمايلي دي: «إِيَّاكُمْ وَالظَّنَّ، فَإِنَّ الظَّنَّ

أَكْذَبُ الْحَدِيثِ»^(۳)

(له بدگماني څخه ځان وساتئ، ځکه بد گمان دروغترین د خبرو دي).

ترڅو پورې مو یوه خبره په خپلو غوږو باندې نه وي اوریدلې، یا په مضبوط

شهادت سره چې ترڅو ثابته شوې نه وي، تر هغه وخته پورې د بل چا

خلاف خبرې او بد گماني ناروا ده، که د چا په باره کې تاسو ته څه شبهه

پیدا شي نو حتی الامکان د هغې تأویل او توجیه کوئ، هر سړي ته د

شریعت حکم دی چې د تهمت له ځایونو ځانونه وساتئ، داسې موقعو څخه

ځان ساتئ چې هغې سره د خلکو په زړونو کښې بدگماني پیدا شي، په

تاسو باندې تهمت ولگوي، دې په باره کې له صفيه بنت حبي رضي الله

عنها څخه روايت دی هغه فرمايي: «كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

مُعْتَكِفًا، فَأَتَيْتُهُ أَزُورُهُ لَيْلًا، فَحَدَّثْتُهُ، ثُمَّ قُمْتُ لِأَنْقَلِبَ، فَقَامَ مَعِيَ لِيَقْلِبَنِي،

وَكَانَ مَسْكَنُهَا فِي دَارِ أُسَامَةَ بْنِ زَيْدٍ، فَمَرَّ رَجُلَانِ مِنَ الْأَنْصَارِ، فَلَمَّا رَأَيَا

(۱) القرآن الكريم سورة الحجرات: ۱۲

(۲) تفسیر کابلی ج ۲ ص ۱۲۱۳

(۳) محمد بن إسماعيل أبو عبدالله البخاري الجعفي، صحيح البخاري، الناشر: دار طوق النجاة، رقم الحديث

تبيان ————— اسلامي ورورگلوۍ د قرآن كريم او...

النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَسْرَعًا، فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «عَلَى رِسْلِكُمَا، إِنَّهَا صَفِيَّةُ بِنْتُ حُيَيٍّ» فَقَالَا: سُبْحَانَ اللَّهِ يَا رَسُولَ اللَّهِ، قَالَ: «إِنَّ الشَّيْطَانَ يَجْرِي مِنَ الْإِنْسَانِ مَجْرَى الدَّمِ، وَإِنِّي خَشِيتُ أَنْ يَقْذِفَ فِي قُلُوبِكُمَا شَرًّا» أَوْ قَالَ «شَيْئًا»^(۱)

(رسول الله صلى الله عليه وسلم په مسجد نبوي کښې اعتکاف کولو، زه د هغه د ملاقات ته د شپې وخت کې راغلم، د رسول الله صلى الله عليه وسلم سره مې خبرې وکړې، بیا پورته شوم لپاره ددې چې واپس لاړه شم ، رسول الله صلى الله عليه وسلم ما سره پورته شو چې ما ولیږي، د هغې ځای د اسامه بن زید رضي الله عنهما په کور کې وو، پس دوه صحابه کرام د انصارو تېر شول، هرکله چې هغو رسول الله صلى الله عليه وسلم ولیدلو نو هغوی تېر روان شول، رسول الله صلى الله عليه وسلم ورته وویل: قرار شی، دا صفيه بنت حیی ده، هغو وویل: سُبْحَانَ اللَّهِ اې د الله رسوله! (دا تاسو څه خبره وکړه؟) رسول الله صلى الله عليه وسلم وفرمایل: شیطان د انسان په وجود کې د وینې په شان گرځي، بېشکه زه وویږیدلم چې شیطان به د تاسو په زړونو کښې د شر وسوسه واچوي).

غیبت نه کول: د ورورولۍ یو مهم اصل دادی چې یو بل پسې بد ویل، غیبت، ناوړه خبرې حرامې دي، نن وخت په بعضې مسلمانانو کې دا نقصان دی چې هغوی یو د بل غیبت کوي، په هغې هیڅ باک نه راوړي، حال چې

(۱) مسلم بن الحجاج أبو الحسن القشيري النيسابوري (المتوفى: ۲۶۱هـ)، صحيح مسلم ، المحقق: محمد فؤاد عبد الباقي، الناشر: دار إحياء التراث العربي - بيروت، رقم/الحديث ۲۱۷۵

تبیان ————— اسلامي ورورگلوۍ د قرآن کریم او...

غیبت لویه گناه ده ، مسلمان باید له غیبت څخه اجتناب وکړي، الله تعالی فرمائي: ﴿وَلَا يَغْتَب بَّعْضُكُم بَعْضًا أَيُحِبُّ أَحَدُكُمْ أَنْ يَأْكُلَ لَحْمَ أَخِيهِ مَيْتًا فَكَرِهْتُمُوهُ﴾^(۱)

(نه دې کوي غیبت ځینې ستاسې ځینې د ځینو نورو، آیا خوښوي یو له تاسې څخه دا چې وڅوري غوښې د ورور خپل حال داچې مړی وي پس بد گنئی تاسې هغه نو دارنگه بد وگنئی تاسې د مسلمان ورور غیبت او عیب لټول).^(۲) غیبت څه ته ویل کیږي؟

په حدیث شریف کښې راځي چې یو صحابي د رسول الله صلی الله علیه وسلم نه پوښتنه وکړه چې د الله رسوله! غیبت څه دی؟ په بعضې روایاتو کښې راځي چې رسول الله صلی الله علیه وسلم د صحابه کرامو څخه پوښتنه وکړه پوهیږئ چې غیبت څه دی؟ صحابه کرامو عرض اوکړو چې د الله رسوله! تاسو ووايئ، رسول الله صلی الله علیه وسلم وفرمایل: «ذِكْرُكَ أَخَاكَ بِمَا يَكْرَهُ، قَالَ: أَرَأَيْتَ إِنْ كَانَ فِيهِ مَا أَقُولُ؟ قَالَ: إِنْ كَانَ فِيهِ مَا تَقُولُ فَقَدْ اغْتَبْتَهُ، وَإِنْ لَمْ يَكُنْ فِيهِ مَا تَقُولُ فَقَدْ بَهْتَهُ».^(۳)

(خپل مسلمان ورور پسې داسې خبرې کول چې په هغه باندې بدې لگيږي،) که هغه یې واورې، دې ته غیبت ویل شي، صحابي وویل: که په هغه کې هغه څه موجود وي چې زه یې وایم؟ رسول الله صلی الله علیه وسلم

(۱) الحجرات: ۱۲

(۲) تفسیر کابلی ج ۲ ص ۱۲۱۳

(۳) محمد بن عیسی بن سوره بن موسی بن الضحاک، الترمذی، أبو عیسی (المتوفی: ۲۷۹هـ)، سنن الترمذی،

المحقق: بشار عواد معروف، الناشر: دار الغرب الإسلامي - بیروت، رقم الحدیث ۱۹۳۴

تبيان ————— اسلامي ورورگلولی د قرآن کریم او...

وفرمايل: که په هغه کښې هغه بدي موجوده وي چې ته يې وايې نو تا د هغه غيبت وکړو، او که هغه بدي په هغه کښې موجوده نه وي چې ته يې وايې نو بيا خو تا بهتان لگولی دی، په دې کې بيا دوچند گناه ده، يوه د غيبت گناه، او بله د بهتان گناه، ځکه چې تا پرې د درواغو بهتان لگولی دی.^(۱)

د کومو کسانو د عيبونو ذکر کول روا دي: که يو سړی روژې نيسي لمونځونه هم کوي، خو په لاس او ژبه خلکو ته ضرر رسوي نو د هغه عيب ذکر کول غيبت کې نه راځي، که واکمن ته يې د هغه شکايت وکړو پرواه نه لري. همدارنگه که چا د خيرخواهي په وجه د خپل ورور عيबونه ذکر کړل چې هغه له دې څخه اجتناب وکړي نو دا هم غيبت کې نه راځي.

که په کلي کې يې د د بعضې نا معلومو کسانو غيبت وکړو نو دا هم غيبت نه دی.

د غيبت قسمونه: فقيه ابو اليث سمرقندي ذکر کړي دي: غيبت په څلور قسمه دی: اول قسم کفر دی هغه دا چې غيبت کوونکي ته وويل شي: غيبت مه کوه، هغه ووايي: دا غيبت نه دی، ځکه زه ريښتيا وایم، نو هغه يقيني حرام حلال کړو، دا کفر دی. **دوهم** قسم منافقت دی هغه دا چې غيبت کوونکی يو چاته د هغه چا غيبت کوي چې هغه يې پيژني، خو خپل ځان پرهيزگار گڼي، نو دا منافقت دی.

(۱) علي بن (سلطان) محمد، أبو الحسن نور الدين الملا الهروي القاري (المتوفى: ۱۰۱۴هـ)، مرقاة المفاتيح شرح مشكاة المصابيح، الناشر: دار الفكر، بيروت - لبنان، الطبعة: الأولى، ۱۴۲۲هـ - ۲۰۰۲م، ج ۷ ص ۳۰۳۲

تبيان ————— اسلامي ورورگلوۍ د قرآن کریم او...

درېیم قسم گناه ده هغه دا چې غیبت کوونکی د معلوم شخص غیبت کوي، هغه په دې باندې پوهیږي چې دا گناه ده، نو هغه باندې توبه لازمه ده. خلورم قسم مباح ده هغه دا چې غیبت کوونکی د هغه چا غیبت کوي چې ښکاره لویه گناه کوي، یا بدعتي وي، که د فاسق غیبت چا وکړو په دې وجه چې خلک د هغه له ضرر څخه ځانونه وساتي، الله تعالی ثواب ورکوي.

غیبت لکه څنگه چې په ژبه وي همدارنگه په عمل، تعریض، لیکنه، حرکاتو، د سترگو او د لاس په اشاره سره هم راځي، چې دا هم حرام دی. ^(۱) له اختلاف او تفرقي څخه ځان ساتل: مسلمانان وروڼه دي په خپل منځ کې له تفرقي او فرقه بازي څخه ځانونه وساتي، الله جل جلاله فرمایلي دي: ﴿وَأَعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا وَاذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ كُنْتُمْ أَعْدَاءً فَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ فَأَصْبَحْتُمْ بِنِعْمَتِهِ إِخْوَانًا وَكُنْتُمْ عَلَىٰ شَفَا حُفْرَةٍ مِّنَ النَّارِ فَأَنْقَذَكُم مِّنْهَا كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ﴾ ^(۲)

(منگولې ولگوئ، (ای مؤمنانو) په رسی د الله تعالی (چې قرآن دی) ټول او مه سره مختلف کیږئ (وروسته له اسلامه) یاد کړئ تاسې (ای مؤمنانو) نعمت او احسان د الله تعالی پر تاسې، کله چې تاسو دوښمنان وئ، پس الله تعالی الفت (مینه) یې پیدا کړه ا ه منځ د زړونو د تاسو کې، نو تاسو وگرځیدئ

(۱) ابن عابدين، محمد أمين بن عمر بن عبد العزيز عابدين الدمشقي الحنفي (المتوفى: ۱۲۵۲هـ)، رد المحتار على الدر المختار، الناشر: دار الفكر-بيروت، الطبعة: الثانية، ۱۴۱۲هـ - ۱۹۹۲م، ج ۶ ص ۴۰۹
(۲) آل عمران: ۱۰۳

تبيان ————— اسلامي ورورگلوۍ د قرآن کریم او...

په نعمت (رحمت) د الله تعالى اسلامي وروڼه).^(۱)

له دې آيت څخه دا معلومېږي چې د ورورولۍ ساتنه د اتحاد او وحدت له لارې کيږي، اختلاف د مسلمانانو ورورولي کمزورې کوي.

له عبد الله بن عمرو رضي الله عنهما څخه روايت دی چې رسول الله صلى الله عليه وسلم فرمايلي دي: «لَيَأْتِيَنَّ عَلَى أُمَّتِي مَا أَتَى عَلَى بَنِي إِسْرَائِيلَ حَذُو النَّعْلِ بِالنَّعْلِ، حَتَّى إِنْ كَانَ مِنْهُمْ مَنْ أَتَى أُمَّهُ عِلَانِيَةً لَكَانَ فِي أُمَّتِي مَنْ يَصْنَعُ ذَلِكَ، وَإِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ تَفَرَّقَتْ عَلَى ثِنْتَيْنِ وَسَبْعِينَ مِلَّةً، وَتَفْتَرِقُ أُمَّتِي عَلَى ثَلَاثٍ وَسَبْعِينَ مِلَّةً، كُلُّهُمْ فِي النَّارِ إِلَّا مِلَّةً وَاحِدَةً، قَالُوا: وَمَنْ هِيَ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ قَالَ: مَا أَنَا عَلَيْهِ وَأَصْحَابِي».^(۲)

(زما په امت به زر داسې حال راشي چې په بني اسرائيلو راغلی وو، هو بهو به د هغو په شان اعمال کوي، فرق به يې نه وي، تر دې چې که په بني اسرائيلو کې چا ښکاره د مور سره زنا کړې وي نو زما په امت کې به داسې کس پيدا کيږي چې هغه به هم داسې کار کوي، بېشکه بني اسرائيل (۷۲) ډلې گرځيدلي وو، زما امت به ډېر زر (۷۳) ډلې شي، ټول به په اور کې وي غير له يوې ډلې (چې هغه به له اور څخه نجات پيدا کړي)، صحابه کرامو وويل: يا رسول الله! دغه ډله به څوک وي، رسول الله صلى الله عليه وسلم وفرمايل: دا هغه ډله ده چې زه او زما اصحاب په هغې باندې دي).

(۱) تفسير کابلي ج ۱ ص ۳۳۴

(۲) محمد بن عيسى بن سورة بن موسى بن الضحاك، الترمذي، أبو عيسى (المتوفى: ۲۷۹هـ)، سنن الترمذي، المحقق: بشار عواد معروف، الناشر: دار الغرب الإسلامي - بيروت، رقم الحديث ۲۶۴۱

تبيان ————— اسلامي ورورگلوۍ د قرآن كريم او...

له ابو هريره رضي الله عنه خخه روايت دى چې رسول الله صلى الله عليه وسلم فرمايلي دي: « إِنَّ اللَّهَ يَرْضَى لَكُمْ ثَلَاثًا، وَيَسْخَطُ لَكُمْ ثَلَاثًا، يَرْضَى لَكُمْ: أَنْ تَعْبُدُوهُ وَلَا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا، وَأَنْ تَعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا، وَأَنْ تَنَاصَحُوا مَنْ وَلَّاهُ اللَّهُ أَمْرَكُمْ، وَيَكْرَهُ لَكُمْ: قِيلَ وَقَالَ، وَكَثْرَةُ السُّؤَالِ، وَإِضَاعَةُ الْمَالِ ».^(۱)

(بېشكه الله تعالى تاسو ته درې شيان خوښ كړي دي، او درې شيان يې تاسو ته خوښ كړي نه دي) يعنې په دريو شيانو تاسو ته امر كوي او له دريو شيانو تاسو منع كوي) الله تاسو ته خوښ گڼي چې تاسو د الله تعالى عبادت وكړئ او د الله تعالى څه شى شريك نكړئ، بل داچې تاسو ټول د الله تعالى په قرآن باندې منگولې خښې كړئ، بل داچې تاسو خير خواهي وغواړئ د خپلو اميرانو، الله تعالى تاسو ته بد گڼي بيهوده او بې فائدي خبرې، زيات سوالونه كول او د مال ضائع كول).

په اسلامي ورور گلوۍ كې د ايتار اهميت: د اسلامي ورور گلوۍ د دوام لپاره بل عمده صفت ايتار دى، هر مسلمان بايد بل مسلمان ورور په خپل ځان غوره كړي، الله تعالى د انصارو او مهاجرينو د ورور گلوۍ په اړه فرمايلي دي: ﴿وَالَّذِينَ تَبَوَّءُوا الدَّارَ وَالْإِيمَانَ مِنْ قَبْلِهِمْ يُحِبُّونَ مَنْ هَاجَرَ إِلَيْهِمْ وَلَا يَجِدُونَ فِي صُدُورِهِمْ حَاجَةً مِمَّا أُوتُوا وَيُؤْثِرُونَ عَلَىٰ أَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ وَمَنْ يُوقِ شُحَّ نَفْسِهِ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ٩١﴾ وَالَّذِينَ جَاءُوا مِنْ بَعْدِهِمْ يَقُولُونَ رَبَّنَا

(۱) مسلم رقم الحديث ۱۷۱۵، محمد بن إسماعيل بن إبراهيم بن المغيرة البخاري، أبو عبد الله (المتوفى: ۲۵۶هـ)، الأدب المفرد، المحقق: محمد فؤاد عبد الباقي، الناشر: دار البشائر الإسلامية - بيروت، رقم الحديث ۴۴۲

تبيان ————— اسلامي ورورگلوۍ د قرآن کریم او...

أَغْفِرْ لَنَا وَلِإِخْوَانِنَا الَّذِينَ سَبَقُونَا بِالْإِيمَانِ وَلَا تَجْعَلْ فِي قُلُوبِنَا غِلًّا لِلَّذِينَ ءَامَنُوا رَبَّنَا إِنَّكَ رَءُوفٌ رَحِيمٌ^(۱)

(هغه انصار چې ځای یې نیولی په دې کور (مدینه) کې او خالص کړی یې دی خپل ایمان پخوا له دغو مهاجرو څخه، خوښوي، محبت کوي هغه چا سره چې هجرت یې کړی دی دوی ته، او نه مومي دوی په زړونو سینو خپلو کې څه تنگي (حسد) له هغه څه شي څخه چې ورکړل شوی دی مهاجرانو لره، غوره کوي مهاجران مقدموي یې په خپلو ځانونو اگرکه وي په دوی باندې تنگي (لوره او حاجت) وي هغه څه ته چې دوی یې ايثاروي، او هر هغه چې وساتل شي له بخل د نفس دده څخه (او له حرص نه په مال باندې) نو همدغه کسان دي هم دوی مراد میندونکي په مراد رسیدلي (په ثناء او صفت د دنیا او په ثواب د عقبا سره) او (اموال) هغو (کسانو لره دي) چې راغلي دي راځي وروسته (له دغو مهاجرو او انصارو نه) وایي دوی اې ربه زموږ! مغفرت وکړه موږ ته او او هغو (دیني) وروڼو زموږ ته چې ږومبی دا خل شوي دي (له موږ څخه) په ایمان کې او مه گرځوه په زړونو زموږ کې بغض کینه د هغو کسانو سره چې ایمان یې راوړی دی، بېشکه ته (یا الله) ښه مهرباني کوونکی ډېر رحم والا یې).

رسول الله صلی الله علیه وسلم ورورولي وکړه په مابین د مهاجرینو او انصارو کې، پس هر انصاري او راغلی مهاجر هغه ته دواړه وروڼه وو په دین د الله کې، دا وروري ډیره پورته وه له عصبي او نسبي وروري څخه، الله تعالی د صحابه کرامو رضي الله عنهم په زړونو کې مینه محبت اچولی وو، تردې چې

(۱) الحشر: ۹-۱۰

تبيان ————— اسلامي ورورگلوۍ د قرآن كريم او...

هغوى ټول په شان د يو جسد گرځيدلي وو، د هغو وروري په همدردې اوحق باندې بناء وه.

په نبوي احاديثو کې د اسلامي ورورگلوۍ د ټينگښت لارې چارې

اوسنۍ زمانه کې زياتره مسلمانان د خپل ځان په گټه کې اخته دي د بل مسلمان ورور د گټې او تاوان غم ور سره نشته حال داچې د انس رضي الله عنه خڅه روايت دى چې نبى كريم صلى الله عليه وسلم فرمايلي دي: «لَا يُؤْمِنُ أَحَدُكُمْ، حَتَّى يُحِبَّ لِأَخِيهِ مَا يُحِبُّ لِنَفْسِهِ».^(۱)

(کامل مؤمن نه دى يو د تاسو ترڅو چې خوښ کړي خپل ورور ته هغه څه چې ځان ته يې خوښوي).

دلته د محبت خڅه ارزو د خير ده لپاره د مسلمان ورور، قاضي عياض ويلي دي: مراد له دې حديث خڅه داده چې خپل ورور ته طاعات او مباح شيان خوښ کړي.^(۲)

مسلمان ته په ژبه او لاس سره ضرر نه ورکول: بعضې مسلمانان خپل مسلمان ورور ته په ژبه او لاس سره ضرر رسوي، ظلم کوي، پرده يې نه ساتي، دا د کامل مسلمان نښې نه دي، ځکه له ابو هريره رضي الله عنه خڅه روايت دى چې رسول الله صلى الله عليه وسلم فرمايلي دي: «الْمُسْلِمُ مَنْ سَلِمَ

(۱) محمد بن إسماعيل أبو عبدالله البخاري الجعفي، صحيح البخاري، المحقق: محمد زهير بن ناصر الناصر، الناشر: دار طوق النجاة رقم الحديث ۱۳

(۲) أبو محمد محمود بن أحمد بن موسى بن أحمد بن حسين الغيتابي الحنفي بدر الدين العيني (المتوفى: ۸۵۵هـ)، عمدة القاري شرح صحيح البخاري، الناشر: دار إحياء التراث العربي - بيروت، ج ۱ ص ۱۴۱

تبيان ————— اسلامي ورورگلوۍ د قرآن کریم او...
 الْمُسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِهِ وَيَدِهِ، وَالْمُؤْمِنُ مَنْ أَمَنَهُ النَّاسُ عَلَى دِمَائِهِمْ
 وَأَمْوَالِهِمْ»^(۱).

(کامل مسلمان هغه دی چې مسلمانان یې د ژبې او لاس له ضرر څخه محفوظ وي، کامل مؤمن هغه دی چې خلکو هغه امین گرځولی وي او له هغه څخه په امن کې وي په وینو توپولو او مال اخیستلو کې).

حاصل د دواړو جملو تنبیه ده په تصحیح د اشتقاق د مسلم او مؤمن، څوک چې هغه متصف په اسلام او ایمان باندې وي هغه کې باید هغه صفت وي چې مسلم او مؤمن الفاظ له هغې څخه مشتق دي.^(۲)

همدارنگه له عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو بْنِ الْعَاصِ رضي الله عنهما څخه روایت دی،
 هغه ویل: إِنَّ رَجُلًا سَأَلَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَيُّ الْمُسْلِمِينَ خَيْرٌ؟
 قَالَ: «مَنْ سَلِمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِهِ وَيَدِهِ»^(۳).

(بېشکه یو سړي له رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ څخه پوښتنه وکړه کوم یو د مسلمانانو بهتر دی؟ رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ورته وفرمایل: هغه مسلمان بهتر دی چې مسلمانان یې د ژبې او د لاس له ضرر څخه محفوظ پاتې وي).

(۱) محمد بن عیسی بن سورة بن موسى بن الضحاک، الترمذی، أبو عیسی (المتوفی: ۲۷۹هـ)، سنن الترمذی، المحقق: بشار عواد معروف، الناشر: دار الغرب الإسلامي - بیروت، رقم الحديث ۲۶۲۷

(۲) مرقاة المفاتیح شرح مشکاة المصابیح، الناشر: دار الفکر، بیروت - لبنان، الطبعة: الأولى، ۱۴۲۲هـ - ۲۰۰۲م، المحقق: محمد فؤاد عبد الباقي، الناشر: دار إحياء التراث العربي - بیروت، ج ۱ ص ۱۰۷

(۳) مسلم بن الحجاج أبو الحسن القشيري النيسابوري (المتوفی: ۲۶۱هـ)، صحيح مسلم، المحقق: محمد فؤاد عبد الباقي، الناشر: دار إحياء التراث العربي - بیروت، رقم الحديث ۶۴

تبیان ————— اسلامي ورورگلوۍ د قرآن کریم او...

د ذکر شوي حديث مقصد دادی چې هغه مسلمان بهتر دی چې بل مسلمان ته په قول او عمل سره ضرر نه ورکوي، تخصیص د لاس یې په دې وجه وکړو چې ډېر کارونه په لاس سره کېږي.^(۱)

ظلم نه کول: رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فرمایلي دي: «المُسْلِمُ أَخُو الْمُسْلِمِ لَا يَظْلِمُهُ وَلَا يُسْلِمُهُ، وَمَنْ كَانَ فِي حَاجَةِ أَخِيهِ كَانَ اللَّهُ فِي حَاجَتِهِ، وَمَنْ فَرَّجَ عَنْ مُسْلِمٍ كُرْبَةً، فَرَّجَ اللَّهُ عَنْهُ كُرْبَةً مِنْ كُرْبَاتٍ يَوْمَ الْقِيَامَةِ، وَمَنْ سَتَرَ مُسْلِمًا سَتَرَهُ اللَّهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ».^(۲)

(مسلمان د مسلمان ورور دی، له هغه سره به ظلم نه کوي او نه به هغه ظلم ته پریږدي، څوک چې په حاجت د خپل ورور کي وي الله تعالی به د هغه حاجت پوره کوي، چا چې له کوم مسلمان څخه سخت غم لرې کړو الله تعالی به له هغه څخه سخت غم له غمونو د قیامت لرې کړي، که چا د کوم مسلمان پرده وکړه الله تعالی به د هغه پرده وکړي په ورځ د قیامت کې)، د مسلمان له پردې څخه مقصد دا دی چې خلکو ته د هغه عیب ښکاره نکړي، دا مقصد نه دی چې د هغه په بد عملي به په پټه کې انکار نه کوي، کرمانی ويلي دي: پرده به په هغه گناه کې ورباندې کوي چې تېره شوې وي کومه گناه کې چې اخته وي نو اکار په هغې لازم دی ، هغه دې له گناه څخه منع کړي، کوم عیب

(۱) أبو زكريا محيي الدين يحيى بن شرف النووي (المتوفى: ٦٧٦هـ)، المنهاج شرح صحيح مسلم بن الحجاج، الناشر: دار إحياء التراث العربي - بيروت، الطبعة: الثانية، ١٣٩٢، ج ٢ ص ١٠
(۲) البخاري رقم الحديث ١٣

تبيان ————— اسلامي ورورگلوۍ د قرآن کریم او...

چې په راويانو کې وي په هغې پرده اچول روا نه ده، د هغو ذکر کول له حرام غيبت څخه نه ده بلکې دا هغه خیر خواهي ده چې واجبه ده. ^(۱)

حسد نه کول: همدارنگه له ابو هريره رضي الله عنه څخه روايت دی چې رسول الله صَلَّى الله عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فرمايلي دي: «لَا تَحَاسَدُوا، وَلَا تَنَاجَشُوا، وَلَا تَبَاغُضُوا، وَلَا تَدَابَرُوا، وَلَا يَبِعْ بَعْضُكُمْ عَلَى بَيْعِ بَعْضٍ، وَكُونُوا عِبَادَ اللَّهِ إِخْوَانًا الْمُسْلِمُ أَخُو الْمُسْلِمِ، لَا يَظْلِمُهُ وَلَا يَحْذُلُهُ، وَلَا يَحْقِرُهُ، التَّقْوَى هَاهُنَا» وَيُشِيرُ إِلَى صَدْرِهِ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ «بِحَسْبِ امْرِئٍ مِنَ الشَّرِّ أَنْ يَحْقِرَ أَخَاهُ الْمُسْلِمَ، كُلُّ الْمُسْلِمِ عَلَى الْمُسْلِمِ حَرَامٌ، دَمُهُ، وَمَالُهُ، وَعَرْضُهُ». ^(۲)

(يو د بل سره حسد مه کوي، دوکه مه کوي، يو د بل سره بغض مه کوي، يو بل ته شا مه گرځوي، يو د تاسو دې بيع نه کړي په بيع د نورو، د الله بندگان شي، وروڼه شي، مسلمان د مسلمان ورور دی، نه له هغه سره ظلم کوي، هغه سره په دفع د ظلم کې کومک نه پرېږدي، د هغه سپکاوی نه کوي، تقوی دلته دی، رسول الله صَلَّى الله عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خپلې سينې ته درې ځله اشاره وکړه، سړي ته دا شر کافي دی چې د خپل ورور سپکاوی وکړي، په هر مسلمان

(۱) أبو محمد محمود بن أحمد بن موسى بن أحمد بن حسين الغيتابي الحنفي بدر الدين العيني (المتوفى:

٨٥٥هـ)، عمدة القاري شرح صحيح البخاري، الناشر: دار إحياء التراث العربي - بيروت، ج ١٢ ص ٢٨٩

(۲) صحيح مسلم رقم الحديث ٣٢، أبو داود سليمان بن الأشعث السجستاني، سنن أبي داود، الناشر: دار الكتاب العربي - بيروت، رقم الحديث ٤٨٨٤، محمد بن عيسى بن سورة بن موسى بن الضحاك، الترمذي، أبو عيسى (المتوفى: ٢٧٩هـ) سنن الترمذي، المحقق: بشار عواد معروف، الناشر: دار الغرب الإسلامي - بيروت، رقم الحديث ١٩٢٧

تبيان ————— اسلامي ورورگلوۍ د قرآن کریم او...

باندې د بل مسلمان د وینې تویول، د هغه د مال اخیستل، د عزت پائمالول حرام دي.^(۱)

له چغلي او جاسوسي څخه اجتناب کول: بعضې مسلمانان د نورو مسلمانانو وروڼو په منځ کې چغلي او جاسوسي کوي، حال دا چې دا عمل د کامل مسلمان نه دی، الله تعالی فرمائي: ﴿وَلَا تَجَسَّسُوا﴾^(۲) مه لټوئ تاسې پټ عیبونه د مسلمانانو.^(۳)

تجسس د جاسوسي، د عیبونو پلټنه او تفتیش په معنی راځي.^(۴) له ابو هريره رضي الله عنه څخه روايت دی چې رسول الله صلى الله عليه وسلم فرمايلي دي: «وَلَا تَحَسَّسُوا، وَلَا تَجَسَّسُوا، وَلَا تَحَاسَدُوا، وَلَا تَدَابَّرُوا، وَلَا تَبَاغَضُوا، وَكُونُوا عِبَادَ اللَّهِ إِخْوَانًا»^(۵)

(يو د بل پلټنه او جاسوسي مه کوئ، يو د بل سره حسد مه کوئ، يو بل ته شا مه گرځوئ، يو د بل سره بغض مه کوئ، د الله بندگان شئ، وروڼه شئ).

(۱) أبو زكريا محيي الدين يحيى بن شرف النووي (المتوفى: ٦٧٦هـ)، المنهاج شرح صحيح مسلم بن الحجاج، الناشر: دار إحياء التراث العربي - بيروت، الطبعة: الثانية، ١٣٩٢، ج ١٦ ص ١٢٠.

(۲) الحجرات: ١٢.

(۳) تفسير كابلې ج ٢ ص ١٢١٣

(۴) قال مجد الدين أبو السعادات المبارك بن محمد بن محمد بن محمد ابن عبد الكريم الشيباني الجزري ابن الأثير (المتوفى: ٦٠٦هـ) التَّجَسُّسُ بِالْجَيْمِ: التَّفْتِيشُ عَنْ بَوَاطِنِ الْأُمُورِ وَأَكْثَرُ مَا يُقَالُ فِي الشَّرِّ وَالْجَاسُوسِ: صَاحِبُ سِرِّ الشَّرِّ. وَالنَّامُوسُ: صَاحِبُ سِرِّ الْخَيْرِ. وَقِيلَ التَّجَسُّسُ بِالْجَيْمِ أَنْ يَطْلُبَهُ لغيره، وبالحاءِ أَنْ يَطْلُبَهُ لِنَفْسِهِ. وَقِيلَ بِالْجَيْمِ: الْبَحْثُ عَنِ الْعُزَّاتِ، وبالحاءِ: الْاِسْتِمَاعُ، وَقِيلَ مَعْنَاهُمَا وَاحِدٌ فِي تَطْلُبِ مَعْرِفَةِ الْأَخْبَارِ.

النهاية في غريب الحديث والأثر، الناشر: المكتبة العلمية - بيروت، ١٣٩٩هـ - ١٩٧٩م، ج ١ ص ٢٧٢

(۵) محمد بن إسماعيل أبو عبد الله البخاري الجعفي، صحيح البخاري، الناشر: دار طوق النجاة، رقم الحديث

تبيان ————— اسلامي ورورگلوۍ د قرآن کریم او...

علامه قرطبي رحمه الله ذکر کړي دي: د نسبي وروڼو په شان شی په شفقت، رحمت، محبت، غمخورگي، معاونت او نصیحت کې.^(۱)

له همام بن حارث څخه روایت دی هغه فرمایي: «كَانَ رَجُلٌ يَنْقُلُ الْحَدِيثَ إِلَى الْأَمِيرِ، فَكُنَّا جُلُوسًا فِي الْمَسْجِدِ فَقَالَ: الْقَوْمُ هَذَا مِمَّنْ يَنْقُلُ الْحَدِيثَ إِلَى الْأَمِيرِ، قَالَ: فَجَاءَ حَتَّى جَلَسَ إِلَيْنَا فَقَالَ حُذِيفَةُ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: «لَا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ قَتَاتٌ».^(۲)

(يو سړی وو چې امير ته يې خبرې نقل کولې (امير ته يې چغلخوري کوله) پس هغه سړی راغی تردې چې موږ سره کښیناست، پس حذیفه رضي الله عنه وويل: ما له رسول الله صَلَّى الله عَلَيْهِ وَسَلَّمَ څخه اوریدلي دي چې هغه فرمايل: جنت ته نام (چغلخور) نه داخلېږي).

ابن بطال فرمایي: اهل لغتو د نام او قتات په منځ فرق کړی دی، علامه خطابی ذکر کړي دي: نام هغه څوک دی چې له خلکو سره وي، بیا د خلکو خبرې بل چاته نقل کړي، قتات هغه هغه څوک دی چې د خلکو خبرو ته يې پټ غوړ نیولی وي، خلک ور باندې خبر نه وي، بیا هغه خبرې بل چاته نقل کړي.^(۳)

له حسد او کینې څخه اجتناب کولک: بعضې مسلمانان د اسلامي ورور گلوې خیال نه ساتي، د شریعت مطهره دا حکم دی چې مسلمانان دې خپل

(۱) أبو محمد محمود بن أحمد بن موسى بن أحمد بن حسين الغيتابی الحنفی بدر الدين العيني (المتوفى: ۸۵۵هـ)، عمدة القاري شرح صحيح البخاري، الناشر: دار إحياء التراث العربي - بيروت، ج ۲۲ ص ۱۳۶

(۲) صحيح مسلم رقم الحديث ۱۶۹

(۳) أبو محمد محمود بن أحمد بن موسى بن أحمد بن حسين الغيتابی الحنفی بدر الدين العيني (المتوفى: ۸۵۵هـ)، عمدة القاري شرح صحيح البخاري، الناشر: دار إحياء التراث العربي - بيروت، ج ۲۲ ص ۱۳۰

تبيان ————— اسلامي ورورگلوۍ د قرآن کریم او...

منځ کې خبرې نه بندوي، ځکه له انس بن مالک رضي الله عنه څخه روايت دی چې رسول الله صَلَّى الله عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فرمايلي دي: «لَا تَبَاغُضُوا، وَلَا تَحَاسَدُوا، وَلَا تَدَابَرُوا، وَكُونُوا عِبَادَ اللَّهِ إِخْوَانًا، وَلَا يَحِلُّ لِمُسْلِمٍ أَنْ يَهْجُرَ أَخَاهُ فَوْقَ ثَلَاثِ لَيَالٍ».^(۱) (يو د بل سره بغض مه کوئ، يو د بل سره حسد مه کوئ، يو بل ته شا مه گرځوئ، د الله بندگان شئ، وروڼه شئ، مسلمان ته روا نه ده چې خپل ورور سره خبرې پرېږدي زيات له دريو ورځو. همدارنگه له ابو هريره رضي الله عنه څخه روايت دی چې رسول الله صَلَّى الله عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فرمايلي دي: «لَا يَحِلُّ لِمُسْلِمٍ أَنْ يَهْجُرَ أَخَاهُ فَوْقَ ثَلَاثِ فَمَنْ هَجَرَ فَوْقَ ثَلَاثِ فَمَاتَ دَخَلَ النَّارَ».^(۲)

مسلمان ته روا نه ده چې د خپل ورور سره خبرې پرېږدي زيات له دريو ورځو، چاچې د خپل ورور سره خبرې پرېښودلې زيات له دريو ورځو بيا هغه وفات شي اور ته به داخلېږي، علامه تور پشتهي ذکر کړي دي: يعنې هغه مستحق د اور دی، څوک چې گناه کې واقع شي دا په شان د هغه چا دی چې په عذاب کې واقع وي، که الله

تعالی هغه ته خوينه شي عذاب به ورکړي او که ورته خوينه يې شي بخښنه به ورته وکړي.^(۳)

همدارنگه له ابو ايوب انصاري رضي الله عنه څخه روايت دی چې رسول الله صَلَّى الله عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فرمايلي دي: «لَا يَحِلُّ لِرَجُلٍ أَنْ يَهْجُرَ أَخَاهُ فَوْقَ ثَلَاثِ

(۱) البخاري رقم الحديث ۶۰۷۶

(۲) سنن أبي داود - المكنز - (۴۹۱۶) صحيح

(۳) مرقة المفاتيح شرح مشكاة المصابيح ج ۸ ص ۳۱۵۲

تبيان ————— اسلامي ورورگلوۍ د قرآن کریم او...
لَيَالٍ، يَلْتَقِيَانِ: فَيُعْرِضُ هَذَا وَيُعْرِضُ هَذَا، وَخَيْرُهُمَا الَّذِي يَبْدَأُ
بِالسَّلَامِ».^(۱)

سرې ته روا نه ده چې د خپل ورور سره خبرې پرېږدي زيات له دريو ورځو، هرکله چې مخامخ شي نو دا يو هم اعراض وکړي او هغه بل هم اعراض وکړي ، بهتر د دواړو هغه څوک دی چې اول سلام واچوي.

د چا سره هجران (خبرې نه کول) روا دي؟

علامه ابن عبد البر ذکر کړي دي: دا عموم مخصوص دی په حديث د کعب بن مالک او د هغه د ملگرو ، ځکه رسول الله صلى الله عليه وسلم خپلو اصحابو ته د هغو سره په تعلق ختمولو حکم کړی وو، همدارنگه څوک چې د چا سره د خبرو کولو او د تعلقاتو په وجه ویرېږي چې دده دين به خراب کړي، يا به دنيوي نقصان ورته ورسوي نو د هغه څخه گوښه کيدل او لرې کيدل روا دي.

د بدعتيانو او فاسقانو سره هجران (خبرې نه کولو) حکم

امام نووي رحمه الله ويلي دي: د بدعتيانو او فاسقانو په پريښودلو کې او د هغو سره په تعلق ختمولو کې ډېر احاديث راغلي دي، د هغو پريښودل هميشه لپاره روا دي، له ديو ورځو زيات چې له هجران څخه منع راغلي ده دا د هغه چا په باره کې ده چې د خبرو د خپل ځان په گټه او د دنيا له وجې خلکو سره خبرې نه کوي، د بدعتيانو او فاسقانو سره هجران د هميشه لپاره دی، صحابه کرامو او تابعينو او له هغو وروسته خلکو به هغه څوک پريښودل

(۱) البخاري رقم الحديث ۶۰۷۷

تبيان ————— اسلامي ورورگلوۍ د قرآن كريم او...

چې مخالفت د سنتو کوي، يا د هغو سره د خبرو کولو او د تعلقاتو په وجه نقصان ورته رسيږي.^(۱)

تر دريو ورځو يا له هغو کم وخت د چا سره د خبرو پرېښودل روا دي، ځکه چې د انسان په طبيعت کې غضب موجود دی، علامه خطابي^(۲) ويلي دي: مسلمان ته رخصت ده چې خپل ورور باندې تر دريو ورځو پورې په غضب شي، له دريو ورځو زيات هجران ورته نا روا ده خو که هجران د الله د حق د پائمالولو په وجه وي نو له دريو ورځو زيات هجران هم روا دی.^(۳)

مسلمان سره (خبرې نه کول) له دريو ورځو زيات ولې ممنوع دي؟

حکمت په دې کې چې له مسلمان سره هجران (خبرې نه کول) له دريو ورځو زيات ولې ممنوع دي؟ دا لپاره د دې چې هغه له بخښنې محروم نه شي، ځکه چې له ابو هريره رضي الله عنه څخه روايت دی چې رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فرمايلي دي: «تُعْرَضُ أَعْمَالُ النَّاسِ فِي كُلِّ جُمُعَةٍ مَرَّتَيْنِ، يَوْمَ الْاِثْنَيْنِ وَيَوْمَ الْخَميسِ، فَيُغْفَرُ لِكُلِّ عَبْدٍ مُؤْمِنٍ، إِلَّا عَبْدًا بَيْنَهُ وَبَيْنَ أَخِيهِ شَحْنَاءٌ، فَيَقَالُ: أَتْرُكُوا، أَوْ ارْكُوا، هَذَيْنِ حَتَّى يَفِيئَا»^(۴)

(په هره جمعه کې دوه ځله د خلکو عملونه الله تعالی ته پيش کيږي د دوشنبې په ورځ د پنجشنبې په ورځ، پس الله تعالی هر مؤمن ته بخښنه کوي

(۱) عبد الرحمن بن أبي بكر، جلال الدين السيوطي، تنوير الحوالك شرح موطأ مالك، الناشر: المكتبة التجارية الكبرى - مصر

عام النشر: ۱۳۸۹ - ۱۹۶۹ هـ، ج ۲ ص ۲۱۳

(۲) مرقاة المفاتيح شرح مشكاة المصابيح ج ۸ ص ۳۱۴۶

(۳) صحيح مسلم رقم الحديث ۳۶

تبيان ————— اسلامي ورورگلوۍ د قرآن كريم او...

مگر هغه بنده ته بخښنه نه کوي چې د هغه او د هغه د ورور په مابين کې دونهمني وي، (ملائکو) ته وويل شي دا دواړه پرېږدئ تر څو صلح وکړي.^(۱)

په اسلامي ورور گلوۍ کې د وفا اهميت

د اسلامي ورور گلوۍ بل اصل دادی چې چې په وعده باندې وفا وکړي، وعده خلافې څخه اجتناب وکړي، ځکه وعده خلافې سره په زړونو کې دونهمني پيدا کېږي، له عبد الرحمن بن ابزی څخه روايت دی چې داود عَلَيْهِ السَّلَام به وئيل: «لَا تَعْدَنَّ أَخَاكَ شَيْئًا لَا تُنَجِّزُهُ لَهُ، فَإِنَّ ذَلِكَ يُورِثُ بَيْنَكَ وَبَيْنَهُ عَدَاوَةً».^(۲)

(خپل ورور سره د څه شي وعده مه کوه چې هغه وعده پوره کولای نشي ځکه دا وعده خلافې د تا او د هغه په مابين کې دونهمني پيدا کوي).

په اسلامي ورور گلوۍ کې د ريښتيا ويلو اهميت: مسلمان دې خپل ورور ته ريښتيا وايي، له درواغ ويلو څخه دې اجتناب کوي، درواغ ويلو سره انسان بې اعتباره کېږي، خلک په هغه اعتماد نه کوي، دا لوی خيانت چې يو څوک د تا تصديق کوي او ته هغه ته درواغ وايي، له سفيان بن أسيد الحضرمي رضي الله عنه څخه روايت دی چې ما له رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ څخه اوريدلي دي چې هغه فرمايل: «كَبُرَتْ خِيَانَةٌ أَنْ تُحَدِّثَ أَخَاكَ حَدِيثًا هُوَ لَكَ بِهِ

(۱) مرقاة المفاتيح شرح مشكاة المصابيح ج ۸ ص ۳۱۵۰

(۲) أبو بكر محمد بن جعفر بن محمد بن سهل بن شاکر الخرائطي السامري (المتوفى: ۳۲۷هـ)، مکارم الأخلاق ومعاليها ومحمود طرائقها، تقديم وتحقيق: أيمن عبد الجابر البحيري، الناشر: دار الأفاق العربية، القاهرة، رقم الحديث ۲۱۱

تبيان ————— اسلامي ورورگلوۍ د قرآن کریم او...

مُصَدِّقٌ وَأَنْتَ لَهُ بِهٍ كَاذِبٌ».^(۱) (لوی خیانت دادی چې ته خپل ورور ته درواغ وایې او هغه د تا تصدیق کوي).

له انس رضي الله عنه څخه روايت دی چې رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فرمایلي دي: «مَنْ تَرَكَ الْكَذِبَ وَهُوَ بَاطِلٌ بُنِيَ لَهُ فِي رِبْضِ الْجَنَّةِ، وَمَنْ تَرَكَ الْمِرَاءَ وَهُوَ مُحِقٌّ بُنِيَ لَهُ فِي وَسْطِهَا، وَمَنْ حَسَنَ خُلُقَهُ بُنِيَ لَهُ فِي أَعْلَاهَا».^(۲)

(چاچې درواغ پرېښودل حال دا چې هغه په حق نه وي يا هغه درواغ باطل وي (په هغو کې مصلحت نه وي) هغه لپاره به د جنت په يو طرف کې کور جوړ کړل شي، څوک چې جگړه پرېږدي حال داچې هغه په حق وي هغه لپاره به د جنت په منځ کې کور جوړ کړل شي، چاچې اخلاق ښائسته کړل هغه لپاره به د جنت پورته طرف کې کور جوړ کړل شي).^(۳)

د مسلمان مهم حقونه: هر مسلمان په خپل مسلمان ورور باندې ډېر حقونه لري خو متأسفانه ډېری مسلمانان له هغو څخه نا خبره دي، هر مسلمان باید د مسلمان له حقوقو ځان خبر کړي، د هغو له جملې څخه بعضې هغه حقونه دي

(۱) أبو داود سليمان بن الأشعث السجستاني، سنن أبي داود، الناشر: دار الكتاب العربي - بيروت، رقم الحديث ۴۹۷۳

(۲) محمد بن عيسى بن سورة بن موسى بن الضحاك، الترمذي، أبو عيسى (المتوفى: ۲۷۹هـ)، سنن الترمذي، المحقق: بشار عواد معروف، الناشر: دار الغرب الإسلامي - بيروت، ۳۰/۲، رقم الحديث ۱۹۹۳، أبو محمد عبد الله بن وهب بن مسلم المصري القرشي (المتوفى: ۱۹۷هـ)، الجامع في الحديث لابن وهب، المحقق: د مصطفى حسن حسين محمد أبو الخير، أستاذ الحديث وعلومه المساعد - كلية أصول الدين - القاهرة، الناشر: دار ابن الجوزي - الرياض، رقم الحديث ۵۲۸

(۳) مرقاة المفاتيح شرح مشكاة المصابيح، الناشر: دار الفكر، بيروت - لبنان، الطبعة: الأولى، ۱۴۲۲هـ - ۲۰۰۲م، المحقق: محمد فؤاد عبد الباقي، الناشر: دار إحياء التراث العربي - بيروت، ج ۷ ص ۳۰۳

تبيان ————— اسلامي ورورگلوۍ د قرآن کریم او...

چې رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فرمایلي دي: «حَقُّ الْمُسْلِمِ عَلَى الْمُسْلِمِ سِتٌّ»، قَالُوا: مَا هُنَّ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ قَالَ: «إِذَا لَقِيَهُ سَلَّمَ عَلَيْهِ، وَإِذَا دَعَاهُ أَجَابَهُ، وَإِذَا اسْتَنْصَحَ نَصَحَهُ، وَإِذَا عَطَسَ فَحَمِدَ اللَّهَ يُشَمِّتُهُ، وَإِذَا مَرَضَ عَادَهُ، وَإِذَا مَاتَ صَحِبَهُ».^(۱)

(د مسلمان په مسلمان باندې شپږ حقونه دي: صحابه کرامو ورته وویل: ای د الله رسوله! هغه کوم دي؟ رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وفرمایلي: کله چې مسلمان د مسلمان سره مخامخ شي په هغه باندې به سلام اچوي، چې دعوت ورته وکړي هغه قبول کړي، کله چې هغه مطالبه د نصیحت وکړي هغه ته نصیحت وکړي، هرکله چې هغه وپرنجیږي او هغه الحمد لله ووايي دی ورته په یرحمک الله سره جواب ورکړي، هرکله چې هغه مریض شي دی د هغه پوښتنه وکړي، او هرکله چې هغه وفات شي دی یې په جنازه کې شرکت وکړي).

پایله: دپورتني لیکني په بهیر کې دې پایلې ته رسیږو چې د اسلامي ورور گلوۍ اهمیت په قرآن عظیم الشان او احادیثو کې زیات بیان شوی دی، ټول مسلمانان باید اسلامي ورور گلوۍ ته خاصه توجه وکړي.

اتحاد، سوله، یو بل سره مرسته، د اختلاف څخه ځان ساتل د ورور گلوۍ اصل دی، هر مسلمان باید د بل مسلمان ورور حق وپېژني.

(۱) محمد بن حبان بن أحمد بن حبان بن معاذ بن مَعْبُد، التميمي، أبو حاتم، الدارمي، البُستي (المتوفى: ۳۵۴هـ)، صحيح ابن حبان بترتيب ابن بلبان، المحقق: شعيب الأرنؤوط، الناشر: مؤسسة الرسالة - بيروت، رقم الحديث ۲۴۲، أحمد بن حنبل، مسند الإمام أحمد بن حنبل، المحقق: شعيب الأرنؤوط وآخرون، الناشر: مؤسسة الرسالة، رقم الحديث ۸۸۴۵، صحيح مسلم ۲۱۶۲

تبيان ————— اسلامي ورورگلوۍ د قرآن کریم او...

هر مسلمان باید د بل مسلمان سره محبت وکړي، له غیبت، بد گمانې، بغض، حسد او کینې څخه اجتناب وکړي، ځکه دې سره ورورگلوۍ ختمیږي. مسلمانان باید یو د بل احترام او قدر وکړي، بې اتفاقي له منځه یوسي، بد اخلاقي څخه ځانونه وساتي.

وړاندیزونه: د موضوع په اړه اړوندو ادارو ته دغه وړاندیزونه وړاندې کیږي:

۱- د افغانستان علومو اکاډمي ته وړاندیز کیږي چې د اسلامي ورور گلوۍ په رابطه علمي تحقيقي پروژه وليکي خو یې گټه هرچاته ورسپړي، ترڅو هره جامعه له کمزورۍ او مغلوبیت څخه نجات پیدا کړي.

۲- پوهنې وزارت او نورو تعلیمي ادارو ته وړاندیز کوم چې په خپلو نصابونو کې دا موضوع (د اسلامي ورور گلوۍ اهمیت د قرآن عظیم الشان او احادیثو له نظره) داخله کړي ترڅو ځوان قشر د اسلامي ورور گلوۍ په اهمیت خبر شي.

۳- حج اوقافو وزارت ته مې وړاندیز دا دی چې امامان او خطیبان وهڅوي په خپلو خطبو، وعظونو، مدرسو او مسجدونو کې د اسلامي ورور گلوۍ اهمیت په اړه معلومات عامو مؤمنانو ته واضح کړي تر څو عام مؤمنان یې له اهمیت څخه خبر شي.

سرچینې

۱- القرآن الکریم

۲- أحمد بن حنبل، مسند الإمام أحمد بن حنبل، المحقق: شعيب الأرناؤوط وآخرون، الناشر: مؤسسة الرسالة.

تبيان ————— اسلامي ورورگلوۍ د قرآن كريم او...

٣- البخاري: محمد بن إسماعيل أبو عبدالله البخاري الجعفي، صحيح البخاري، المحقق: محمد زهير بن ناصر الناصر، الناشر: دار طوق النجاة.

٤- البزار: أبو بكر أحمد بن عمرو بن عبد الخالق بن خلاد بن عبيد الله العتكي المعروف بالبزار مسند البزار (المطبوع باسم البحر الزخار (١٤ / ٨١)(٧٥٤٨)، الناشر: مكتبة العلوم والحكم - المدينة المنورة.

٥- البُستي: محمد بن حبان بن أحمد بن حبان بن معاذ بن مَعْبَد، التميمي، أبو حاتم، الدارمي، البُستي (المتوفى: ٣٥٤هـ)، صحيح ابن حبان بترتيب ابن بلبان، المحقق: شعيب الأرناؤوط، الناشر: مؤسسة الرسالة - بيروت.

٦- البيهقي: أحمد بن الحسين بن علي بن موسى الخُسْرُو جردى الخراساني، أبو بكر البيهقي .، شعب الإيمان، حققه وراجع نصوصه وخرج أحاديثه: الدكتور عبد العلي عبد الحميد حامد، الناشر: مكتبة الرشد للنشر والتوزيع بالرياض بالتعاون مع الدار السلفية ببومباي بالهند.

٧- الترمذي: محمد بن عيسى بن سَوْرَة بن موسى بن الضحاك، الترمذي، أبو عيسى .، سنن الترمذي ، المحقق: بشار عواد معروف، الناشر: دار الغرب الإسلامي - بيروت.

٨- الخرائطي: أبو بكر محمد بن جعفر بن محمد بن سهل بن شاعر الخرائطي السامري .، مكارم الأخلاق ومعاليها ومحمود طرائقها، تقديم وتحقيق: أيمن عبد الجابر البحيري، الناشر: دار الآفاق العربية، القاهرة.

٩- السجستاني: أبو داود سليمان بن الأشعث ، سنن أبي داود، الناشر : دار الكتاب العربي - بيروت

تبيان ————— اسلامي ورورگلوۍ د قرآن كريم او...

١٠- الطبراني: أبو القاسم سليمان بن أحمد بن أيوب بن مطير اللخمي

الشامي، .، المعجم الأوسط، الناشر: دار الحرمين - القاهرة.

١١- المروزي: أبو عبد الله محمد بن نصر بن الحجاج المروزي، السنة للمروزي،

المحقق: سالم أحمد السلفي، الناشر: مؤسسة الكتب الثقافية - بيروت..

النيسابوري: مسلم بن الحجاج أبو الحسن القشيري النيسابوري، صحيح

مسلم، المحقق: محمد فؤاد عبد الباقي، الناشر: دار إحياء التراث العربي -

بيروت.. النيسابوري: مسلم بن الحجاج أبو الحسن القشيري النيسابوري،

صحيح مسلم، المحقق: محمد فؤاد عبد الباقي، الناشر: دار إحياء التراث

العربي-بيروت.

ارشاد نبوی

عن ابنِ عُمَرَ عَنْ أَبِيهِ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بُنِيَ
الْإِسْلَامُ عَلَى خَمْسٍ شَهَادَةِ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ
وإِقَامُ الصَّلَاةِ وَإِيتَاءُ الزَّكَاةِ وَحَجُّ الْبَيْتِ وَصَوْمُ رَمَضَانَ. رواه مسلم

(رسول الله ﷺ وفرمایل: «اسلام پر پنخو (ستنو) ولاړ دی: دا شاهدي ورکول
چې نشته بل معبود بر حق مگر الله، او محمد ﷺ د الله بنده او استازی
دی، لمونځ قایمول، او زکات ورکول او روژه نیول)

Editor in chief: Professor Abdul Raouf Hajrat

Published: Academy of science of Afghanistan

Editor in chief: Professor Abdul Raouf Hajrat

Editorial Board:

Professor Abdul Wali Basira

Professor Said Habib Shaker

Professor Abdul Rahman Hkimzad

Ahmadulla Sabiri

Mohammad Nabi AL Maidani

Composed & Designed By:

Abdul Raouf Hajrat

Annual Subscription:

Kabul: ٣٢٠ AF

Province: ٤٨٠ AF

Foreign Countries: ٧٠\$

Price of each issue in Kabul: ٨٠ AF

- For Professors, Teachers and members of Academy of science of Afghanistan: ٧٠ AF
- For the disciples and students of schools: ٤٠ AF
- For other Departments and offices: ٨٠ AF